TÜRKiYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA TARIMA ELVERİŞLİ ARAZİLERİN İHYÂ EDİLMESİ (UGANDA HUKUKU İLE MUKAYESELİ)

Yüksek Lisans Tezi

Abdulhakim Rashid MWANJE

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Şamil DAĞCI

Ankara 2019

TÜRKiYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA TARIMA ELVERİŞLİ ARAZİLERİN İHYÂ EDİLMESİ (UGANDA HUKUKU İLE MUKAYESELİ)

Yüksek Lisans Tezi

Abdulhakim Rashid MWANJE

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Şamil DAĞCI

Ankara 2019

TÜRKiYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

Abdulhakim Rashid MWANJE

İSLAM HUKUKUNDA TARIMA ELVERİŞLİ ARAZİLERİN İHYÂ EDİLMESİ (UGANDA HUKUKU İLE MUKAYESELİ)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şamil DAĞCI

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
.....	.....
....	.....
.....	....
....	.....
.....	....
.....	

Tez SınavıTarihi.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyân ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyân ederim. (……/……/2019)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

……
……

İmzası

……
……

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **VI**
KISALTMALAR ..... **VIII**
GİRİŞ **1**
I. KONUNUN ÖNEMİ 1
II. KONUNUN AMACI 2
III. KONUNUN SUNULMASI 2
IV. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ 3
BİRİNCİ BÖLÜM: **5**
TARIMA ELVERİLİ OLMAYAN ARAZİNİN İHYÂ EDİLMESİ VE İHYÂ İLE DOĞRUDAN İLGİLİ KAVRAMLAR **5**
I. İLGİLİ KAVRAMLAR **5**
A. Arazi Kavramı 5
1. Sözlük Anlamı 5
2. Teknik Bir Terim Olarak İhyâ Kur'an ve Sünnette Arazi Kelimesinin Arazi kavramı: 5
B. El-Mevât Kavramı 6
1. Sözlük Anlamı: 6
2. Istılâh Anlamı 7
C. İHYÂ KAVRAMI 10
1. Sözlük anlamı 10
2. Istılâh anlamı 10
II. MEVÂT ARAZİLERİNİN İHYÂ EDİLMESİNİN HUKUKÎ DAYANAKLARI **13**
A. Mevât Arazilerinin İhyâ Edilmesinin Meşruiyeti İle İlgili Deliller 13
1. Kur'an'daki Mevât Arazilerinin İhyâ Edilmesinin Meşruiyeti İle İlgili Ayetler. 13
2. İhyâ Müessesesinin Meşrûiyyeti İle İlgili Hadisler ve Sünnetten Örnekler 15

3. İhyâ Müessesesi İle İlgili Sahabî Uygulamaları 17
4. İhyâ Müessesesinin Meşrûiyyetinin Sosyolojili /Gerekçeler Dayanakları .. 17
B. Mevât Arazilerinin Tarıma Elverişli Duruma Getirmesi(İhyâ) İle İlgili Görüşler 19
1. Arazi İhyâsını Mubâh Kabul Edenler 19
2. İhyâyı Mendûb Bir Durum Olarak Görenler 21
3. İhyâyı Farz-I Kifaye Olarak Kabul Edenler 21
4. İhyâyı Vacip Olarak Kabul Edenler 22
5. İhyâyı Haram Olarak Kabul Edenler 22
6. İhyâ İle İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi 22
III. İHYA EDİLMEDEN VE İHYA EDİLDİKTEN SONRAKİ MÜLKİYETİ, MEVÂT ARAZİNİN UNSURLARI VE İHYA YÖNTEMLERİ 23
A. Mevât Arazilerin Mülkiyeti 23
1. İhya Öncesi Mevât Arazilerin Statüsü 23
2. İhyâ Edilebilen Mevât Araziler ve İhya Sonrası Mülkiyet Durumu 25
B. Mevât Arazilerin Unsurları 28
C. Mevât Arazilerin İhya Edilme Yöntemleri 29
IV. MEVÂT ARAZİNİN İHYA EDİLMESİNDE ARANAN ŞARTLAR. 33
A. Araziyi İhya Eden Kişide (Muhyi) Aranan Şartlar 33
1. Muhyi'nin Müslüman Olması 33
2. Arazinin İhya Edilmesinde Siyasal Otoritenin İzni. 34
B. İhya Edilen Arazide (Muhyat) Aranan Şartlar. 44
1. İhyâ'ya Konu Olan Arazinin Özel Mülkiyet Durumunda Olmaması 44
2. İhyâ Edilecek Arazinin Üzerinde İrtifak Hakkı Olmamalı. 46
3. Mevât Arazinin Kamu Hizmetine Tahsis Edilen Tesisler Kapsamında Bitişiğinde Bulunmaması. 67
4. İhyâ'ya Konu Olan Arazinin Özel Mülkiyet Statüsünde Olup Olmadığının Tespit Edilmesi. 69
İKİNCİ BÖLÜM 73

MEVÂT ARAZİNİN İHYÂ EDİLMESİNİN HUKUKİ SÜRECİ VE İHYÂ EDİLİŞ ŞEKİLLERİ 73
I. MEVÂT ARAZİNİN İHYA EDİLMESİNİN HUKUKİ SÜRECİ 73
A. Mevat Arazinin İhyâ Edilmesinin Kademeleri 73
1. İhyâ edilecek arazinin sınırlarının belirlenmesi (Tahcir): 73
2. Arazinin Tarıma Elverişli Duruma Getirilmesi (Islah Ve İhya)..... 77
3. Tarıma elverişli hale getirilen arazinin kullanılması(İstismar) 78
B. İslam Devletinde Bireylere Tanınan İhyâ Hakkı 82
1. Müslümanların İhyâ Etme Hakkı 82
2. Gayri Müslümanların İhyâ Etme Hakkı 83
C. Mevât Arazilerinin İhya Edilmesinden Doğan Hukukî Yükümlülükler 89
1. Öşür 90
2. Haraç 94
3. Ondalık/Öşür ve Haraç Toprakları Arasındaki Fark 96
4. Öşür ve Haraç Birleşmesi 96
II. MEVÂT ARAZİNİN İHYA EDİLİŞ ŞEKİLLERİ 98
A. İkta 98
1. İkta Kavramı 98
2. İkta'ın Meşruiyeti 98
3. İkta Türleri 99
4. İkta' Olarak Mevât Arazilerin Verilmesinin Hükmü 99
B. Muzâraaa Akidi 102
1. Muzâraaa Kavramı 102
2. Muzâraaa'nın Hukukî Meşruiyeti 102
3. Muzâraaa Akdinin Unsurları 103
4. Muzâraaa Akdinde Aranan Şartlar 103
5. Muzâraaa Akdinin Sona Ermesi veya Muzâraaa Akdini Feshini Gerektiren Durumları 105
C. Meyvecilik Akidi (Musâkât) 106

1. Musâkât kavramı 106
2. Musâkât Hukuki Meşruiyeti 106
3. Musâkât unsurları ve İn'ikat Şartları 107
4. Musâkât ve Muzâraa Akitleri Arasındaki Farklılıklar 108
D. Ağaçlandırma Akdi (Mugârasa/Munâsaba/Muşâtara) 109
1. Mugârasa Kavramı 109
2. Mugârasa Akdinin Hukuki Sonuçları 109
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 111
UGANDA'DA MEVÂT ARAZİSİNİN İHYA EDİLMESİNE İLİŞKİN HUKUKİ DÜZENLEMELER VE İSLAM HUKUKU İLE MUKAYESESİ... 111
I. UGANDA'DAKİ MEVÂT ARAZİLERİ BİLGİSİ VE BUGÜNKÜ İHYA ETME SEBEPLERİ 111
A. Uganda Arazilerinin Oluşumu ve Kullanımı 111
B. Uganda'daki Arazi Mülkiyeti Ve Araziyi Yeniden Canlandırma / Geliştirme Gereği 112
1. Toprak Mülkiyeti Rejimlerinin (Sisteminin) Sınıflandırılması 113
II. UGANDA'DA MEVÂT ARAZİSİNİN İHYA EDİLMESİNE İLİŞKİN HUKUKİ DÜZENLEMELER VE İSLAM HUKUKU İLE MUKAYESESİ... 127
SONUÇ 133
BİBLİYOGRAFYA 136
ÖZET 144
ABSTRACT 145

ÖNSÖZ

Hamd ve şükür Allah'a aittir. Rüzgârları gönderip de bulutları harekete geçiren Allah'tır. O "ALLAH" bulutları ölü bir yere gönderip, onunla ölümünden sonra toprağa hayat verendir. Salat ve Selam Peygamberimize, ailesine ve sahabesinin üzerine olsun.

Makâsıdü'ş-Şeria'nın amacı "nefsi korumak" ve "dini hâkim kılmak"tır. Bunlardan en önemlisi ise nefsi korumaktır. Çünkü din insan içindir. İnsanın olmadığı yerde din de olmaz. Allah'ın bizi yaratmasının sebebi bundan ibarettir. Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Hakk "وما خلقت الجن والإنس إلا ليعبدون" (*Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etmeleri için yarattım*)[1] buyurmuştur. Yine başka bir ayette ise " فليعبدوا رب هذا البيت*الذي أطعمهم من جوع وآمنهم من خوف " (*Öyleyse kendilerini açken doyuran ve korku içindeyken güven veren bu Ev'in (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsinler*) [2] buyrulmaktadır.

Yukardaki ayetlere baktığımızda, yaratılış nedenimiz olan ibadetlerin insanı korumak için vesile kılındığını görmekteyiz ve bir insanı hayatta tutmanın yolları onu açlıktan ve korkudan korumaktır. Buradan hareketle insanı korumak için yiyecek ve barınağın varlığı elzemdir. Bundan dolayı bir insanın ibadetlerini yerine getirmesi ve hayatını güzel bir şekilde devam ettirebilmesi için temel ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Bu açıdan beslenme ihtiyacının karışlanması hususunda tarıma elverişli arazilerin varlığı oldukça önemlidir. Dolayısıyla bu arazilerin yeniden canlandırılması hususunda bireyin şeriatın hükümlerini göz önünde bulundurması ve buna uygun hareket etmesi de oldukça önemli olan bir husustur ki tezimizin konusu da bu minval üzeredir.

Bu tezin *"Tarıma Elverişli Arazilerin İhyâ Edilmesi*" olarak isimlendirilmesinin sebebi, elverişli olmayan arazide tarıma devam etmenin mümkün olmamasıdır. Bundan dolayı araziyi tarıma elverişli hale getirmek, hem çiftçiliği desteklemek hem de beslenme ihtiyacını karşılamak anlamlarına gelecektir.

[1] Zariyat , 56.
[2] Kureyş , 3-4.

Arazilerin İhyâ edilmesinin birçok sebebi vardır, fakat en önemli sebebi tarıma elverişli hale getirilmesidir. Bu nedenle tezimize bu ismin verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca ileride ifade edeceğimiz üzere Hanefi âlimlerin birçoğu ve diğer bazı mezhep âlimleri de elverişli arazilerin İhyâ edilmesini tanıtırken ziraat açısından tanımlar kullanmaktadırlar.

Uganda'nın yasalarıyla mukayese etmemizin sebebi ise Ugandalı bir araştırmacı olarak Uganda'daki Müslüman vatandaşlar ve Müslüman araştırmacılara bu konuda bir fikir vermek, Uganda kanunu ile şeriat hükümleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır.

Tezimin hazırlanma sürecinde benden yardımlarını ve manevi desteğini esirgemeyen, sözleri ile beni ilme teşvik eden, İslam Hukuku alanına ilgimi ve sevgimi artıran çok değerli tez danışmanım Prof. Dr. Şamil Dağcı hocam başta olmak üzere, tezimin yazım aşamasında benden desteğini esirgemeyen ve yol gösteren Ar. Gör. Dr. Hadi Ensar Ceylan ve yüksek lisans sınıf arkadaşım Gamze hanıma ve diğer hocalarıma, bu süreçte benim hep yanımda olan çok değerli Annem, Babam, Ailem ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır…

Abdulhakim Rashid MWANJE

KISALTMALAR

b. : İbn

Bkz.: Bakınız

b.y. : Basım yeri yok

cc. : Celle celâluhu

k. : kitâb

c. : cilt

b. : bâb

h. : Hicrî

Hz.: Hazreti

m.y. : Basıldığı matbaa yok

ö. : Ölüm tarihi

r.a. : Radıyallahu anhu ya da anha

no. : Numara (Rakam)

s. : Sayfa

s.a.v: Sallallahu aleyhi ve sellem

t.y. : Basıldığı tarih yok

m: miladi tarih

a.g.e: Adı geçen eser.

ö.y: ölüm tarihi yok

GSYİH: Gayrisafi yurtiçi hâsıla

GİRİŞ

I. KONUNUN ÖNEMİ

Tez konumuzun önemi olarak ifade edebileceğimiz hususlardan biri yaygın mali olmayan muamele işlemleri içerisinde yer alan tarıma elverişli arazinin İhyâ edilmesi meselesidir. Bu konunun beyan edilmesi ve incelemesinin pek çok faydası vardır.

Arazinin ıslahı ve İhyâ edilmesi, yaşamın sürdürebilirliğini garanti altına aldığı gibi barınma ve yiyecek mevcudiyetini de temin eden araçlardan biridir. Dolayısıyla hayatın korunmasıyla; hem yaratılışımızın esas gayesi olan ibadetlerin uygulanması hem de diğer makâsıdu'ş-Şeria'nın amaçları garanti altına alınmış olur. Allah Teâla Kur'an'da "وما خلقت الجن والإنس إلا ليعبدون"[3] (*Cinleri ve insanları ancak bana kulluk ve ibadet etmeleri için yarattım*) buyurmaktadır.

Dünya nüfusunun giderek arttığı göz önünde bulundurulduğunda; günümüzde toplumun besin ihtiyacını karşılama hususunda arazinin İhyâ edilmesi sürecine odaklanma meselesinin önemi artmakta; bu da arazinin ıslahı ve İhyâ edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Arazinin İhyâ edilmesi, geçerli olarak toprağa sahip olmanın şer'î bir yolu olmakta ve Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olmaktadır.

Arazinin imarı meselesi eşref-i mahlûk olan insanın dünya hayatını düzene koyması açısından oldukça önemlidir ki nitekim bu konuda Allah Teâla " هوُ الذي أَنشَأَكُمْ مِنَ الأَرضِ وَاسْتَعمَرَكُمْ فيها[4]َ" *(sizi yeryüzünde yaratıp orayı imar etmenizi dileyen O'du*r) buyurmaktadır. Öyle ki arazinin yeniden inşası için en önemli yollardan biri mevât (ölü) arazinin İhyâ edilmesidir.

[3] Zariyat, 56
[4] Hud, 61

II. KONUNUN AMACI

Tezimiz bağlamında aşağıdaki sorulara cevap bulma amacını taşımaktayız:

Mevât arazi ve meseleleri nedir?

Tarıma elverişli arazi nasıl elde edilmektedir?

İslam hukukunda arazinin İhyâ edilmesinin önemi nedir?

Uganda anayasasının tarıma elverişli arazilerin İhyâ edilmesi konusuna bakışı nedir ve İslam hukuku ile mukayesesinden ne gibi sonuçlar elde edilmektedir?

III. KONUNUN SUNULMASI

Tezimiz; giriş, üç bölüm, sonuç ve bibliyografyadan oluşacak şekilde hazırlanmıştır. Girişte tezin içerik ve yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir.

Tezin birinci bölümünün kendi içerisinde dörde ayrılması uygun görülmüştür. İlk kısımda ölü arazinin İhyâ edilmesinin tarifi ve mahiyeti (arazi, İhyâ, mevât sözlük, terim anlamı ve ıstılâh anlamı), ikinci kısımda mevât arazinin İhyâ edilmesinin meşruiyeti hakkındaki naklî ve ‘aklî deliller, üçüncü kısımda mevât arazinin İhyâ edilmesinin unsurları ve mülkiyetinin İhyâ edilmeden önceki ve sonraki durumu, dördüncü kısımda ise mevât arazinin İhyâ edilmesinin şartları ele alınmaya çalışılacaktır.

Tezin ikinci bölümünde mevât arazinin İhyâ edilmesinin hukuki meseleleri ve çeşitleri incelenmiştir. İlk kısımda Mevât arazinin İhyâ edilmesinin hukuki meseleleri ve aşamaları ele alınmıştır. İkinci kısımda ise mevât arazilerin çeşitlerine yer verilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ise, Arazinin İhyâ edilmesi meselesinde İslam hukuku ile Uganda hukuku arasında bir karşılaştırma yapılarak aradaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlk kısımda Uganda’nın mevât arazilerine dair bilgi ve bugünkü İhyâ etme sebepleri, ikinci kısımda ise Uganda’nın mevât arazinin İhyâ edilmesine ilişkin kanunları ve İslam hukuku ile kıyaslanması yapılmıştır.

Tez üç ana bölümden sonra gelen sonuç bölümüyle sona ermektedir. Sonuç bölümünde, yapılan çalışma neticesinde konuyla ilgili elde edilen kanaatler ve öneriler yer almaktadır.

IV. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kaynakların iyi değerlendirilmesi, bir yüksek lisans tezi için en öncelikli amaçlardan birisidir. Tarıma elverişli (mevât) arazinin İhyâ edilmesi konusuyla alakalı yayımlanmamış olan pek çok tez ve kaynaklar taranarak konumuz olabildiğinde etraflı bir şekilde araştırılmaya çalışılmıştır.

Mevât arazinin İhyâ edilmesi konusunda mezheplerin klasik ve modern kaynaklarına başvurularak mesele değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Hanefi mezhebinin görüşlerini ortaya koyma noktasında başvurduğumuz temel kaynaklar Ebu Yusuf'un *el-Harac'ı,* Serahsi'nin *el-Mebsût'u,* Mergînani'nin *el-Hidaye'si,* Ebû'l-Berekat en-Nesefi'nin *Kenzü'd-Dekaik'i,* Kemalüddin îbnü'l-Hümam'ın *Fethu'l-Kadir'i*dir.

Maliki mezhebinden ise imam Mâliki'in(Sahnûn'nun) *el-Müdevvenetü'l-Kübra*'sına, îbn Rüşd'ün *Bidayetü'l- Müctehid*'ine, Ebu'l-Abbas el-Halveti'in *Bülgatü's-Salık li Akrabi*'*l-Mesalik'ine* başvurulmuştur.

Şafii mezhebinin görüşlerini belirleme açısından ise İmam Şafii'nin *el-Umm* adlı eserinden, Maverdi'nin *el-Ahkamu's-Sultaniyye'sinden*, Nevevi'nin *Ravdatu'l-Talibin* ve *el-Mecmû* adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

Hanbeli mezhebinden ise İbn Kudame'nin *el-Muğnî,* Ebû'l-Ferâc el-Makdisi'nin *Şerhi'l-Kebiri'ne,* el- Merdavi'nin *el-İnsaf*'ına, el-Buhûti'nın *Keşşâfu'l-Kınâ'*ına, İbn Neccâr'ın *Munteha'l-İradât*'ına başvurulmuştur.

Zahiri mezhebinden ise; İbn Hazm'ın *el-Muhalla* adlı eserine başvulurmuştur.

Türkiye'de yapılan çalışmalar açısından ise; Prof. Dr. Şakir Berki'nin *"Toprak Hukuku"* adlı eserinden, Prof. Dr. Halil Cin'in *"Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü"* adlı eserinden, Mehmet Dilek'in *Hadislerde "Arazi ve Mera Islahına"Yönelik Teşvikler* adlı çalışmasından yararlanılmıştır.

Uganda hukukunun meseleye bakış açısını ortaya koymak için ise; Constitution Of The Republıc Of Uganda, Land Act 1998 | Uganda Legal Information Institute, The Republic Of Uganda Ministry Of Lands, Housing And Urban Development, June 2006, The National Land Use Policy. The Uganda national land policy, ministry of land, housing and urban development, february, 2013, isimli çalışmalardan yararlanılmıştır.

Hadislerin tahricinde ise, genellikle fıkıh kitaplarındaki hadisleri tahric eden Ebu'l Feyz Ahmed b. Muhammed el-Gumârî el-Hasenî'nin (ö.1380/1960) *"el-Hidâye fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Bidâye"* adlı kitabı ve buna benzer eserlere başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM:

TARIMA ELVERİLİ OLMAYAN ARAZİNİN İHYÂ EDİLMESİ VE İHYÂ İLE DOĞRUDAN İLGİLİ KAVRAMLAR

I. İLGİLİ KAVRAMLAR

A. Arazi Kavramı:

1. Sözlük Anlamı

Arazi Arapça kökenli müennes bir kelime olan arz'ın çoğuludur[5].

Arazinin sözlükte en önemli anlamları şunlardır[6]:

- Gezegen anlamına gelen; insanların yasadığı alan.
- Bitkilerin yetiştirildiği saha.
- Yeryüzünde insanlar ve hayvanların yerleştiği sahalar.

"Arazi" kelimesi Türkçe'de ise yeryüzü parçası, yüzey, toprak, yerler, ekilen toprak, ekilen yerler anlamlarına gelmektedir[7].

2. Teknik Bir Terim Olarak İhyâ Kur'an ve Sünnette Arazi Kelimesinin Arazi kavramı:

Arazi kelimesi Kur'an-ı Kerim'de farklı anlamlarda birden fazla yerde geçmektedir. Araştırmamız ile ilgili olan kullanımı ise, bitkinin yetiştirildiği toprak anlamıdır. Nitekim bu anlamda Kur'an'da Cenab-ı Hakk "{أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ}" "*Yeryüzüne bakmazlar mı? Orada, bitkilerden nice güzel çiftler yetiştirmişizdir*"[8]buyurmaktadır.

---

[5] Ebu'l-Fadl Cemaleddin b. Muhammed b. Manzûr (ö. 711/1311), *Lisanu'l-Arab*, Dar –Sadri Matbaa ve Neşr, Beyrut 1995. VII/111

[6] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, VII/112.

[7] Türk Dil Kurumu Yayınları, *Türkçe Sözlük*, 2010. s. 146

[8] Şuarâ, 7

Hadiste ise; " جاء في حديث عَنْ أَبِي عِكْرِمَةَ، مَوْلَى بِلالِ بْنِ الْحَارِثِ الْمُزَنِيِّ، قَالَ أَقْطَعَ رَسُولُ ﷺ بلالَ بنَ الحارثِ المزَنيَّ معادنَ القَبليَّةِ، جَلسيَّها وغَوريَّها. وهذا من نواحي المدينة، وقد باع بنو بلال عمر بن عبد العزيز أرضاً فظهر فيها معدنان كما في الحديث فقالوا:" بعناك أرض حرث ولم نبعك المعادن، وجاؤا بكتاب الرسول الله صلى الله عليه وسلم لهم في جريدة، فقبلها ثم فتحها ومسح بها عينيه، وقال لقيمه: انظر ما خرج منها وما انفقت فقاسمهم النفقة ورد عليهم الفضل""[9] Bilal İbn el-Haris el-Muzeni'nin kölesi Ebu İkrime'den nakledildiğine göre "*Şüphesiz Nebî (s.a.v) Hz. Bilal ibn el-haris el-muzeni'ye Kabaliye'deki madenleri (iktaa olarak) vermiştir. Bu madeni araziler Medine bölgesindeydi, Hz. Bilal'in evlatları Hz. Ömer bin Abdul Aziz'e araziyi* satmışlar. İki madenin bu arazide bulunduğu keşfedildiğinde *Bilal'in evlatları " biz sadece tarıma elverişli araziyi size sattık, içindeki* madenler hariçtir" dediler. Bu hadisten arazi kavramının kapsamına madenlerin girmediği anlaşılmaktadır.

B. El-Mevât Kavramı

1. Sözlük Anlamı:

Arapça'da el-mevât 'mevt' kelimesinden türetilmiş olup; ölüm, hayatın zıttı anlamındadır. Ayrıca bir şeyin gücünün yok olması anlamına da gelmektedir. Terim anlamı olarak mevât araziden kastedilen ise; boş ve işe yaramayan toprak parçasıdır[10]. İbn Faris[11] ise; bir şeyin gücünün gitmesi manasına geldiğini ayrıca arazi üzerinde herhangi bir zirai ve ıslahi faaliyetin gerçekleşmediğine işaret eden bir manasının da olduğunu belirtir.

Türkçe sözlüklerde ise; "mevat"[12] kelimesinin cansız şeyler, sahipsiz, işlenmemiş toprak anlamı kullanılmaktadır. Arazi-i mevât ise: işlenmemiş, sahipsiz, boş toprak demektedir. Osmanlı döneminde pek çok kez kullanılmıştır. Osmanlı devletinde mevat arazinin tanımı şeriate uygun olarak ifade edilmekteydi.

[9] Ahmed b. Yahya b. Cebir b. Davda Ebu'l-Hasan el-Belazüri (ö. 279/892), *Futuhu'l-Buldân*, Daru'l-mektebi'l-Hilâl, Beyrut 1988, s. 23.
[10] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, II/93
[11] Ahmed Rıza b. İbrahim b. Huseyn b. Yusuf b. Muhammed Rıza'l-Amır Ebu'l-Ula Beha'ddîn (ö. 1372/1953) , *Mu'cem Metni'l-Luğa*, Dar Maktabatü'l-Hayat, Beyrut (ö.1380/1960), V/363
[12] Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Ankara 1962. s. 757

2. Istılâh Anlamı

İslam hukukçuları mevât araziyi farklı şekillerde tanımlamıştır. Biz kavramın tanımını Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezheplerinin kaynaklarına başvurarak açık bir şekilde dile getirmeye çalışacağız.

1) Hanefi Mezhebinde Arazi-i Mevat (Mevât Arazi)

İmam Ebu Hanife " *yerleşim bölgesinden uzak olan ve suyun ulaşmadığı araziye mevât denir*"[13]şeklinde bir tanımda bulunmuştur. *Hidaye* müellifi Merginanî[14] mevât araziyi suyun ulaşmaması ve yahut da tarıma engel olan bir başka sebep dolayısıyla kendisinden faydalanılamayan arazi olarak açıklamıştır.

Bunun dışında diğer Hanefi hukukçular mevât araziyi suyun kesintiye uğradığı ya da sel basmış ve yahut yerleşim bölgesinden uzak olması dolayısıyla kendisinden faydalanılamayan arazi şeklide tanımlamışlardır. [15]

Ebu Yusuf ise *"Bina inşa etme veya ağaç dikme faaliyetinin olmadığı araziler ve hiçbir avlu, saha, meydan, tiyatro, mezarlık, odunluk, hayvan besleme bahçesi, tarla gibi köy sakinlerinin sahip olmadığı ve mülkiyeti bir kimseye sahip olmayan araziler mevâttır, kim bir kısmını İhyâ ederse sahibi o olacaktır*"[16] şeklinde değerlendirmiştir.

2) Maliki Mezhebinde Arazi-i Mevat (Mevât Arazi)

İmam Malik, Allah'ın Resulü'nden (s.a.v) mevât arazi hakkında şunu aktarmaktadır: "*mevât arazi çöllerde ve çayırlardaki en verimli topraktır, fakat şehre yakın olan ve*

[13] Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b.Muhammad b. Habib El-Basri El- Bağdad el-Maverdi'nden Naklisi, el-Ahkâm Sultâniyye, Dâru'l-Hadîs, Kâhire t.y, s. 264.
[14] Ali b. Ebu Bekir b. Abdu'l-Celil'l- Ferğani el-Merğinanî Ebu'l-Hasan Burhanuddin, (Ö. 593/1196), *el-Hidayet Şerhu Bidayet el-Mubtada*, Dar İhya Turası El-Arabi, Beyrut, iv/383.
[15] Zeyduddin b. İbrahim b. Muhammad b. Nucaym el-Mısri (ö. 970/1562), *Bahru'r-Raik, Şerhi Kanzu Daka'ik*, 8. Baskı, Dar el-Kutub El-İslami, b.y,t.y, viii/238, sonundası Muhammad b. Huseyn b. Ali't-Turi'in (ö.1138/1725) tamamlaması.
[16] Ebu Yusuf Yakub b. İbrahim b. Habib b. Sad b. Habtat'l-Ensar (ö. 182/798), *el-Haraç*, Mektebetü'z-Zahiriye Li't-türâsı, Kâhire t.y, s. 76

umumun malı olanlar, İhyâ edilenlerin olmaz, yalnızca yöneticilerin(imam) bir iktaası toprağı yeniden canlandırmaktadır"[17]

eş-Şerhü'l-Kebir[18]'de "*mevât arazi, imar ve inşaat ihtisası olmayan yere denir*." tanımı aktarılmaktadır. Demek ki arazinin herhangi biri tarafından herhangi bir yapıyla işgal etmediği ya da suyla sulanmakta olmayan veya herhangi bir şeklide yoksun bırakılan arazi mevât anlamına gelir. Dolaysıyla Şeyh Ahmed ed-Derdir "sagir" kitabında mevâtı beyan ederek "İhyâ, ıslah, ihtisaslar ve mülkiyet durumları olmayan araziler mevât arazileridir" demektedir[19].

3) **Şafi'î Mezhebinde Arazi-i Mevat (Mevât Arazi)**

İmam Şafii'nin "mevât" ifadesinin tarifi, el-Maverdi'de şöyle geçmektedir: "*umrana bağlı olsa bile, bir yapının avlusu ya da bayındır olmayan her şey mevâttır*"[20]. Bu nedenle, İmam Şafii'den, "*Sahibi olmayan ölü toprağın, inşa edilmiş bir camiye yakın olması, işyerleri, köy ve nehrin yakınında olması ya da herhangi bir şehre yakın ya da uzak bir yer olması birbirinden farklı değildir*"[21] şeklinde bir görüş de nakil edilmiştir. Nitekim umrana yakın veya ondan uzak olanlar arasında hiçbir fark olmadığı Şafiilerce kabul edilmiştir.

Şafiiler başka bir tanım olarak mevât araziyi: "*Asla üzerinde yaşanmamış, bir Müslüman veya zimmi tarafından imar edilmemiş, bayındır hale getirilmemiş topraklardır*"[22] şeklinde tanımlamışlardır.

---

[17] Malik b. Enes b. Amir'l-asbahı'l-medeni (ö. 179/795), *el-Mudavanat*, Dâru'l-kutub'l-ilimiyye, b.y, t.y, XV/195.
[18] Ebu Berakat Seydi Ahmed ed-Derdir(ö. 1201/1786), *eş-Şerhu'l-Kebîr Ala Muhtasari'l-Halil*, Matbatü'l-Azhar, Mısır 1345h, IV/66.
[19] Ebu Berakat Seydi Ahmed Ed-Derdir(ö. 1201/1786), *şerh akrabi'l-masalik ila fıkıh malik eş-Şerh's-Sağir*, matbaa Muhammed ali sabah, Kâhire 1350h, II/280-81.
[20] El-Maverdi Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib (ö 450/1058), *"el-Ahkâmu's-Sultaniyye",* Dâru'l-Hadîs, Kâhire t.y, s. 177.
[21] Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şafii (ö. 204/820m) "*el-Umm*", Darü'l-Marife, Beyrut 1990m, III/265-266.
[22] Şemsüddin Muhammad b. Abdül'l-Abbas Ahmed b. Hamza Şihabbeddin er-Remlî (ö. 1004/1595), *Nihayet'l- Muhtacı İla Şerh El-Minhacı*, Dâru'l-Fıkır, Beyrut 1984m, v/331.

.

4) **Hanbeli Mezhebinde Arazi-i Mevat (Mevât Arazi)**

İbn Kudâme'de mevât arazi hakkında "*İmha edilip yitirilen araziye mevât denilmektedir*"[23] ifadesi mevcuttur. Bunu açıklamak amacıyla *eş-Şerhu'l-Kebir* sahibi tarafından "s*ahibi olup olmadığı bilinmeyen arazidir*"[24] tanımı eklenmiştir. Benzer şekilde Hanbelilerde mevât arazi için şöyle bir yaklaşım da mevcuttur: "*Herhangi bir inşaatın bulunmadığı; yollar, patikalar, su kuyuları, odunluk dışında bilinen mülkiyeti olmayan arazidir ancak satın alınabilen veya başka bir şekilde intikal edilebilen bir mülkiyete sahipse, arazinin İhyâsına yer yoktur*"[25].

5) **Zahiri Mezhebinde Arazi-i Mevat (Mevât Arazi)**

İbn Hazm'ın "*herhangi bir sahibi olmayan ve İslam'da geliştirildiği bilinmeyen topraklardır. Böyle olduğunda onu İhyâ için ilk elde eden onun sahibi olur"*[26] şeklindeki ifadeleri mevât'ın tanımı açısından dikkat çekmektedir.

İslam Hukukçuları'nın Mevât Arazi için Seçilen Net Istılâh Tanımı

Yukarıdaki tanımlara baktığımızda mevat arazi için mezheplere göre çok farklı tanımların verildiğini görüyoruz ancak herkesin ittifak ettiği bir tanımı belki şöyle ifade edebiliriz: "*Mevât arazi, üretim dışı ve artık faydası olmayan, içerisinde müşterek ihtisaslar ve tesisler olmayan, üretim ve istismar kabul etmeyen arazid*ir." Ayrıca bu arazide mülkiyet hakkı, bir kimseye yararlı olma hali ve kent (ümran) içerisinde olma durumu bulunmamalıdır.

Mevât arazinin tanımı, tanımdan hariç tutulan sınırlamalara sahiptir, bunlar ise aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

---

[23] Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudame (ö 620/1223) "*el-Mugni*" , mektebetül-kâhira, Kâhire 1968m, V/416.
[24] Şemsüddin Ebu'l-Faracı Abdulrahman b. Muhammad b. Ahmed b. Kudame el-makdisi(ö. 682/1283) "*eş-Şerhu'l-Kebîr Ala Metni'l-Muknii "* , Dâru'l-Kutub El-Arabiye, Beyrut 1983m, V/147.
[25] Mansur b. Yunus b. Salah Din b. Hasan b. İdris El-Buhuti El-Hanbeli (Ö. 1051/1641), *Revzat'l el-Murabaʿ şerh zed'l-mustaknii,* Mektebat'l-Riyad'l-Hadis, Riyad 1970, II/424.
[26] Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Seydi b. Hazım (ö.456/1064) "*el-Muhallâ bi'l-Asâr*" Darü'l-Fikr, Beyrut t.y , VII/73

i. Kullanım ve üretimden fiilen devre dışı bırakılmış birçok yer vardır, ancak bunlar mevât arazi içerisinde ıstılâh tanımı olarak sayılmazlar. Mesela kullanılmayan ama korunan arazi, binanın avlusu gibi belirli bir yapının uzantısı olarak kabul edilen arazi, tuz, bitüm, petrol arazisi gibi bazı maden arazileri mevat sayılmamaktadır. Çünkü maden konusu ülkeye göre değişebilir, mesela Uganda'da kum artık maden olarak kabul edilmektedir, şu anda onun yasa tasarısı meclistedir[27]. Diğer arazilerden de mesela içeriden ve dışarıdan gelebilecek savaş tehlikesinden korunmak için boş tutulan araziler, güvenli ve askerî bölgeler gibi ve herhangi bir kamu yararı ile ilgili arazi mevât sınıfına girmez.

ii. Zirai ürünlerin yetiştirilebildiği topraklar da mevat kapsamına girmez. Bu araziler zaten üretime hazırdır, fakat hali hazırda ürün yetiştirilmemektedir. Bu topraklar Arapça'da beyaz topraklar olarak adlandırılmaktadır[28].

C. İHYÂ KAVRAMI

1. Sözlük anlamı

Arapça'da İhyâ kelimesi, bir şeye hayat verilmesi anlamına gelmektedir. İhyâ kelimesinin zıttı ölüm anlamını ortaya koymaktadır[29]. Allah c.c " وما يستوي الأحياء ولا الأموات"[30] (*Dirilerle ölüler bir değildir*) buyurmaktadır.

2. Istılâh anlamı

Mevât arazinin İhyâ edilmesi İslam hukukçuları tarafından farklı tanımlarla ortaya koyulmuştur. Bunları aşağıdaki gibi mezheplere göre incelemeye çalışacağız.

1) Hanefilerin İhyâ Anlamı

Mevât arazinin İhyâ edilmesi hakkında tanım olarak Hanefi âlimleri farklı tanımlar ifade etmişlerdir:

---

[27] Uganda Meclisi
[28] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, a.g.e. V/397
[29] Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammad b. Ali el-Feyûmî (ö. 770/ 1368), *Misbahu'l-Munir fi garib'ş-Şerhu'l-kebîr*, mektebet el-ilimiyye, Beyrut t.y, I/160.
[30] Fatır , 22.

- Birincisi: "*ölü toprakların faydalı hale getirilmesi*"[31].
- İkinci: "*verimli bir hayat sağlamaktır*" [32].

2) **Malikilerin İhyâ Anlamı**

Malikiler ise İhyâ kavramını aşağıdaki tanımlamışlardır:

- Birincisi, pınarların kazılması, kuyuların kazılması, ağaçların dikilmesi, yapının inşası ve çiftçiliği hayata geçirecek usullerin uygulanması[33].
- İkincisine göre ise İhyâ, toprağın yeniden inşası için bir lakaptır ve inşadan faydalanmayı ifade eder[34].

3) **Şafiilerin İhyâ anlamı**

Şafiiler imar açısından İhyâyı tarif etmişlerdir. İmar edilmemiş ya da yitirilen araziyi inşa ve imar etmek İhyâ anlamına gelir[35].

4) **Hanbelilerin İhyâ anlamı**

İhyâ kavramı Hanbeli âlimleri tarafından aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

Birincisine göre araziyi çevreleyen bir duvarla sarmak veya sulamada kullanılamayan suyun arazide kullanılmasını sağlamak, bir kuyu kazmak ya da ağaç dikmek İhyâ anlamına gelmektedir[36].

İkincisine göre ise arazinin sulama, inşa etme veya su iletimi amacıyla hazırlanması ve mamur hale getirilmesi İhyâ anlamına gelmektedir[37].

---

[31] Muhammad b. Muhammad b. Mahmud Ekmeleddin Ebu Abdullah Cemaleddin el-Baberti (ö. 786/ 1384), *İnaye Şerhu'l-Hidaye*, Darü'l- Fıkır, b.y, t.y, X/69.
[32] İbni Abidin Muhammad Emin b. Ömer b. Abdulaziz (Ö. 1252/1836), *Reddü'l-Muhtar Ala dürri'l-Muhtar*, Darü'l-Fıkır, Beyrut 1992m, VI/431.
[33] İmam Malik, *El-müdevvene*, a.g.e, IV/473.
[34] Ebu Abdullah Muhammad b. Kasım El-Ensâr Er-Râsı Et-Tunisi El-Maliki, *Hidayet'l-Kâfî Eş-Şafiye(Şerh El-Hudud)*, Mektebetül-İlimiyye, b.y, 1350h, s. 408.
[35] Süleyman b. Ömer b. Mensûr el-Ûceyli (ö. 1204/1789) , *Hâşiyet'l-Çemal Ala Menhac et-Tâlibîn*, Darü'l-Fikir, b.y, t.y, III/561. Süleyman b. Muhammad b. Ömer el-Bucayramî (ö. 1221/1806), *Hâşiyet'l- Bucayramî Ala el-Hatîb*, Dâru'l-Fikir, b.y, 1415h-1995m, III/231.
[36] Mustafa b. Sad b. Abdah es-Suyût er-Ruhaybâni (ö. 1243/1827), *Matâlıb uli Nuha fi Şerh Gâyet'l-Muntah* el-İrade, Mektep el-İslami, b.y 1415h-1994m, IV/177.
[37] Âlâaddin Ebu'l-Hassan Ali b. Süleyman b. Ahmed el-Mardâvi(Ö. 885/1480), *el-İnsâfi fi Marifet er-Râcihi Mina'l-Hilâfi*, Hicra Litabât ve Tevziî ve'l-İlâmi, Kâhire 1415h-1995m, XVI/107

Tanımların Tartışılması

Yukarıdaki İhyâ tanımlarından aşağıdaki yorumlar ortaya çıkmıştır:

Çoğu, İhyânın gerçek tanımına dikkat etmeden mevâtın anlamına bakarak onu tanımlar.

Belki de onların İhyânın gerçek tanımına dikkat etmemelerinin nedeni, memleketlerindeki örflerinin değişmesinden dolayıdır.

Bazı tanımlar, İhyâ örneklerini dikkate almıştır. Belki İmam Malik'in ve Futûhi[38]'nin tanımlarında olduğu gibi İhyâ örneklerinden bahsedilmesi tanımlama için kusurlu bir yöntem olarak görülebilir.

Bazıları sözlük tanımından uzaklaşmamıştır.

Mevât Arazilerinin İhyâ Edilmesi İçin Tercih Edilen Tanım

Yukarıdaki tanımlara bakarak diyebiliriz ki mevât arazilerin İhyâ edilmesi için tercih edilen tanım şöyledir: **hangi amaç için hazırlanacaksa onun için mülkiyet ve tesisler olmaksızın arazinin İhyâ edilmesidir**.

Bu tanım, el-Merdâvi[39] tarafından yapılan tanımdan türetilmiştir. İhyâ örneklerinden bahsetmeden, bu tanımı seçmemizin sebepleri:

i. Mülkiyet ve tesisler olmaksızın araziyi İhyâ edilebilmesini beyan etmiştir.
ii. Yeniden canlandırılması (İhyâ) için gerekenleri, zamana ve geleneklere göre değişen her türlü İhyâyı içerecek şekilde sınırsız kabul etmiştir.
iii. İhyânın amaçlanacak hedefi kısıtlanmıştır. Muhyi'nin hedefi olmadığı sürece İhyâ gerçekleştirilmez ve topraklar onların isteklerine göre hazırlanmadıkça İhyâ edilmiş sayılmaz.

[38] Hanbeli âlimlerden Ebû'l-Bukâi Muhammed b. Ahmed b. Abdu'l-Aziz el-Futûhi, Yaygın İsmi İbn Nacâri (ö. 973/1565) yılında vefat etmiştir. Bazı Eserleri: (Şerhu'l-Kavkab el-Munîr fi'l-Usuli, Muntah el-İrâde fi'fıkıh). BKZ. İbn Amâdi el-Akarî'nın Şazarât z-Zahabısı(ö. 1089/1678), VIII/387.
[39] Ebû'l-Hasan Ali b. Süleyman b. Ahmed el-Mardâvî, Şâmi'de (ö. 817/1414) doğulmuş, (ö. 885/1480) yılında vefat etmiş. Bazı eserleri (*el-İnsâfî fi-Marifet er-Râcihi Mina'l-Hilâfi,* Fıkıh eseri *et-Tahbîr şerh't-Taharî,* usulü eser biri). BKZ. Sahâvî'nın Zau' lâmiî, IV/225.

II. MEVÂT ARAZİLERİNİN İHYÂ EDİLMESİNİN HUKUKÎ DAYANAKLARI

Mevât arazilerinin yeniden canlandırılmasının meşruluğu konusu, kur'an, Sünnet, Sahabe kavli, akli deliller ve Makâsidü'ş-Şeria'nın amacı olan dinin, ruhun, malın korunmasını gönüllü olarak gerçekleştirenler Allah'tan büyük sevap kazanılacak için ile sabitleyerek kanıtlanmıştır.

A. Mevât Arazilerinin İhyâ Edilmesinin Meşruiyeti İle İlgili Deliller

1. Kur'an'daki Mevât Arazilerinin İhyâ Edilmesinin Meşruiyeti İle İlgili Ayetler.

İslam'ın iyi öğretileri içinde olan iş, etkinlik ve menfaat çağrısında bulunur. Ayrıca, yeterli kaynağı olan adil bir topluma ulaşmak için toplumun üretimini artırılmasını ve teşvik eder. Bunun için aşağıdaki Kur'an'da deliller sıralanmıştır:

1) Allah ayette "هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا"[40] *(O, sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı*)[41] buyurmaktadır. Yüce Allah'ın sözlerinin yorumlanmasında "وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا" (*sizi oranın imarında görevli -ve buna donanımlı- kıldı*): toprağı yeniden canlandırın anlamı belirtilir[42].

Burada, El-Kurtubi tefsirinde[43] açıklamalarında şöyle bahsedebiliriz ki bu ayetin manası *" İbn Abbas'ın (arazinin yüzeyinde yaşatılmaktasınız) yorumunu ortaya koymuştur. Zeyd bin Aslami[44]'nin yorumu ise Evler inşa etmek ve ağaç dikme ihtiyacınız için inşa etmeniz emredilmiştir. İbn Arabi bazı Şafii âlimlerinin ayetteki "isti'imar" manasının imar talebinin mutlak olarak olduğu ortaya çıkmaktadır ve Allah'ın mutlak talebi vaciptir*" şeklinde ifade edilmiştir.

---

[40] Hûd, 61
[41] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- ı Kerim Meâli*, Ankara - 2011 s. 246.
[42] Ebû'l-Kâsım Muhmûd b. Âmri b. Ahmed ez-Zemahşeri (ö. 538/1143), *el-Kaşâf Ani Hakaik Gavâmiz Atanzîr*, Dâru'l-kitab el-Arab, Beyrut 1407, II/407. Muhammed Mutevala Şa'râvi (ö. 1418/1997),*Tefsir Şa'ravi-elhavâtir*, Matabi Ahbar el-Yavmu, b.y, 1997, XI/6527
[43] Ebû Abdullah Muhammad b. Ahmed b. Ebu Bakar el-Kurtubi (ö. 671/1273), *el-Câmiî'l-Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutup el-Masriyye, Kâhire 1384h-1964m, IX/56.
[44] Aslam el-Kuraş'l-Adavi Ebû Hâlid ya da Ebû Zeydi el-Medeni (ö. 80/699), Kibâri Tâbineden Birisidir.

2) İkinci delil ise Allah bu ayette *" هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ"*[45] *(O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir)*[46] buyurmuştur.

Bu ayette toprağı canlandıran kişinin canlandırdığı topraktan yararlanma hakkı gösterilmiştir, İhyâ edilen arazi kişiye İhyâ edilme hakkı verir. İmam Şevkâni bu ayette "İbn Kaysâni şöyle dedi: (خَلَقَ لَكُمْ)(*sizin için yaratılmış*) ayetin ibâresi sizin yararınızadır. Ayrıca ayetin içinde bulanan kavramın delili yaratılan şeylerin aslı mubah olmasıdır, yeni bir istisna delil bulana kadar bu asıl hükmün kaldırılamayacağı ilke olarak ortaya konulmuştur. Bu nedenle hayvanlar ve başka zararsız yaratılmış şeyler yararlanması durumuda aynıdır çünkü ayette cemian (جَمِيعًا) kelimesi bunu ortaya koymaktadır" yorumunda bulunmuştur[47].

3) Üçüncü delil ise Allah " وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ "[48] (*Allah, rüzgârları gönderendir. Onlar da bulutları hareket ettirir. Biz de bulutları ölü bir toprağa sürer ve onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltiriz. İşte ölümden sonra diriliş de böyledir*)[49] buyurmuştur.

Bu, toprağı dikim ve ziraat için uygun hale getirmek ve ölü ya da verimsiz bir arazinin antitezi yani karşısavı olan bereketli verimlileştirilmiş bir canlı toprağı yapmak ifade edilmektedir. Bu şekilde, İhyâ bir yaşam kaynağıdır ve bir ihatadan, dikimden veya imardan ve ya benzer şekilde, harabelerin kullanışsızlıkları karşısında mevât arazilerin İhyâ edilmesi yeryüzünün canlandırılmasıdır.

---

[45] Bakara,29.
[46] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- I Kerim Meâli,* Ankara - 2011 s. 7.
[47] Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkâni (ö. 1250/1835),*Fetih'l-Kadîr*, Dar Bin Kasîr, Damaşik 1414h, I/71.
[48] Fâtır, 9.
[49] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- ı Kerim Meâli*, Ankara - 2011 s. 480

2. İhyâ Müessesesinin Meşrûiyyeti İle İlgili Hadisler ve Sünnetten Örnekler

Sünnet açısından İhyâ etmenin meşruluğu, aşağıdaki hadislerde göreceğimiz gibi, ya **İhyâ** veya **imar** veya **(es-Sibuku)** önce gelme veya **(İhata)** kuşatılma veya **İkta** ve benzer lafızları ile meşru edilmiştir:

1) حديث جابر بن عبد الله رضي الله عنه أن الرسول الله صلى الله عليه وسلم قال:" من أحيا أرضا ميتة فله بها أجر، وما أكلت العوفي فله به أجر"[50]. Resulullah Efendimiz'den (Allah'ın huzuru ve *nimetleri onun üzerine olsun) Cêbir r.a tarafından nakledilen hadisi şöyle buyurdu: "Kim ölü bir arazi İhyâ ederse, ecir vardır ve âvafi ne yediyse, ona da bir ecir vardır." Âvâfi*[51] ise: her rızık talep eden ya hayvanlardan ya da inşalardan ya da kuşlardır.
2) حديث عائشة رضي الله عنها قالت: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:" من أعمر أرضاً ليست لأحد فهو أحق"[52]. Resulullah Efendimiz'den (Allah'ın huzuru ve *nimetleri onun üzerine olsun*) Ayşe r.a rivayetle şöyle buyurdu:*" bir kimse sahibi olmayan araziyi imar ederse, o arazi için ziyadesiyle müstahak ve şayan olandır."*

   Hadisin kastı, şüphesiz bir kimse araziyi İhyâ ederek imar ederse demek ki o araziye en müstahak olan o kimsedir sahiptir[53], başkasıın sahip olması kabul edilemezdir.
3) الحديث:" من احيا أرضاً ميتة فهو له، وليس لعرق ظالم حق"[54]. (*Kim Ölü bir araziyi diriltirse, ona sahiptir. Kim adaletsizce İhyâ ederse o araziye hakkını yoktur*). el-Bâcî, Allah ona rahmet etsin, hadisteki kastedilen mana İhyâ ve arazilerin imar edilmesidir. Ziraat, dikim ve inşa yoluyla arazilerden faydalanılmadığı durumda arazinin mevât olduğuna dikkat çekmektedir[55].

---

[50] Tirmizi, *Sünen Tirmizi*, b. Ma Zukira fî İhya Arzi'l Mevât c.3, s.655 (no.1379). Nesâi, *Sunen el-Kubra Nesâi*, k. İhya el-Mevât, 23 b. el-Has Ala İhya, c.5, s.323(no.5724). Ahmed, *Musnad Ahmed*, c. 22, s. 170 (no.14271).

[51] Ebû Sadât El-Mubârak b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Âbdu'l-Kerîm el-Şeybâni el-Cezar Bin Asîr (ö. 606/1209), *En-Nihayet fi Garîb el-Hadis ve Esâr*, el-Mekteb'l-İlimiye, Beyrût 1399h-1979m, III/266.

[52] Buhâri, *Sahih'l-Buhâri*, 41 k. el-Mezâri', b.Men Ahya Arzan Mevât, c.3, s.106 (no. 2335).

[53] Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa Bedirdin el-Ayin (ö. 855/1451), *Umudatü'l-Kâri Şerh Sahih Buhâr*, Dar İhya Turâsı'l-Arab, Beyrût t.y, II/176.

[54] Said Bin Zeydi'nin Hadisi, Tirmizi, *sünen Tirmizi*, b. Ma zukira fî ihya arzi'l mevât c.3, s.654, (no.1378).

[55] Ebû'l-Velîd Süleyman Bin Halaf Bin Sad Bin Ayûb El-Bâcî (ö. 474/1081), *el-Muntaka Şerh El-Muvata*, Matbaa el-Endolsî, Mısır 1332h, VI/27.

4) "قال صلى الله عليه وسلم:" من أحاط حائط على أرض فهو له." Nebiyullah s.a.v "*Kim bir arazi üzerinde ihata ederse, arazi ona aittir*"[56] buyurmuştur. Hadisteki araziden mevât arazi kastedilmiştir.

5) عن عروة بن الزبير رضي الله عنه قال: " أشهد أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قضي أن الأرض أرض الله، والعباد عباد الله، من أحيا مواتا فهو أحق به، جاءنا بهذا عن النبي صلى الله عليه وسلم الذين جاءوا بالصلاة عنه." *Urve bin Zübeyir r.a dedi ki: "Allah Resulü'nün (Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun), toprağın Allah'ın arazisi olduğuna ve insanların Allah'ın hizmetkârları olduğuna hükmederek şahitlik ederim, Kim ölmüş bir araziyi canlandırırsa onu herkesten çok hak eder, bu emri bize namaz kılmayı emreden Peygamber (Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun) getirmiştir*"[57].

6) الحديث:" من أحيا مواتاً من الأرض فهو له، وعادي الأرض لله ولرسوله ثم هي لكم مني" Nebiyullah s.a.v "*Kim Ölü bir araziyi diriltirse، ona sahiptir. Âdiyü arazi, Allah'a ve resulüne aittir bizden sonra size aittir*"[58] buyurmuştur. Âdiyü arazi ise, geçmişteki mülkiyet edilen şeylerdir ve Araplar, yakın inşaatı ve mahkeme (kısa) kuyular, çok fazla su ile Âdiyü kavmine mensup olmaya çalışmaktadırlar[59].

7) عن أسمرة بن مضرس رضي الله عنه قال: أتيت النبي صلى الله عليه وسلم فبايعته فقال:" من سبق إلى ما لم يسبقه إليه مسلم فهو له" قال: فخرج الناس يتخاطون" Asmarat bin Mazrasi'den r.a rivayetle: "Nebiyyullah'a (Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun) gidip elini tutup biat ettim peygamber sonra dedi ki: "*kim bir Müslümanın önce gelmemesinden olan şeyi ona önce gelirse ona aittir*" sonra insanlar hittat için dışarıya koşarak çıktılar"[60]. Hittat ise; herhangi bir toprak ve ev parsellemek için kimse tarafından tahaccür ve inşa yaparak mülkiyet olunmayan bir araziyi mülk edinmektir[61]. İmam Şevkâni bunu açıklayarak: " *arazinin üzerinde yer işaretleri çizgileriyle çalışmak hittattır"*[62] tarifinde bulunmaktadır.

8) Şüphesiz Peygamber s.a.v tarafından Cuhayına'dan gelen insanlara iktaa arazi vermiştir, sonra onlar o araziyi bırakıp verimsiz hale getirmiştir, başka kavim o

[56] Ebu Dâvûd, *Sünen*, k.el-Harâcı Vel-imârât Vel-fey'i, b. fî İhya el-Mevât, c.3, s.179 (no.3077).
[57] Ebu Dâvûd, *Sünen*, k.el-Harâcı Vel-imârât Vel-fey'i, b. fî İhya el-Mevât, c.3, s.178 (no.3076).
[58] Tâvus'un Hadisi, Mursel Hadis, Şafii, *Musnad Şafîi,* no. 1786.
[59] Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammad b. Ali el-Feyûmî (ö. 770/ 1368), *Misbahu'l-Munir fi garib'ş-Şerhu'l-kebîr*, mektebet el-ilimiyye, Beyrut t.y, II/346.
[60] Ebu Dâvûd, *sünen*, k.el-harâcı vel-imârât vel-fey'i, b. fî ihya el-mevât, c.3, s.177 (no.3071).
[61] İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, a.g.e, VII/288.
[62] Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkâni (ö. 1250/1834), *Neylu'l-Avtâr*, Dâru'l-Hadîs, Mısır 1993m-1413h, V/263.

araziye İhyâ etmek için gelmişlerdir. O araziye önce sahip olanlar Ömer bin Hattâb'a r.a şikâyet etmişlerdir. Ömer r.a dedi ki onlara " o arazi benden ya da Ebu Bekir'den iktaa olarak olsaydı onlara geri dönmeyecektim lakin Resullah'dan iktaadır, sonra dedi: " *kim üç yıldır boş halde duran ve bozulan bir araziye sahipse, hiç inşa hale getirmezse eğer başkası o araziye inşa hale getirirse, sonra gelen ona sahiptir*"[63]. Peygamber s.a.v dedi ki "من أعمر أرضاً ليست لأحد فهو أحق به" " *kim mülkiyet olmayan araziyi inşa ederse ona sahiptir*"[64]. Bu hadis ile iktaa sayesinde toprağın İhyâ edilmesi gerçekleştirilebilmektedir.

3. İhyâ Müessesesi İle İlgili Sahabî Uygulamaları

Urve bin Zübeyir r.a, Ayşe'den r.a rivayetle şöyle demiştir: "*kim mülkiyet olmayan araziyi inşa ederse ona sahiptir"*[65]. Buna ek olarak, Ömer'in hilafet zamanında, Allah'ın ondan razı olsun, büyük sahâbelerin mevcudiyetinde onun üzerinde çalışmış olabilir, bu yüzden onların sessizliği, Ömer'in yaptığı şeye sessiz bir onay olduğunu gösterir. Ayrıca, Sahâbenin bu konuda İcma yaptığı düşünülebirlir ki "Bu hadislerin pratik uygulamasını halifeler yönetti ve üzerinde çalıştılar, hiç kimse ona karşı koymadı"[66] şeklinde ortaya koyulmaktadır.

4. İhyâ Müessesesinin Meşrûiyyetinin Sosyolojili /Gerekçeler Dayanakları

Burada İhyâ mantıklı olarak anlaşılır. Şüphesiz tüm arazi, Allah'a aittir, hoşlandığı kimseye miras ettirir, faydalananlara yararlandırmak için kolaylık verir, insanlar toprağı yeniden inşa etmeye ihtiyaç duyarlar çünkü tarım, ekim ve inşaat için hazırlanması için arazi gerekir. Böylece servetin artması ve şeriatın gerektirdiği refah, kapasite ve yeterliliğin varlığını ve kullanılabilirliğini arttırmak şeriat tarafından ortaya konmaktadır. Nitekim İhyâ doğurganlığa ve artışa neden olacak ve halkın yiyeceklerine, gıdalarına ve yaşamalarına katkı sağlayacaktır.

---

[63] Ebu'l-Fazul Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacar el-Âskalâni (ö. 852/1448), *ed-Dirâya fi Tahrîc Ahâdîs'l-Hidâyet*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût b.y, II/245.
[64] Buhâri, *Sahih'l-Buhâri*, 41 k. el-mezâri', b.men ahya arzan mevât, c.3, s.106 (no. 2335).
[65] Buhâri, *Sahih'l-Buhâri*, 41 k. el-mezâri', b.men ahya arzan mevât, c.3, s.106 (no. 2335).
[66] Muhammed Mustafa ez-Zuhayri, doğumu tarihi (17 Racab,1360/ 10-8-1941), *İhya'l-Mevât*, Merkez Neşri El-İlmi, Cidde b.y, s. 16.

Önceden açıklanmış hadisler ve sahâbenin eserleri hem İhyâ ve canlanmanın meşruiyetini gösterir hem de faydaları hakkında ipuçları verir. Tarıma elverişli arazinin İhyâ edilmesinin sonucunda, bitkilerden dolayı kuşların ve hayvanların beslenmesine katkı sağlanmaktadır. Bundan dolay İhyâ eden çok sevap kazanır. Buradan hareketle aşağıda (ölü) Tarıma elverişli arazilerinin İhyâ edilmesinin aklı meşruiyeti ve faydaları listelenecektir:

i. Toplumda istihdan sayısının armasına olanak sağlayabilir.

İhyâ, büyük ve sürekli çaba gerektirir, bunun gerçekleştirilmesi, insanlara pay edilir. Bu pay ziraatta, o da inşaya sonra su kanalların ve kuyularına vb. tüm bunlar toplum için çok istihdam verecek olan fırsatı sağlayabilir.

ii. **Bireyleri çalışmaya ve üretmeye teşvik etmek.**

Yüce Allah halkını çalışmaya çağırdı, Yüce Allah'ın dediği gibi: " هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولاً فَامْشُوا فِي مَناكِبِها وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ "[67] (*O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi, onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızkından yiyin. Dönüş ancak O'nadır*)[68]. Aksine, Peygamber (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun) engelliliği ve tembelliği yasakladı ve eylem çağrısında bulundu. Ebû Hureyre'den (Allah'tan razı olsun) el-Buhâri (Allah'tan razı olsun) rivayet etmiştir: Allah Resulü'nün (Allah'ın huzur ve nimetleri olsun) "*Yemin ederim ki bir ruhum onun elinde, biriniz onun ipini alsın, yakacak odunları getirerek onun sırtına konulmalı satmak için, başka biriniz insanlara yalvararak ya ona verilecek ya da verilmeyecek birinden çok daha iyi*"[69] hadisini yorumlayarak şöyle bir açıklama yapmıştır. Yüce Allah tarıma elverişli arazinin İhyâ edilmesi ile çiftçilik, yetiştirme mahsulleri, barınak ve yol yapımından faydalanmak için toprak yarattı şeklinde düşünebiliriz.

iii. Toplumda ekonomik büyüme, huzur ve refah gerçekleştirmek.

Umran'ın yeniden canlanmasında ve arazinin ıslah ve yeniden kazanılmasında yeniden yapılanma ve bireyin gelir artışına katkıda bulunur, toplumun gelirini

[67] Mülk, 15.
[68] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- I Kerim Meâli*, Ankara - 2011 s. 634.
[69] Buhâri, *Sahih'l-Buhâri*, 24 k. zekât, b.isti'fâf ani'l-meselat, c.2, s.123 (no. 1470).

arttırır, temel ihtiyaçların sağlanmasına katkıda bulunur ve ülke ekonomisini destekler. Red'l-muhtâr kitabında " tarıma elverişli arazinin1 İhyâ edilmesinde bulunan faydalar; ulusun gıda arttırılmasıdır"[70] şekilnde ortaya konulmuştur.

iv. Arazi inşasına ve ıslah edilen arazinin arttırılmasına teşvik etmek

Allah, bu topraklarda ardı ardına emir verebilmek için, bu toprağın ıslah edilmesini ve toprakların yeniden inşasını istemiştir. Yüce Allah diyor ki: " هو الذي خلق لكم ما في الأرض جميعاً ... " (*O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan…*)[71]. Buradan hareketle arazi İhyâ edilmesi meşru hikmeti açıklanmaktadır, bu ise refahın ve imarın teşvik edilmesidir.

v. Yüce Allah'ın Sevabının Kazanılması

Kuşkusuz, kim ölü bir araziyi diriltirse, niyeti her ne olursa olsun Allah'tan sevap kazanır, yukarıda geçen hadis[72] bunu kanıtlamaktadır.

B. Mevât Arazilerinin Tarıma Elverişli Duruma Getirmesi(İhyâ) İle İlgili Görüşler

Fukaha, elverişli olan arazinin yeniden canlandırılmasında mubâh veya mendûb veya bir vacip hüküm olarak kabul ederek farklı görüşlere gitmişlerdir.

1. Arazi İhyâsını Mubâh Kabul Edenler

Âlimlerin çoğunluğu; Hanefiler, Malikiler ve Hanbeliler olarak, toprakların yeniden canlanması mubâh olduğunu kabul ederler. Bunu mübahlık açıklanarak aşağıdaki bazı alıntılara ve ifadelerin yakın ilişkilere değinilmiştir.

1) Hanefi bir âlim es-Semerkandi'in " *ikinci tür, bir Köylerin köyüne bağlı olmamak İhyâ edilmesi mubahtı*r"[73] mevât arazinin İhyâ edilmesinin mubah bilgisi ortaya çıkarılmıştır.

[70] İbn Abidin Muhammad Emin b. Ömer b. Abdul Aziz (ö. 1252/1836), *Red'l-Muhtar Ala D-Darı'l-Muhtar*, Dâru'l-Fıkır, Beyrut 1992m, VI/331.
[71] Bakara, 29.
[72] BKZ, s.15
[73] Ebû Bekir Alaaddin Muhammed b. Ahmet Ebî Ahmet es-Semarkandî (ö. 540/1145), *Tuhfatu'l-Fukahâ,* Dâru'l-Kutup el-İlmiye, Beyrût 1414h-1994m, III/322.

2) El-Mûsılî de diyor ki: " *mubahtır çünkü bir balıkçı gibi başka bir kimseden önce sahipliği yoktu*"[74].
3) Hanbeli âlimlerinden nakledilen ise; İbn Kudame'ye (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) : "*ve bu arazinin asıl hükmü mubahtır, eğer ayrılırsa mevât oluncaya kadar, mubaha geri döner, araziye su götüren gibi …*"[75].
4) Malik âlimlerinden nakledilen ise; Şeyh Ahmet ed-Derdîr'e (Allah'ın rahmeti üzerine olsun): "*belediyeden uzak olanın aksine araziler aslının durumu mubahtır....*"[76].

Mubah kılınabilirliğin delileri aşağıdaki gibidir:

i. Resullah'a Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun dedi ki: "*kim Ölü bir araziyi diriltirse, ona sahiptir"*[77].
ii. Resulullah Efendimiz'den (Allah'ın huzur ve nimetlerinin üzerine olsun) Ayşe r.a tarafından nakledilen hadiste şöyle buyurdu: *" kim arazinin sahibi olmayan araziyi imar ederse, o arazi için ziyadesiyle müstahak ve şayan olandır"*[78].
iii. Nebiyyullah'a Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun dedi ki: "*kim bir Müslümanın önce gelmemesinden olan şeyi ona önce gelirse ona aittir*" sonra insanlar hittat için dışarıya koşarak çıktılar"[79].

Bu hadisler, hem sahibi olmayan ölü toprağı yeniden canlandırmanın ve bir kimsenin bundan yararlanmadığını sonra bir kimsenin sulama, bitki büyümesi, dikme ya da ihata ile arazi yeninden canlandırsa, mubah olduğunu göstermektedir hem de eş-Şâri'(Allah)in halkın tarım kaynaklarına olan ihtiyacını ve evrenin yeniden inşasını canlandırmak istediğini biliyoruz ki bu da insanlara ekonomik refah getirecek ve büyük bir kamu maliyesi sağlayacaktır[80].

---

[74] Ebu'l-Fadulî Macid-Din Abdullah b. Mahmud b. Mavdud el-Mûsılî el-Hanefi (ö. 683/1284), *el-İhtiyâr Litalîl'l-Muhtâr*, Matbat'l-Halbî, Kâhire 1356h-1937m, III/67. el-Murgineni, *el-Hidaye*, 3/435.
[75] İbn Kudame, a.g.e *El-muğnî*, VIII/146.
[76] ed-Derdîr, *Şerhu'l-Kabîr*, a.g.e, IV/69.
[77] Muhammed Nâsurdin el-Albâni, (ö. 1420/1999), *İrvâ'l'-Galıl fi Tahric Ahâdis Manâr Sebil*, Mektebetül-İslami, Beyrût 1405h-1985m, 4/6. İbn Hibân, *Sahihi İbn Hibân*, k. İhya el-Mevât, b.zikir el-hebar ed-Dâl, c.11, s.616 (no. 5205).
[78] Buhâri, *Sahih'l-Buhâri*, 41 k. el-mezâri', b.men ahya arzan mevât, c.3, s.106 (no. 2335).
[79] Ebu Dâvûd, *sünen*, k.el-harâcı vel-imârât vel-fey'i, b. fî ihya el-mevât, c.3, s.177 (no.3071).
[80] Vehbe b. Mustafa ez-Zuhayli*, Fıkıh'l-İslami ve Adilatihi*, ö.y, Dar-el-Fıkır, Damaşık t.y, V/55.

2. **İhyâyı Mendûb Bir Durum Olarak Görenler**

Bu hüküm Şafii âlimleri mevât arazinin İhyâ edilmesi mendûb bir işlem olarak görürler. Kim bunu yaparsa hem sevap kazanır hem de Allah'a yakın olur. Aşağıdaki âlimlerinin bazı alıntıları bunu ispat ederek gösterilmiştir;

1) İmam en-Nevevi'nin el-mecmû kitabında söylenmiştir: ("mevât arazileri diriltmek için mustahab kılınmaktadır, çünkü Câbir r.a Peygamber'in (Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun) söylediği şu sözleri söylemiştir[81]: "*Kim ölü bir araziyi canlandırırsa ona sahiptir ve âvâfî*[82] *tarafında yenenleri ona yine sadaka olarak olacaktır." eş-Şirbini şöyle diyor*: "…ve sahiplenmesi yani mevât arazi, mustahabdır, zira Nebiyyullah'ın (Allah'ın huzur ve nimetlerinin üzerine olsun) hadisi[83]; " *Kim, ölü bir araziyi diriltilirse, bunun için ödül ve ecir ona arzu edilir*")[84].
2) Dr. Muhammed ez-Zuheyri diyor ki: ("Mevâtın yeniden canlandırılmasının şer'i tarifi, Cabir'in Hz. Peygamber'in (Allah'ın huzur ve selamı üzerine olsun: "[85]: "*Kim ölü bir arazi canlandırırsa ona sahiptir ve âvâfî tarafında yenenleri ona yine sadaka olarak olacaktır"*) söylediği için mustahab olmasıdır. Bu eylemin ecir ödüllenmesinin sebebiyle mendûb ve mustahab kılınmasına işaret eder. Ayrıca bu fiil hem çalışmaya, arazi inşasına ve ziraata çağırmak ve teşvik etmektir hem de toprağı verimlileştirmek ve yatırım için bir araçtır. Aynı zamanda hadiste mevât arazilerin İhyâ edilmesinde ecir ve sadaka apaçık ortaya çıkmaktadır")[86].

3. İhyâyı Farz-I Kifaye Olarak Kabul Edenler

Bazı âlimler, tarıma elverişli arazilerin İhyâ edilmesinin farz-ı kifaye olduğunu kabul ederler, bazılarının yapması halinde diğerlerinden günahın düştüğü ifade

[81] Nesâi, *Sunen el-Kubra Nesâi*, 24k. el-Arâya, b. fî Adâbat Tuswîbu Biriciliha, c.5, s.336 (no.5757).
[82] Bkz. manası s. 17
[83] Nesâi, *Sunen el-Kubra Nesâi*, 24k. el-Arâya, 23 b. fî Adâbat Tuswîbu Biriciliha, c.5, s.336 (no.5757).
[84] Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şîrâzi (ö. 476/1083), *el-Muhazab fi Fıkıh İmam' Şafii*, Dâru'l-kutub el-İlmiye, b.y, t.y, iii/611. Ebû Zakariye Muhyidin Yahya b. Şeref en-Nevevi (ö. 676/1277), *el-Mecmû Şerhu'l-Muhazab*, Dâru'l-Fıkır, b.y,t.y, XV/204.
[85] Nesâi, *Sunen el-Kubra Nesâi*, 24k. el-Arâya, b. fî Adâbat Tuswîbu Biriciliha, c.5, s.336 (no.5757). İbn Hibân, *Sahih İbni Hibân*, c.6, s.471 (no.2766).
[86] Muhammed ez-Zuheyri, ö.y, *el-Mu'tamıdatu fi Fıkıh Şâfii*, Dâru'l-Kalam, Damaşık t.y, III/5567.

ederler. Çünkü kendilerini ve ailelerini, alternatif olmadıkları zaman kayıplardan koruyarak ve Makâsıdü'ş-Şeria'nın amacının nefsi korunmasının gerekli olduğudur ve dolayısıyla sağlanması gereken bir görev olduğu için bu işlem yapılmalıdır.[87].

4. İhyâyı Vacip Olarak Kabul Edenler

Âlimlerin çoğunluğunun kabul ettiği şey eğer genel olarak toprak ıslahı ve İhyâ hükmü mustahab ise ki bu da Şafii'nin sözüdür, fakat belli şartlarda bir vacip haline dönüşür eğer insanların yaşamlarının ve yaşamak gereksinimlerinin tehlikede duruma gelirse belirtilmesini ortaya çıkarmaktadır[88].

5. İhyâyı Haram Olarak Kabul Edenler

Mevât arazilerin İhyâ edilmesinin haram hükmü olabilir, eğer haram yoluna açıyorsa, o zaman seddi'zeria ya da zarar engellenme sebebiyle haram kılınacaktır. Çevreye, insanlara, İhyâ yolu doğallığa karşına ya da şer'î hükmüne izni almaksızın araziyi mülkiyet altında İhyâ edilmesi olma gibi aykırı durumları ortaya çıkarırsa İhyâ haram hükmüne bağlı kalacaktır.

6. İhyâ İle İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi

Tercih edilen görüş olarak tarıma elverişli arazilerin İhyâ edilmesinin hükmü mendûbdur ya da sünnettir. Zira Nebiyyullah'tan s.a.v tarımın ıslahına, toprakların İhyâ edilmesine, ziraata ve kazanılan sevaba teşvik hadisleri delilleri yüzünden mendûb ve mustahabdır. Diğer hükümlerin geri kalanı, alıntı yapılanlar gibi mevcut kişilerin koşullarına göre elde edilebilir.

---

[87] İdris, Abdulfaftâh Mahmûd, "İhyaü'l-Mevât ve Tehcîrihi fil-Fıkıh'l-İslamî", *Mecellet'l-ve'yi'l-İslamî,* Dergi Nolu: 532, Kuveyt 3.9.2010.

[88] Ali Sabrî, Ali Hilal b. Muhammed, *Kamu ve Özel Mülkiyet Perspektifinden Arazi ve Doğal Kaynakların Korunması İle İlgili Araştırma*, Umman Sultanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı, Umman, 1431h-2009.

III. İHYA EDİLMEDEN VE İHYA EDİLDİKTEN SONRAKİ MÜLKİYETİ, MEVÂT ARAZİNİN UNSURLARI VE İHYA YÖNTEMLERİ

A. Mevât Arazilerin Mülkiyeti

Birçok fakih, İslam devletinde topraklara toprak sahipliğini sahiplenmeye ve sahip oldukları vergi türüne maruz bırakmışlardır ancak bu araştırmada, canlanma ve canlanan arazi beyanı ile yeniden canlanmanın mülkiyet üzerindeki etkisi açısından elverişli topraklara maruz kalınacaktır.

1. İhya Öncesi Mevât Arazilerin Statüsü

Burada, mezheplere göre İhyâ etmeden önce mülkiyet durumu İhyâ edilebilen mevât arazilerin açıklamasıyla ilgili meseleleri üzerinde durulacaktır.

1) Hanefilerin Re'yi.

Hanefiler, mevât arazilerin İhyâ edilmesini ve sahip olunmasının caiz kılınması kavliyle "mülkiyet altında olmadan âdiyü[89] araziler ya da İslamiyet'te belirli bir mal sahibini tanımamakta idi ve o parsel arazi köyden uzakta idi, böylece eğer bir kişi tepesinden durup bağırıp onun sesini duyulmazsa o arazi mevâttır" kabul etmişlerdir.

Mülkiyet altında olmayan mevât araziler ise, tüm fukaha İhyâ edilmesinin mubah olduğunu kabul etmişlerdir. Hanefiler, mülkün sahibi tanımlanmayan araziyi sahip olunmayan bir arazi gibi itibar etmişlerdir. Ama mesafe inşaata yakınlık gereğinin şartı gelince bu gelişme şartıdır, sahiplik ve varoluş açısından gerçeklere ve toprağa ait bir şart değildir. Zira arazideki insanların yoğunluğuna bağlı olarak ve şehirleşmeye yakın zaman zaman değişmektedir.

2) Maliklerin Re'yi

Malikilerin görüşü, insanların sahip olmadığı ölü toprakları yeniden canlandırmak için Hanefilerle anlaşmışlardır. Onlar, tahrip edilen arazilerin sahibi olmalarını canlanma sonrası mubah kabul etmeleri görüşüne varmışlardır. Ayrıca dediler ki herhangi bir harabe yapısı ve satıştan ya da sadakadan ve benzerlerinden

[89] BKZ manası, s. 18-19

kaynaklanıyorsa, tarıma elverişli araziyi(mevât) kabul edilmezler, fakat mündelise (harabe) yapısı İhyâ edilmesinden kaynaklanırsa, mevâtı geri döndürür ve muhyinin hakkını ve özelliğini geçersiz kılar.

3) Şafiilerin Re'yi

Şafiiler, halen inşa edilmeden ya da daha önce arazinin mülkiyetinin İhyâ sebebiyle mubah kabul etmiştirler. Hatta eğer bir yapı cahilse, sonra bir rıkâz madeni gibi olduğunu sözler ortaya çıkarsa İhyâ edilmesine de izni verilmiştir, aynı zamanda onun kefareti ödenmemelidir[90]. Rıkâz ise; Cehaletin gömüsüdür, bu fakihlerin çoğunluğunun görüşüdür ve Peygamber (Allah'ın huzuru ve nimetleri de onun üzerine olsun) dedi ki: "rık*azda beşte zekât vardır, Ebu Hanefi onun maden olduğunu söylemektedir*" [91]. Şafiiler, Müslümanların sahip olmadığı topraklar ve kâfirden ele geçirdiği toprakların İhyâ edilmesini ve o arazinin ganim hakkı olarak kabul etmediğini belirtmiştirler.

4) Hanbelilerin Re'yi

Hanbeliler ise, İhyâ edilebilen mevât arazilerin özelliğini aşağıdaki noktalarda sahip olunacaktır:

i. Hiç kimsenin mülkiyeti olmayan ve binanın kalıntılarının izi bulunmayan Mevât, bu İhyâ sayesinde mülkiyet hakkına sahip çıkılabilmektedir.

ii. Roma harabeleri, samûd'un haneleri ve diğerleri gibi eski bir bilinmeyen mülk edinme etkisinde bulunan şeyler İhyâ sayesinde mülkiyet hakkı sahip olunabilir, çünkü onun mülkiyet hakkı haram değildir. Zira Peygamberden (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun): " *Âdiyü arazi, Allah'a ve resulüne aittir bizden sonra size aittir*"[92] buyurmuştur.

iii. İslam'da bir Müslüman ya da tanınmayan zimmi tarafından bir şey üzerinde mülkiyet hakkı vardı, onun mülkiyetinin sahip çıkılması İhyâ sayesinde olmaz çünkü bu toprağın sahibi vardır, tanındığı zimmin durumunda gibi. Başka bir deyişle, bu araziler İhyâ sayesinde mülkiyet hakkına sahip olunabilir, nakli

[90] Ebu Zekeriya Muhyidin Yahya b. Şeref en-Nevevi (ö. 676/1277), *Revzat Talibîn ve ümdatu'l-Muftîn*, Mektebetül-İslami, Beyrut 1412/1991, V/279. Şafii, *el-Ummu*, a.g.e, VIII/130.

[91]. BKZ, Ebu Öbeydi el-Kâsım b.Salam b. Abdullah el-Haravî (ö. 224/838), *Kitap'l-Emuvâl,* Dâru'l-Fıkır, Beyrut t.y, s. 36

[92] Tâvus'un Hadisi, Mursala Hadis, Şafii, *Musnad Şafii,* Hadis no. 1786.

edilen umumiyet hadislerin sebebiyle mevât olduğunu İhyâ edilmesi geçerlidir çünkü belirli bir sahibi olmadığı için, herhangi bir mülkiyet altında olmayan araziye benzemektedir[93].

Fukahanın sözlerinden yola çıkarak, onların, mevât arazilerin sahibi olmadan, yararlı olmayan toprak yanı sıra eski cahil mülkiyet izlerinin bulunduğu toprakların İhyâ edilmesine de izin verdiklerini görüyoruz, çünkü o mevât arazinin mülkiyetine sahip çıkmak haram değildir.

Yukarıdakilerden, Hanefiler, Malikiler ve Ahmed'in başka rivayeti, İslam'da sahip olunan araziyi, özel bir mülkün sahibi olduğunu bilmediğini yeniden canlandırma olasılığını kabul ettikleri görüyoruz. Şafiilere gelince ise, mevât araziler kayıp mal gibi, onun kararı imama göre, ya reddetme emrini, ya da sahibi görününceye kadar ya da satılıp fiyatı muhafaza edilir şeklinde düşünmüştürler.

Araştırmacının Re'yi

Belirli bir sahibi olmayan mevât araziler, mülkiyet altında olmayan, mevât arazilerdir. İslam devletinin herhangi bir vatandaşı için yeniden canlandırılabilir, çünkü sahibine ait olmayan belirli bir mal, yarım kalmış ve bu bilinmeyen mal sahibine rehin kaldığı topraklardır ki ekonomik kaynağın İslami devletini mahrum bıraktığımız anlamına gelir. Tüm Müslümanların genel hakkı ve kamu haklarının üstünde özel bir hak bilinciyle, gıda güvenliğinin ekonomik çıkarları, iş gücü ve ekonomik kaynaklardan, özellikle de yatırım yapılan toprak ve paradan, bu meşru zararı kaldırmamız gerekir. Bu nedenle fukaha'nın görüşü, belli bir sahibi olmayan arazinin, sahibi olmayan arazi gibi, onun İhyâ edilmesi caizdir ve tercih ederim.

2. İhyâ Edilebilen Mevât Araziler ve İhya Sonrası Mülkiyet Durumu

Burada, mezheplere göre İhyâ etme sonrası mülkiyet durumu ve İhyâ edilebilen mevât arazilerin açıklamasıyla ilgili meseleler üzerinde durulacaktır.

[93] İbn Kudame, a.g.e, e-muğnî, VI/168.

1) Hanefilerin Re'yi

Hanefilerin kitaplarında şöyle denmiştir: "Bir Müslümana veya bir zimmiye ait olanlar mevât araziler değildirler ve eğer sahibi bilmiyorsa, o zaman Müslüman grubu için mevât olur. Sahibi ortaya çıktıysa, ona iade edilir ve çiftçi düşüşü garanti eder."[94]

Hanefilerin kavillerinden, İhyâ sayesinde mülkiyet olan toprakların hatta dağılmış, harabe ve yıkılmış olsa bile mülkiyetini düşmediğini anlıyoruz. Eğer arazinin sahibi belirtilmemişse, o zaman bir Müslüman topluluğuna ait olacaktır.

2) Malikilerin Re'yi

Malikilere göre, İhyâ sayesinde mülkiyet olan topraklar eğer İhyâ izlerini kayıp ederse mevât arazilere döner ve İhyâ edenin mülkiyet özelliklerini düşür. Balık avına kıyasla, balık kaçarsa ve başka avcıya ulaşırsa ve uzun bir süre başka bir avcının eline geçerse, o zaman ikinciye ait olacaktır[95]. Malikilerin yukardaki kavline şunları hüccet getirmiştirler:

i. Şeriatı emri eden, mevât araziler İhyâ hale getirilse onun mülkiyeti tutulması şart olarak ortaya koyulmuştur, çünkü hüküm, yokluk ya da varoluş illeti ile ortaya çıkar, eğer illet varsa, o zaman hüküm de bulunur, illet yoksa hüküm de gerçekleşmez. Arazi ne zaman mevâta dönerse, illet de ortadan kalkar ve aynı zamanda mülkiyeti de düşür ve tam tersi olan durumda da aynıdır. Bu, Peygamber'in (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun): " ***kimse mevât bir araziyi İhyâ ederse, ona sahiptir*** ." genel delil gösteriminden açıkça görülebilir.

ii. Avlanma ve izin verilenlerin alınması mevât arazilerin İhyâ edilmesi gibi durumlarda ondan el kaldırılırsa mubah olduğu gibi hak geri döner. Eğer balık avcının elinden kaçıp nehre girmişse, başkasın tutması mubah olur ve eğer avlanan hayvan, yabani ise sonra avlanma dışında ilk sahibin üzerinde hiçbir kontrolü yoktur, bu mubah olduğu gibi olur ve su, daha sonra nehrin suyuyla

[94] İbnü'l-Himam Kemaldin Muhammed b. Abdulvêhid es-Sivasî (ö. 861/1456), *Fethu'l-Kadir*, Dâru'l-Fıkır, b.y, t.y, 10/69. el-Merginani, *el-Hidaye*, VI/98.
[95] Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah Halil el-Harşî (ö. 1101/1689*), Şerh Muhtasar Halil*, Dâru'l-Fıkır'litabaa, Beyrût t.y, VIII/76.

karıştırılır, mubah olduğu gibi olur. Böylece mevât araziler İhyâdan sonra mevât hale geri dönerse mevâta döner ve mubah olduğuna geri döner[96].

3) **Şafiilerin Re'yi**

Arazi derhal inşa edilmediyse ve daha önce inşa edilmişse, eğer sahibinin bilgisi bilindiyse ona veya onun mirasçılarına aittir ve onun inşa eden bilinmese de mülkiyeti yoktur. İslam mimarisi olduysa o inşaat bir Müslümana ya da zimmiye aittir ve onun hükmü kaybedilen malinin hükmü gibi düşünülür. Cahiliyenin mimarisi yeniden canlandırılsa da onun İhyâ sayesinde İhyâ edene mülkiyeti ait olacaktır yoksa onun son kararı İmama ait olacaktır.[97]

4) **Hanbelilerin Re'yi**

Hanbeliler, yeniden canlanmanın sahip olduğu toprakları ele alınmıştır ve sonra mevâta dönene kadar bırakılmıştır, bu durum bir satın almanın veya hibe etmenin sahip olduğu bir şeyin hükmü gibidir, onun yeni İhyâ etmesinin ona sahip olduğu anlamına gelmez. Ama Roma harabeleri, Samûd'un haneleri ve diğerleri gibi eski bir cahil mülk edinilen etkisinde bulunan izleri İhyâ etmenin sahip olması olabilir, çünkü onun mülkiyet hakkı haram değildir. Zira Peygamberden (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun) anlatılmıştır: " *Âdiyü arazi, Allah'a ve resulüne aittir bizden sonra size aittir*"[98].

Ama İslam'da bir Müslüman ya da tanınmayan zimmi tarafından bir şey üzerinde mülkiyet hakkı vardı sonra mevâta döndü ise, o topraklar açıkça bir sahibin mülkiyeti üzerinde gerçekleştirilmiştir[99]. Bu mesele mevât arazileri İhyâ etmeden önceki durumları kısmında anlatılmıştır.

Araştırmacının Re'yi

İhyâ ettikten sonra mülkün sürdürülmesi için, toprak eski harabe kalıntılarına dönmüş olsa bile ise; maliklerin görüşü, arazinin İhyâ illet üzerinden kaldırırsa mülkiyet hakkının düşmesini tercih ederim ki bu yeniden canlanma, avlanma ve su edinimi ile benzerdir. Ayrıca bu, kamu yararına ve tercih edilen arazinin yeniden kullanımı ve

[96] Ebu'l- Abbas Ahmed b. Muhammed el-halveti eş-sâvî el-maliki (ö. 1241/1825), *bulgat sâlık li-akrab'l-masâlık el-mârûf, Dâru'l-mâruf*, b.y,t.y, II/294.
[97] En-Nevevi, *Revzat Talibîn ve Ömdatu'l-Muftîn*, 5/278. Şafii, el-ummu, VIII/130.
[98] Tâvus'un Hadisi, Mursala Hadis, Şafii, *Musnad Şafii,* Hadis no. 1786.
[99] İbn Kudame, a.g.e, el-Mugni, VI/167-168.

kullanımının sürekliliğine daha yakındır. Fazla şart ise; yıkılmaya geri dönene kadar neden araziyi terk ettiğini bildirmek zorundadır.

Eğer araziyi canlandırmanın aktivitesi canlandıranın potansiyel yeteneğinin ötesine geçerse ancak topraklarını başkaları için bırakabilir, çünkü onun yetersizliği nedeniyle ya da onun isteği ile yeniden canlandırılabilir çünkü araziyi diriltmemenin yol açtığı zarar, maluliyet sahibinin terkedilmesinden daha büyüktür. Ayrıca arazi ücretinin bozulmasının yol açtığı hasar, bir grup arazi boşta bırakılmasının sonuçları, sanayi, ticaret ve ekonomik kriz üzerindeki etkisidir, nitekim zararı gidermek için bu güçlü bir önleyici yöntemdir.

B. Mevât Arazilerin Unsurları

Mevât arazilerin unsurları ise dört kesime ayrılabilir.

1. Arazi bir kimsenin tasarrufunda ve temellükünde bulunmamalıdır:
   Zira bu arazi üzerinde bir kimsenin mülkiyet hakkı varsa, mülk arazi; tasarruf hakkı varsa, mirî arazi bahsetmeye konu olur[100].

2. Ahaliye terk ve tahsis edilmemiş olmalıdır:
   Çünkü umumun veya muayyen bir toplumun istifadesine tahsis edilmiş topraklar arazi-i metrukeden sayılır.

3. Bu arazi, köy veya kasabaya uzak olmalıdır:
   Bu uzaklık, gür sesli bir kimsenin, aksayı ümrandan[101] sesi işitilmeyecek kadar bir mesafe, tahminen 1,5 millik yani yarım saatlik bir yer olarak tavsif edilmektedir. Köy ve kasabaya yakın olan yerler, gelecekte ahalinin ihtiyaçlarına tahsis edileceği cihetle araziyi mevâttan sayılmamıştır. Arazi mevâttan sayılması halinde, İhyâ yoluyla başkasının mülkiyetine yahut tasarrufuna geçebilirdi. Bu ise, halkın ihtiyaçlarını karşılamasında güçlük çıkarabileceğinden kamu yararına aykırı olurdu[102].

[100] Berki, *Toprak Hukuku*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 1967, s. 103-112.
[101] Aksayı Umran; Köy veya Kasabanın en Kenarındaki evlerdir. Atıf Bey, *Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi*, Matbaa-İ Hayriye ve Şürekası, 1330, s. 44.
[102] Ebü'l-ûla Mardin, *Toprak Hukuku Dersleri*, Cumhuriyet Matbaası Yayınevi 1947, s. 90.

4. Bu arazi intifa olmayan bir arazi olmalıdır.

   Kanun "gûhî, taşlık, kıraç, pırnallık ve otlak gibi hâli mahaller" demek suretiyle, bu yerlerin ahalinin intifaya terkedilmediğini öngörmüştür.

C. Mevât Arazilerin İhya Edilme Yöntemleri

Mevât arazilerin İhyâ edilmesi: Bu, Şafiilerin kararlaştırdığı gibi, halkın örfüne, âdetine ve geleneklerine göre tarımın ıslahıdır, fakat bu konuyla ilgili mezheplerin görüşleri aşağıda gibi gösterilmiştir.

1. Hanefiler şunlar söylenmiştir: "mevât arazilerin ıslahı ve İhyâ edilmesi ise bina etmesine, dikime, toprağın sürülmesine, el-Musanat'nın kurulmasına (yani baraj: selin suyunu geri döndürmek için inşa edilmiş ve burada maksut edilen köprüdür), nehri bölmeye, tohumları dökmeye, nehirlerin kazılması ile sulamaya veya suyun korunması ve şekillendirilmesine" bakarak oluşturulmaya çalışılmıştır.

   Muhammed ise, bir İhyâ eden kişi nehri kazarsa, arazinin zemini sulamazsa veya tersini yaparsa, o zaman onun fiili tahcirdir bir İhyâ olarak değildir açıklamasını bulunmuştur[103].

2. Malikiler[104] ise şöyle demiştir: Araziyi diriltmek, inşa etmek, dikmek, çiftçilik yapmak, sabanla ve pullukla sürmek, su geçirmek, ya da aşağıdaki gibi yedi şeyden biridir;
   i. Bir kuyu ya da bir gözün suyunun topraklarda sürülmesi, sahip olması ve ayrıca yetiştirildiği arazinin mülkiyeti elde edilebilmektedir.
   ii. Arazinin suya battığı yerden su çıkarmak
   iii. Bir arazi inşa etmek
   iv. İçine ağaç dikmek
   v. Arazinin sabanla ve pullukla sürmek
   vi. Onu işgal niyetiyle ağaçları keserek

[103] Osmân b. Ali b. Mahcan el-Bârii Fahruddin Ez-Zeylai (ö. 743/1342), *Tebyyin'l-Hakaik Şerh Kanzi Dakaik*, Matbaat'l-Kubra, Kâhire 1313h, VI/36. Abdulganiyü b. Talip b. Hamâd b. İbrahim el-Ganimî(ö. 1298/1880), *el-Lubâb Fi Şerhu'l-Kitap*, Mektebetül-İlimiye, Beyrût t.y, II/218.
[104] el-Halveti, a.g.e, *Bulgat Sâlık*, IV/93. Ed-Derdir, a.g.e, *Şerhu'l-Kabîr*, IV/69.

vii. Taşların yerleşmesiyle taş kırmak.

Yukardaki yöntemden bir mevât arazilerin İhyâ edilmesini gerçekleştirilebilir.

3. Şafiiler[105] ise şöyle demiştirler: "Sahip olduğu canlanma: toprağın amaçlanan amacına göre değişir ve halkın örfine göre farklılaşır, örf ise âdetin maslahatını temsil eder, çünkü Şeriat onu mutlakta bırakmıştır ve dilin ise haddi yoktur. O zaman kabz satışta, gasp hırsızlıkta ve hibe edilende gibi örfe göre davranılır, amaçlanana göre hazırlanır bir ilke olarak kullanılabilmektedir.

   Ölü araziyi barınak için canlandırmak isterse, o bölgeyi geleneklerine göre tuğla, blok veya kütüklerle çevrelemek zorundadır. Burada istenen işlem şudur; inşa etmeden toprağı çevrelemek. Birinin bir sığınak evi hazırlamak için bir çatı inşa etmesi veya onarması ya da bir kapıyı kapmak için kullandığı bir ev olduğu için bir kapı yerleştirmesi gerekir. Nitekim bir kapı, bir çatı veya bir yapıştırılmış kapı olmaksızın, barınak için arazi olarak adlandırılması uygun değildir.

   Ölü toprağı yeniden canlandırmak isterse, meyveleri ve verimi toplamak için bir ahır gibi hayvanların ve benzerlerinin bir çiftlik inşa edilmesi ve benzerleri, eğer amaç buysa, o zaman sadece çatıya sahip olmayan bir çitle çevrelemek kültüre göre yeterlidir. Ayrıca, canlanma bir bina biçimindeyse, o zaman bir kapı oluşturmalıdır.

   Eğer bir kimse tarıma elverişli mevât arazilerini yeniden canlandırmak isterse, etrafındaki toprağı toplar, toprağı tesviye eder, nehri küçük akarsulara bölerek topraktan geçirerek onun için su düzenler, ya da her zamanki yağmurla yeterli değilse bir kuyu veya bir kanal ya da benzerini kazar. Tarımın en verimli şekilde gerekli olması gerekmez, çünkü toprağın yararını karşılaması yeterlidir bu canlanmanın dışındadır, mesela konutların yeniden canlanmasında dikkate alınmaz sadece sade bina yeterlidir. Kısaca, toprağın etrafına duvar çekmesi, sulaması, toprağın düzeylendirmesi, yerleşmesi ve su bulunmasına gerek vardır.

[105] Muhammed b. Ahmed el-Hatip eş-Şirbînî (ö. 977/1569), *Mugni'l-Muhtaç İla Marifet Mâni'l-Alfâz El-Minhac*, Dâru'l-Kütüp el-İlmiye, b.y 1994/1415, IV/365. Eş-Şîrâzi, a.g.e, *el-Muhazab*, I/424.

Mevâtları bir bahçe ile canlandırmak isterse, toprağın etrafındaki toprağın toplanması, genellikle sulama yapılan çiftlikte suyun hazırlanması gerekir. Ayrıca mezhepte, bahçede bazı parçası ağaçların dikilmesi şart olarak gerekmektedir. Bu canlanma, toprağın kuşatılması, düzeylendirilmesi, su yerleştirilmesi ve dikimin bulunması demektir.

4. Hanbeliler[106] şöyle demiştirler: Arazinin İhyâ edilmesi; Bir önleyici duvarla korumaya çalışmak, bu araziye, hayvancılık, tarım, ahşap, inşaat ya da ahır için ihtiyaç duyup duymadığı belirlemektir, çünkü onun üzerine Allah Resulü'nün (Allah'ın huzur ve nimetleri olsun) "*kim araziyi kuşatırsa, ona sahip olan oldur*", kuşatma duvarı delinmez bir bariyer olduğu için, o zaman bir İhyâ olduğu anlaşılmış olacaktır.

   Duvara gelince: Bir nehirden ya da bir kuyudan toprağa su akıtmak ya da sudan geldiği yerde bir kuyu kazmak değilse, su için kuyu kurulabilir. Buradan hareketle hâitin örneği: bir ağacın dikilmesi ya da Ölü arazide ziraatı vadi arazisi gibi mümkün kılmadıkça önlenemez. Söyleyebiliriz ki İhyâ, ya toprakları delinemez bir duvarla çevreleyen ya da içine su sürdürerek ya da ağaç dikerek gerçekleştirilmektedir. Yine de İhyâ etme, çiftçilik ve ekim ile sağlanamaz, çünkü ekimden başka bir yerde kalması amaçlanmaz, aynı zamanda canlanma, onu yeniden canlandırmak istediği arazi etrafında çevreleyen bir siper ile ne de dikenler ve benzer gibi ile gerçekleştirilemez, bu sadece tahcirdir.

Mezheplerin görüşlerini gördükten sonra bu konu ile ilgili, bazı âlimlerin tahcir ile şeriat mevât arazilerin İhyâ etmesi sağlanamaz görüş kabul edilmiştir diğerleri ise sağlanabilir görüşü kabul etmişler, bununla alakalı ayrıntılı ilgili bilgilere bakılacaktır.

İHYÂ TAHCİR (TAŞA DÖNDÜRMEK, ÇEVİRMEK) İLE ELDE EDİLİR Mİ?

Tahcir veya tehdit: Arazinin etrafındaki taşlar koyulmasının bildirilmesidir, yani yerin kenarlarındaki taş ve dikenlerin ve benzeri duvarların döşenmesi hakkında bilgi

[106] İbn Kudame, a.g.e, *el-Muğnî*, V/538. Mensur b. Yunus b. Salah Din b. Hasan b. İdris El-Buhuti el-Hanbeli (ö. 1051/1641), *Keşêf'l-Kanâa Anı Metin el-İknâi*, Dâru'l-Kütüp el-İlmiye, b.y t.y, IV/212.

vermektir. Fukaha'nın İhyâ için geçerli olmadığını kabul etmesine rağmen, o arazi üzerinde tahcir yapan diğerlerinden daha haklıdır.

I. Hanefiler[107] şöyle demiştirler: eğer bir kimse arazinin etrafını taş ile çevirirse, o araziye tahcir sebebiyle sahibi olmaz, çünkü arazi için geçerli olan İhyâ etme değildir ve tarım için uygun hale getirmez, fakat sadece ayrılmış arazi parçasını taşlarla gösterir.

Tahcir ise "hacer" kelimesinden türetilmiştir: bir taşın ya da hasat edilen otların koyulmasını ya da arazinin içindeki dikenlerin ve diğerlerin tümünün yakılmasıyla, araziye başkalarının girmesinin yasaklandığnı ifade eder. Ancak, bütün bunlar sahip olma anlamına gelmez, mubah olma orijinal statüsünde kalır.

Fakat diğerlerininkinden üstün olarak tahcir eden yani üç yıl boyunca tahcir edenden alınmaz, eğer o sürenin içinde İhyâ etmeydiyse, yönetici(hâkim) onu ondan alır ve başkalarına verir. Ömer'in "*üç yıl sonrası tahcir için değildir*"[108] sözlerinden tahcirin süre tahdidi edilmesi üç yıl alınmıştır, Ama eğer bir başkası, o süreyi geçirmeden önce onu canlandırırsa, o zaman mülkiyetin nedenini, tahcir eden almadan doğrulamak hakkına sahiptir.

II. Malikiler[109] ise şöyle demiştirler: İhyâ etme, toprağa bir çizgi ile ya da onun üzerine sıyrılarak, ya da bir akarsu kuyusu üzerinde kazılarak sulamak için İhyâ değildir, fakat bu süreçlerden birinde mülkiyeti tespit edilirse o zaman doğru İhyâdır ve İhyâ araziye sahip olmanın doğru olduğudur.

III. Şafiiler ve Hanbeliler, bunu teyit ettikten sonra, şu sonuca varmıştır: Ölü bir arazi, İhyâ edilmeye başlandığı zaman çevrilmiş ve tamamlanmamışsa, taş veya ağaç veya çit telinin veya herhangi bir türün etrafında yükselerek halka duyurmak için yaparsa, böyle arazinin mülkiyeti olmaz çünkü bu İhyâ değildir, sahiplik İhyâ edenler içindir.

Fakat bunu yapan, Ebu Davud'un hadisine göre halkın içerisinde en hakkı olan kimse o dur: "*Bir Müslümanın öncülüğünden önce kim gelirse, ona hakkı*

[107] Ez-Zeylai, a.g.e, Tebyyin'l-Hakaik, VI/35.
[108] Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeylai (ö. 762/1360*), Nasbu Raya Li-Ahadis el-Hidaye*, Muasasat Rayan Litibaa, Beyrût 1418/1997, IV/204.
[109] Ed-Derdir, a.g.e, *Şerhu'l-Kabîr*, iv/70. Ed-Derdir, *a.g.e*, *eş-Şerh's-Sağir*, IV/93.

vardır"[110]. Buradan hareketle eğer başkası ölü arazinin İhyâ edilmesini tamamlarsa o zaman mülkiyetine sahip çıkar. Eğer tahcir eden İhyâ tamamlamazsa ve tahcir döneminin uzunluğu üç yıl gibi örfe göre bitirse, ya da onu yeniden canlandırırsa ona sahip olur ya da yeniden diriltilecek olanlara bırakması ona kimseye söylenir. Bu durum, halkın arasında ortak bir hak olduğunu iddia ettiği halde ve yeniden canlanmayı başaramadığı ortaya çıkarsa, hâkime göre iki ya da üç ay ya da daha az zaman yeniden canlandırmayı yerine getirmek için ayıralabilir. Yeniden canlanmayı başaramayacak kadar anlamlı bir sebebi yoksa hâkim ona fazla zaman izni vermemelidir ve bu, Ebu Hanife'nin üzerinde anlaştığı noktaya yakındır.

IV. MEVÂT ARAZİNİN İHYA EDİLMESİNDE ARANAN ŞARTLAR.

Bu kısımda, fıkıh içinde bilinen düşünce okulu anlayışına göre bir canlandırıcı (muhyi) ve canlanan (muhyat) mevât arazi şartlarının ayrıntılarına bakılacaktır.

A. Araziyi İhya Eden Kişide (Muhyi) Aranan Şartlar

Muhyi: İhyâ etmeyi başlatan kişidir, çünkü yaptığı işlem ihtisasa ya da mülkiyete dayanan sebeplerden biridir ve para sahibi olanın İhyâ etmesi caizdir ve izin verilebilir, çünkü avcılık için olduğu gibi sahip olduğu şeyle yapmıştır. Aşağıda muhyi şartlarından bahsedilmiştir.

1. Muhyi'nin Müslüman Olması

Bu şartta, iki kavil vardır;

1) Birinci kavil; cumhur âlimleri (Hanefiler, Malikiler ve Hanbeliler)[111] muhyinin Müslüman olması şart değildir derler. Bir Müslüman ile bir zimmi İhyâya gelmesi durumunda aralarında bir fark yoktur. Peygamberin (Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun) genel hadisine göre, "*Kim ölmüş bir araziyi İhyâ ederse ona sahiptir*" ve İhyâ, mülkiyetin nedenlerinden biridir.
2) İkinci kavil ise: Şafii[112] Muhyi'nin Müslüman olmasını şart koşmuştur ve İmam zimmiye toprakları yeniden diriltme hakkına vermiş olsa bile zimminin bunda hakkı yoktur. Çünkü İhyâ üstünlük gösterir ve bu dar-ı İslamda sınırlıdır.

[110] Ebu Dâvûd, *sünen*, k.el-harâcı vel-imârât vel-fey'i, b. fî ihya el-mevât, c.3, s.177 (no.3071).
[111] el-Merginani, *el-Hidaye*, VIII/138. Ed-Derdir, *Şerhu'l-Kabîr*, IV/69. İbn Kudame, *el-Muğnî*, V/517.
[112] eş-Şirbînî, *Mugni'l-Muhtaç*, IV/361. Eş-Şîrâzi, *el-Muhezzeb*, I/423-424.

Toprakları diriltecek olursa, toprak ondan alınacak ve bunun için ödeme yapılmayacaktır. Bir Müslüman tarafından araziyi ondan uzaklaştırılır ve yeniden canlandırılırsa, imam ona izin vermese bile Müslüman mülk sahibi olur.

2. Arazinin İhya Edilmesinde Siyasal Otoritenin İzni.

1) Fukaha görüşleri

Bu şart fukahanın bir dizi görüşüne gitmiştir ve Allah Resulü'nün izni ile izin ve yetkinin yokluğu, arazinin elverişli olmasına izin verenlerin hepsinin anlaşmasının meselesini mezheplere göre açıklanacaktır.

i. Hanefiler şöyle demiştir: "Kim imamın izni ile ölü toprakları yeniden canlandırabilirse o zaman ona sahip olabilir ve imamın izni olmadan onu canlandırırsa, o halde sahip olamaz çünkü bu Müslümanların bir varlığıdır. Ancak Ebu Yusuf ve Muhammed imamın iznini almadan sahip olabilmesini kabul etmiştir"[113].

ii. Şafiiler ise, şöyle demiştir: "İmamın yetki vermiş olup olmadığını önemli değildir yeniden canlandırılan ölü toprağa sahip olabilir ve Allah'ın Resulü'nün (Allah'ın huzur ve nimetleri olsun) kendi hadislerinde bunun hakkında izinli olduğuna dair yeterli kanıt vardır"[114].

iii. Hanbeliler, yukarıdaki görüşü kitaplarında vurgulamıştır: "mevâtın İhyâ edilmesi, hadislerin genel görüşüne göre imamın iznini gerektirmemekedir."[115]

iv. Malikiler ümrana yakın olan ve ümrandan uzak olan mevâta böldüler, ümrana yakın olana izin verilmelidir. Buradan hareketle maliklere göre mesafenin haddi, ümranın yerine girmeyen herhangi bir mevâtın mesafesini kabul etmişlerdir.[116].

v. Zahirîler ise, İbn Hazım:"Arazi sahibinin olmadığı ve onun İslam'da olduğunu bilinmemektedir, İmamın izniyle ya da izni olmadan, o araziye önce gelen ve yeniden canlandırılan kimse araziye sahiptir. Ümranın aralarındaki olsa bile imam veya emirden izin alınmasına gerek yoktur"[117].

---

[113] Abdulganiyu b. Talip b. Hamâd b. İbrahim el-Ganîmî (ö. 1298/1880), *el-Lubab fi Şerhu'l-Kitap*, Mektep İlimiye, Beyrut t.y, II/219. es-Sivasî, a.g.e, *Fethu'l-Kadir, X*/70

[114] En-Nevevi, a.g.e, *Revzat Talibîn*, V/279.

[115] İbn Kudame el-Makdis, a.g.e, *Eş-Şerhu'l-Kabîr*, VI/151.

[116] Eş-Sâvî El-Maliki, a.g.e, *Bulgat Sâlık*, IV/94.

[117] Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazım (ö. 456/1063), *el-Muhalla bi'l-Esêr*, Dâru'l-Fıkır, Beyrut t.y, VII/73.

vi. İmam şevkânı şöyle demiştir: “İmamın izniyle veya onun izni olmadan, İhyâ edilmenin mümkün olduğu hadislerden açıkça anlaşılmaktadır”[118].

vii. İmam San'ani kitabında[119] demiştir: Peygamber'in (Allah'ın rahmeti ve nimetleri üzerine olsun) hadisini şöyle anlatıyor: “kim başkasına ait olmayan bir toprak inşa ederse, o zaman onu sahiplenmeyi hak ediyor. Ömer r.a onun ardında karar vermiştir .” Bir Müslüman ya da bir zimminin sahip olmaması ya da arazi üzerinde kimsenin haklarının olmaması durumunda yeniden canlanan araziye canlandıranın sahip olduğu iddia edilir. Hadislerin zahiri, imamın izninin gerekli olmadığını göstermektedir ki bu aynı zamanda cumhur âlimlerinin genel görüşüdür.

Bu Şart İfadelerinin Özeti Aşağıda Kavil Şeklinde Açıklanmıştır:

i. **Birinci kavil**: İmamın izni şarttır. Bu, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in aksine, Ebu Hanife'ın ve mezhepte benimsenen görüşü zahiridir.

ii. **İkinci kavil**: İhyâ edilmenin kabulü için imamın izni alınmaya gerek yoktu bu, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in, Şafiiler’in, Hanbeliler’in ve Zahirîler’in görüşüdür.

iii. **Üçüncü kavil**: Bu, ümrana daha yakın olanı İhyâ edilmesi için imamın iznini gerektirir ve uzaktaki olanı onun iznini gerektirmez. Bu Malikiler’in görüşüdür.

2) İmamın İzninin Şartının Delilleri ve İhtilafları:

Birinci Kavlin Delilleri

i. Allah Resulü (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun) şöyle dedi: "Bir kimse imamının kalbinden istediği şeyi kabul etmesi gerekir"[120].

Hadisin delil göstermesi:

Hadiste, imamın, onun için kalpteki iyi şeyi istediğine sahip olması gerektiği açıktır ve bu, iyi kalp onun izni ile bilinir, hiç kimse imamın izni olmaksızın, diğer tüm ganimetlerde olduğu gibi bunu yapma hakkı yoktur[121].

---

[118] eş-Şevkâni, a.g.e, *Neylu’l-Avtâr*, V/362.
[119] Ebu İbrahim Muhammed b. İsmail b. Salih b. Muhammed es-San’âni (ö. 1182/1768), *Subülessalam*, Dâru’l-Hadîs, b.y, t.y, III/80.
[120] ez-Zeylai, a.g.e, *Nasbu Raya*, IV/290. Tabrânî, Hadis no. 3533.
[121] es-Sivasî, a.g.e, *Fethu’l-Kadir, X*/71. Ebu bakar b. Mesud b. Ahmed el-kâsânî (ö. 587/1191), badâ-iu sanâ-iu fi tertib eş-şerâi, Dâru’l-kütüp ilimiye, b.y, 1406/1986, VI/195.

Hadisin delil gösterilmesinin tartışması:

- Bu Hadis ile ilgili küsurları vardır ve Ibn Hazm'ın (Allah'ın rahmeti üzeri olsun) bunun hakkında " bu hadis mevzudur " açıklamasında bulunmuştur[122].
- Bu hadisin genel görünüşü fasittir, çünkü imamın izni olmadan kimsenin mülkiyete sahip olmadığına işaret ettiği gibi gösterir, ancak görünür fark, satışa ve başkalarına benzerdir[123].
- Hadisin onlara karşı bir hüccet olduğunu, çünkü onu ilk ihlal edenler olduklarından, imamın izni olmaksızın bunu yapanlar için avlanmaya izin verdiler[124]. Bunun cevabı ise; Bu avcılık, toprağın yeniden canlandırılmasına aykırıdır, çünkü avcılık, ehli el-harbinin ellerinde olmadığından, bu nedenle, aynı nöbetin sahibi olmak ve İmam'ın iznini dikkate almadan elini kanıtlamak mümkündür[125].
- Peygamber Efendimize (Allah'ın huzur ve nimetleri olsun), toprak sahipliğini ele geçirmek için kendisini çağırmış olan ümmetin imamıdır: bunu şu hadisiyle "*Kim, ölü bir araziyi İhyâ ederse ona sahipti*r" dile getirmiştir[126].

ii. Hadis *" Âdiyü arazi[127], Allah'a ve resulüne aittir bizden sonra size aittir*"[128] buyrulmuştur.

Hadisin delil gösterilmesi:

Yüce Allah'a ve Peygamberine s.a.v bağlı olan, tabi imamın yönetime bağlıdır. Nitekim imamın izni olmaksızın hiç bir kimse tabi tutabilir[129].

Hadisin delil göstermesinin tartışması:

Hadisin devamı hadisim getirdiği sebepleri reddetmektedir, hadisin devamı şunu söyler: "*Ölü toprağı canlandıran her kimse onu hak etmek için en doğru olan*

[122] İbn Hazım, a.g.e, *el-Muhalla,* VII/83
[123] İbn Nuceymu Zeynudin b. İbrahim b. Muhammed el-Masrı (ö. 970/1562*), el-Baharu Râ-iku Şerh Kanzu Dakâ-İku,* Dâru'l-Kütüp el-İslami, b.y,t.y, VIII/239.
[124] İbn Hazım, a.g.e, *el-Muhalla,* VII/73.
[125] el-Kâsânî, a.g.e, *Badâ-iu Sanâ-iu,* VI/195
[126] Ebu Abbasî Şihabudin Ahmed b. İdris b. Abdulrahman el-Karâfî (ö. 684/1285), *ez-Zehire,* Dâru'l-Garbi el-İslami, Beyrut 1994, VI/158.
[127] Âdiyü arazi manası, BKZ: s. 18.
[128] Tâvus'un Hadisi, Mursala Hadis, Şafii, *Musnad Şafii,* Hadis no. 1786.
[129] Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehli es-Sarahsî(ö. 483/1090), *el-Mebsût,* Dâru'l-Marife, Beyrut 1414/1993, XXIII/167.

kimsedir." Faydu el-Kadir kitabında : "hadis, imamın izni olmasa bile, ölü bir araziyi kim diriltse, sahiplenme hakkı vardır demektedir"[130].

iii. Ehli Basra'nından gelen bir adamın kendisine söylediği adlandırılan: Ebu Abdullah Ömer'e sorarak r.a dedi ki: Basra topraklarındaki, Müslümanlardan birine zarar vermemekle haraci topraklarından olmayan karanfil, zeytin, hurma yetiştirmek için iktaa olarak istiyorsanız alabilirsiniz. Sonra Ömer r.a, Ebu Musa el-âş'arî'ye yazdı: "Eğer o araziyi hima olarak ise, o zaman ona iktaa olarak verebilirsiniz."[131]demiştir..

Eserin delil gösterilmesi:

Bu Ömer'in (Allah ondan hoşnut olsun), onu almasına ya da onun mülkünü yapmasına izin vermemiştir. O adamın halefinin yetkisi eğer bunun için olmasaydı, adama ve o toprak üzerindeki iktaa iznine olan ihtiyacına ne derdi? Sadece o araziyi hima edin ve inşa edin, ve ona aittir. Bu, Ömer r.a çağındaki canlanmanın yeniden dirilme izni verildiğine işaret eder[132].

Eserin delil gösterilmesinin tartışması:

- Bu eser iktaa hakkındadır ancak bizimki konumuz İhyâ ile ilgilidir.
- Bu, İmamın izni gerektirmez söyleyenlerin delillerinde de açıkça görüleceği gibi Ömer'den r.a fiilen ve kavlen nakledilenlere aykırıdır..

iv. Ganimetler ile kıyaslanması gibidir.

Tıpkı ganimetlerin savaş eliyle Müslümanların eline geçmesi gibi mülkiyetleri olmaz eğer imamdan izin almasaydı, aynı durum mevâta gerçeklenmeyecekti. Nebiye (Allah'ın rahmeti ve nimetleri olsun) diyor ki: " Kim bir kimseyi öldürürse, onun mülküne sahip olması için yeterli beyandır." Nitekim öldürülenin malı eğer imamın izni alınmasaydı sağlanmazdı.

Kıyasın delil gösterilmesinin tartışması:

Bu kıyas ise, yanlış bir kıyastır. Yüce Allah, imamın izni almadan önce ganimetlerin elde edilmesi kitabında uyardı. Allah diyor ki: " وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ

[130] Zeynudin Muhammed Abdulra-ûf b. Tâcı'l-Ârifîne b. Ali el-Kâhire (ö. 1031/1621), *Faydu El-Kadir Şerhi El-Câmii es-Sigarı,* Mektep Ticariye el-Kubra, Mısır 1356h, IV/298.

[131] BKZ; Ebu Öbeydi Kasım b. Salam b. Abdullah el-Haravi (ö. 224/838), *Kitap'l-Amuvâl*, Dâru'l-Fıkır, Beyrut t.y, Hadis no. 36939.

[132] Ebu Muhammed b.Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyni el-Gitâbî el Hanefi Badrudin el-Âynî (ö. 855/ 1451), *Ümdatu'l-Kârî Şerh Sahih el-Buhâri*, Dar İhya Turâsi'l-Arap, Beyrut t.y, XII/176.

يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ"[133] (*Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez. Kim hıyanet ederse, kıyamet günü, hıyanet ettiği şeyle birlikte gelir. Sonra da hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın herkese kazandığının karşılığı tastamam ödenir*)[134]. Şeyhü'l-İslam bin Teymiyye (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) diyor ki : "Eğer imam, ganimetleri toplayıp onları böler ve dağıtırsa, o zaman ihanet ederek onlardan hiçbir şey almaması herkes için geçerli değildir"[135].

v. Beytülmalle ve millet hazinesiyle kıyaslanması gibidir.

Arazi Müslümanların hakkı olduğu için herkes özel mülkiyet edinebilir eğer imamın izni almaksızınsa, beytülmal gibidir[136].

Delilin tartışması:

Bu kıyas ise, yanlış bir kıyastır. Zira beytülmalindeki ya cizye mali ya da sadakat malidir, mülkiyetin sahibi malumdur. Ama mevât arazilerin mülkiyetinin sahibi malum değildir. O zaman eğer arazinin sahibi tanımlanmazsa kıyas gerçekleştirilemez sahibinin bilindiği üzere. İbn Kudame r.a diyor ki: " Beytülmal, Müslümanların malidir. Bunun yöneltilmesi imamın kontrollü altındadır ve yararlanılması imamın iznini gerektirir, o zaman bu bizim konumuza aykırıdır"[137].

İkinci Kavlin Delilleri:

i. Hadis: "*Kim ölü bir araziyi İhyâ ederse ona aittir*"[138].

Hadisin Delil gösterilmesi:

Hadis umumi bakış ile nakledilmiştir. Mülkiyetin sağlanması, imamın ya da herhangi bir kimsenin izninin kısıtlamaması ve arazinin mülkiyetinin elde edilmesi sadece canlanmaya dayanır. Bunun kanıtı, hadis hakkındaki genel görüşyür ki

---

[133] Ali İmrân, 161.
[134] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- I Kerim Meâli*, Ankara - 2011 s. 80.

[135] Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusalam b. Abdullah b. Ebi'l-Kasım b. Muhammed b. Teymiyye el-Harânî (ö. 728/1327*), Siyaset Şeriat*, İslami İşler Bakanlığı, Vakıflar, Çağrı Ve Rehberlik - Suudi Arabistan 1418h, s. 55.
[136] Ebu Bekir b. Ali b. Muhammed el-Hadâd el-Âbâdi (ö. 800/1397), *Cevharat'n-Neyrat*, Matbaa el-Hayriyet, b.y 1322h, I/363.
[137] İbn Kudame, a.g.e, *el-Muğnî*, VIII/183.
[138] Ebu Dâvûd, *sünen*, k.el-harâcı vel-imârât vel-fey'i, b. fî ihya el-mevât, c.3, s.178 (no. 3073).

canlandırdığı toprağın sahiplenilmesi için sadece canlanmanın yeterli olduğu gerçeğidir[139].

Delilin tartışması:

- Hadis, sadece belirli bir grubun İhyâ edilmesine izin verir, genel bir İslam toplumuna atıfta bulunmaz gibi görünmektedir[140]. Bu görüş, bu kavlin muhalefetinin ret görüşüdür.

  Ama **reddin cevabi** ise; Bu delilsiz bir karardır, çünkü bu hadis bir umumu hadisidir ve bu genellemeden delillerin dışına aktarılmaz. Âmm'dan hâs'a geçişlilik ile alakalı herhangi bir delil yoktur, o zaman umumiyetine bırakılır[141].

- "*Kim ölü bir araziyi İhyâ ederse arazi ona aittir*" diye hadiste kastedilen şey İhyâ edilmektir[142], mutlak hal mubah izni işaret etmez sadece sebebin beyan edilmesi hadiste kastedilmektedir[143]. Bunun cevabı ise; bu sorumluluktur, ancak hadisin âmm olarak geldiğini ve araziyi İhyâ eden her kim kelimesi şarttır ve İhyâ eden de ona sahiptir.[144]. Ayrıca İmam Şafii (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) şöyle dedi: "Bazılarımız buna karşı çıkmış ve şöyle demiştir: Sultanın izni dışında hiç kimse bir mevâtı İhyâ edemez, Sahibi bizim sözlerimize geri döndü ve şöyle dedi: "Allah Resullünün atiyesinin atiyesini onun üzerine olsun ispat edilmiştir. Kimse mevât İhyâ ederse ona aittir çünkü Resülullah'ın armağanıdır"[145].

ii. Hadis: "*Arazi, Allah'ın arazisidir ve ibad, Allah'ın kullarıdır. Kim, mevâtleri İhyâ ederse, onundur*"[146].

[139] İbn Tâcı'l-Ârifîne a.g.e, *Faydu El-Kadir*, VI/40.
[140] el-Merginani, a.g.e, *el-Hidaye*, I/70.
[141] Ebu Abdullah Badru Din Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır ez-Zarakşi (ö. 794/1391), el-*Baharu'l-Muhit fi Usul'l-Fıkıh*, Dâru'l-Kutup, b.y 1414/1994, IV/276.
[142] el-Kâsânî, a.g.e, *Badâ-iu Sanâ-iu*, VI/195.
[143] es-Sarahsî, a.g.e, *el-Mebsût*, III/167.
[144] İbn Kudeme, a.g.e *el-muğnî*, VIII/182.
[145] Şafii, *el-umm*, IV/47.
[146] Ebu Dâvûd, *Sünen*, k.el-Harâcı Vel-imârât Vel-fey'i, b. fî İhya el-Mevât, c.3, s.178 (no.3076).

Hadisin Delil gösterilmesi:

Araziye Allah'tan başka kimse sahip olamaz ve ibad, Allah'ın kullarıdır. Allah tarafında bu topraklar Resülullah'ın s.a.v diliyle Allah'ın kullarına hibe olarak verilmiştir, Kim mevâtleri İhyâ ederse, onundur[147].

Delilin tartışılması:

Bu hadisin tartışılması geçen delilin tartışılması gibidir.

iii. Resülullah Efendimiz'den (Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun) Cêbir r.a tarafından nakli edilen hadisi şöyle buyurdu: " *Kim ölü bir arazi İhyâ ederse, ecir vardır ve âvafi ne yediyse, ona da bir ecir vardır." Âvâfi*[148] ise: her rızık talep eden ya havyalardan ya da inşalardan ya da kuşlardan âvafidir.

Hadisin Delil göstermesi:

Peygamber Efendimiz (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun), mevât arazilerin İhyâ edilmek için ecri ve sadakayı düzenledi. İlk önce imamdan izin almak koşuluyla, imamın önce sadaka yapması için imam görüşüne sahip olması gerektiği anlamına gelir, ancak imamın görüşünü ilk önce bir sadaka işi yapıp yapmadığına bakmanın hiçbir anlamı yoktur ve eğer yeniden canlandıran kimseyi inkâr etme niyetindeyse, günah işler[149].

Delilin tartışılması:

İhyânın Sadaka ve ecri sağlanmaz sadece eğer arazinin mülkiyeti meşru yoldan edinilirse ve bu yol, imamın izniyle yeniden diriltilirse, ancak imamın izni olmadan yeniden canlandırırsa, o zaman onun eylemi bir günahtır ve İhyânın ecri sağlanamaz.

iv. El-kıyas: Mera otu, yakacak odun, avcılık gibi diğer tüm mubah şeyleri ve insanlara ait olanların diğerlerine karşı önce gelmesiyle kıyaslanması, imamın izni olmaksızın o kimseye ait olacaktır[150].

---

[147] Şafii, *el-ummu,* III/47. İbn Hazm, a.g.e, *el-Muhalla,* VII/77.

[148] Ebû Sadât El-Mubârak b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Âbdu'l-Karîm Eş-Şeybâni El-Cezar Bin Asîr (ö. 606/1209), *En-Nihayet fi Garîb el-Hadis ve Esâr,* el-Mekteb'l-İlimiye, Beyrût 1399h-1979m, III/266.

[149] İbn Hazm, *el-Muhalla,* VII/77.

[150] Eş-Şîrâzi, *el-Muhezzeb,* I/423-424. Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame el-Makdisi (ö. 620/1223), *el-Kâfî fi Fıkıh İmam Ahmed,* Dâru'l-Kutup el-İlmiyye, b.y 1414/1994, II/425.

Delilin tartışması:

Farklı şeyler ile bir kıyaslamadır. Çim, yakacak odun ve avlanma ehli harbenin elinde olmadığından, imamın izni olmaksızın mülkiyeti ele geçirme yetkisine sahipti, zorla ele geçirilen arazinin aksine, bu imamın iznini gerektirir[151]. Bunun cevabi ise; Şöyle söylenir: Tüm Arazilerin savaş yoluyla elde edildiği ve imamın kontrolünde olduğu söylenirse, tüm araziler ganimeti olmadığı için bağlayıcı değildir. Bu noktada, Şafii'nin, imamın İhyâsının geçerliliği için izin almasına gerek duymasalar da, mevât arazilerin İhyâ edilmek için önce izin almaları hoşa gittiği görülmektedir.

Üçüncü Kavil Delilleri:

i. Hadis: (*Kim Ölü bir araziyi diriltirse, ona sahiptir. Kim adaletsizce İhyâ ederse o arazide hakkını yoktur*)[152].

Hadisin Delil gösterilmesi:

Ümranın yakındaki mevât arazilerin İhyâ edilmeleri bunu İhyâ edilmek için haksız olabilirler ve insanların, meydanlarına, mera otlarına, imarlarına, hayvanlarına ve koyunların otlatma alanına kısıtlamak için bundan zarar görebilir, böylece imamın izni, görüşü ve gayretlerine bakmaları gerekir[153].

Bunun tepkisi ise, ümranın olduğu veya bulunmadığı her durumda hasarın göz önünde bulundurulmasıdır. Fakat eğer ümranın komşusu İhyâ edilir ve ona zarar verirse, o zaman imamın izniyle ya da onun izni olmadan onun İhyâ edilmesine izin verilmez[154].

Malikiler İhyâ edilebilen ve İhyâ edilemeyen araziyi iki şekilde bölmüştür ve İhyâ edilemez araziyi üç bölüme yakınlığı göz önüne alındığında aşağıdaki gibi bölünmüştür:

a) Ümrandan uzak olan ve onun İhyâ edilmesi hiç kimseye zarar vermeyecektir.
b) Ümrana yakın olan ve onun İhyâ edilmesi hiç kimseye zarar vermeyecektir.

---

[151] el-Kâsânî, *Badâiüssanâi*, VI/195. İbn Nuceym, *el-Baharurrâik Şerh Kanzu Dakâ-İku*, VI/35.
[152] Said Bin Zeydi'nin Hadisi, Tirmizi, *sünen Tirmizi*, b. Ma zukira fî İhya Arzi'l-mevât c.3, s.654, (no.1378).
[153] Ebu'l-Valîd Süleyman b. Halaf b. Sa'd b. Ayub b. Vâris el-Bâcı (ö. 474/1081), *el-Muntaka Şerhu'l-Muvata'*, Matbaa Saadat, Kâhire 1332h, VI/28.
[154] İbn Hazm, *el-Muhalla*, VII/73.

c) Ümrana yakın olan ve eğer İhyâ edilmişse, onu kullanan kişiye zarar verir.

Birinci ve ikincisi imamın iznini gerektirmez ve bu Malikilerin meşhur görüşüdür. Ama İhyâ doğduğunda ümranın(imar) yol açtığı kaldırımlar, bahçe avlusu vb. gibi hasarlara neden olursa her durumda İhyâ edilemez, hatta imamın izni varsa bunun İhyâsı mubah olmaz[155] Bu nedenle, göz önünde bulundurulması, zarar görmemesi için imamın izninde gereklilik vardır. Malikiler ise; Ümranın mesafesini, ümranın oyun alanına ve yakacak odun toplama alanlarına girmeyen mesafe olduğunu dikkate almışalardır[156].

Bu durum, Malikiler'in, yakındaki ümranların İhyâ edilmesi için gelecek zararları engellemek için izin vermeyi öngördüğünü gösterir.

3) Tercih Edilen Kavil:

Önceki delilerden sonra, - Allah en iyi bilendir - imamın iznine sahip olmanın gerekli olmadığı ve asılına göre İhyâ edilmesinin gerekli değildir. Aşağıdaki nedeniyle:

i. İmam izninin şartı koşmayanların delilleri güçlüdür.
ii. İmam izninin alınmasının gerekli olduğunu söyleyenlerin [Allah Resulü (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun) şöyle dedi: "kim imamının kalbinin altından istemediği şeyi, kabul etmemesi gerekir"[157]] dayandığı hadisi, zayıf bir hadistir.
iii. Tüm Malikiler, Şafiiler ve Hanbeliler, halkın zarar görmesine neden olabilecek her şeyi İhyâ etmenin mümkün olmadığını kabul eder, imam izin verse bile, bu geçerli değildir.

Ancak bundan sonra, siyaset şeriatının gereklilikleri ve emir sahibinin kamu yararını kısıtlama hakkı göz önünde bulundurulduğunda, İhyâ edilmesinde özellikle izin gereği aşırı kalabalıklaşmanın ortadan kaldırılmasına, sonuçta ortaya çıkan çatışma ve çatışmalara, uyumsuzluğa ve adaletsizliğe yol açılması durumunda imamın

[155] İbn'l-Hâcı Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Abudari (ö. 737/1336), *el-Madhal*, Dar Turâs, b.y.t.y, I/247.
[156] Ebu Abdullah El-Maliki Muhammed b. Muhammed Alîş (ö. 1299/1881), *Mınahu'l-Calil Şerh Muhtasar Halil*, Dâru'l-Fıkır, Beyrut 1409/1989, VIII/83.
[157] ez-Zeylai, *Nasbu Raya*, IV/290. Tabrânî, Hadis no. 3533.

izin şartının gerekli olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda bu şart koşulduğunda kamu hizmetlerini düzenlemek ve serveti adil bir şekilde dağıtmak için fırsat sağlanır.

Suudi Arabistan'ın büyük müftüsü Şeyh Muhammed bin İbrahim bin Abdul Latif el-Şeyh, dedi ki: " bu hadis-"*kim araziyi İhyâ ederse ona sahiptir*"- imama hiçbir hakkı koymamıştır. Ancak, bu yerde çatışmaya ve anlaşmazlığa yol açacak ipuçlarının İhyâ edilmesi gerektiğinde, imam anlaşmazlığı ortadan kaldırmaya yetkili olmalıdır. Buradan hareketle, imam şerait muhafızıdır ve bunu adli şeriatın bilimine göre düşünmek gerekir. Aksi takdirde kanım yeri ne kadar kan dökülüyorsa, aynı zamanda, kan dökülmesine neden olabilecek ve ülkelerin çıkarlarıyla ilgili olanların yeniden diriltilmemesi gerektiği gibi bir izinle kabul edilir. İzin verilmeyen sadece adli soruşturmadan sonra hiçbir şekilde İhyâ edilmemesi gereken bir mevât vardır. Ancak ilginin göz önünde bulundurulması koşuluyla, özellikle de dinin zayıflığı ve artan çekişme zamanlarında, yolsuzluğun üstesinden gelmek için izin alınmalı ve gerçekliğin doğruluğu kanıtlanmalıdır"[158].

Araziyi İhyâ emri içeren hadislerle, mutlak ve mukayyed mevât arazilerin İhyâ edilmesi anlaşılmaktadır. Buradan hareketle hüküm ise, sahiplenerek İhyâ elde ederek sahiplenmeyi sağlanmaktadır ve bunun nedeni, insanları İhyâ inşa etmeye teşvik etmektir ve hüküm genel olarak gelmiştir. Bu hükmün mukayyeti, hâkimin izni olmadan araziyi İhyâ edilmesi mümkün olup olmayışıdır. Mutlak hadis: *"Kim ölü bir araziyi canlandırırsa onundur*" ya da hâkimden izin almak gerektiren mukayyet hadisi: "*Kim ölü araziyi haksız bir şekilde İhyâ ederse o toprak üzerinde hakka sahip değildir*." Bu nedenle, mutlakın mukayyet üzerinde gerçekleştirilmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır, Malikiler tarafından yorumlandığı gibi ümrana yakın ya da uzak veya Ebu Hanife'nin görüşü gibi imamın izni olmaksızın toprağın alınmasına izin verilmemektedir.

İçinde yaşadığımız zamana göre, daha önce İhyâ edilmiş topraktan ya da İhyâ edilmeden sonra doğabilecek çatışmaları ve problemleri önlemek için koruyucunun ya da kurum ve sistemler gibi bu sorumluluğa sahip olanların ya da koruyucunun iznini almak müfret ve umum yararınadır. Ayrıca arazi fiyatını ve her ülkede büyük bir nüfus

[158] Eş-Şeyh Muhammed b. İbrahim b. Abdul Latif (ö. 1389/1969*), Fetva ve Risale Şeyh Muhammed Bin İbrahim Bin Abdul Latif El- Şeyh*, Matbaa Hükümet Mekke Mukarramet, Suud Arabistan 1399h, VIII/207.

ihtiyacını artırdığından dolayı ve emredenlerin artık politikalarını kendi halklarının maslahatları için kullanma ve yolsuzluğa ve zulme neyin yol açtığını engelleme yetkisi vardır. Allah'ın kutsal kitabında der ki: " وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِۖ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وإلى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنبِطُونَهُ مِنْهُمْۗ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا"159(*Kendilerine sığınma (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Hâlbuki onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan, onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi. Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç, muhakkak şeytana uyardınız*)160.

B. İhya Edilen Arazide (Muhyat) Aranan Şartlar.

Muhyat şartları ise, mevât arazinin İhyâ şartlarıdır. İhyâ edilen arazinin mülkiyeti, uyumluluğu ve bulunduğu yer ile ilgili şartlara sahip olması gerekir. Bu arazilerin İhyâ edilmesi geçerli olması için aşağıdaki şartların gerçekleştirilmesi gerekir.

1. İhyâ'ya Konu Olan Arazinin Özel Mülkiyet Durumunda Olmaması

Bu, Peygamberin s.a.v hadislerinde belirtilmiştir; El-Buhari, Ayşe'den (Allah'tan ondan arzı olsun)6 Peygamber'den s.a.v şöyle dedi: "*Kimseye ait olmayan bir toprak inşa edilirse, inşa eden o arazi üzerinde başkalarından daha haklıdır*." Bu, fukahanın görüşünün anlamıdır: Arazinin âdiyu olması gerekir (yani, İslam'da olmayan, İslam'da sahip olmadığı eski harabeler, Ad'ın çağında harap edilmiş gibi). Bu şart üzerinde anlaşılmıştır[161]. Genel olarak, elverişli toprak, mülkiyetin akışına göre iki ana kısma ayrılmıştır:

Birinci kısmı: elverişli toprak, mülkiyetin akışı hiç olmamıştır.

İkinci kısmı: elverişli toprak, mülkiyetin akışı olmuştur.

---

159 Nisa, 83.

160 Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- I Kerim Meâli*, Ankara - 2011 s. 101.

161 el-Ganîmî, *el-Lubab fi Şerhu'l-Kitap*, II/219. ed-Derdîr, *Şerhu'l-Kabîr*, a.g.e, IV/66-69. eş-Şerbînî, *Mugni'l-Muhtaç*, IV/361. Eş-Şîrâzi, *el-Muhazab*, I/423-424. El-Buhuti, *Keşêf'l-Kanâa*, IV/205.

Elverişli toprakların ilk kısmı, üzerinde ittifak edilen şartları bu ilk koşuluna ilişkin tartışmamızın konusudur. Elverişli arazinin ikinci kısmı ise, tartışmalı koşulların ikinci kısmı altındadır.

Fukaha arasında, İhyâ edilmesi gereken ölü toprağın, kimseye ait olmayan, hiçbir iz yapısının bulunmadığı, onu İhyâ edenin sahip olabileceği nitelikli olduğu konusunda hiçbir fark yoktur ve İhyâ edilme konusundaki Peygamberin s.a.v hadislerine uygulanan şey budur.

Bu birinci kısmı mevât araziler ile ilişkilendirilir, İbn Kudame'nin dediği gibi: "Roma'nın kalıntıları ve samud evlerinin kalıntıları gibi eski bir mülkiyetin izleri vardır ve bu da yeniden dirilişe sahiptir, çünkü o mülkiyetin üzerinde kutsal yoktur." Bu, Tavus'tan r.a İmam Şafii tarafından anlatılan hadis tarafından kanıtlanmıştır: Allah Resulü (Allah'ın huzur ve nimetleri olsun), "*Âdiyü arazi, Allah'a ve resulüne aittir bizden sonra size aittir*"[162].

Roma harabeleri, Samud, Madainu Salih[163] ve diğer tarihi topraklar ve anıtlar gibi eski kralın etkilerine uygun olan toprakların, ülkelerinin turizm açısından önemli bir yeri ve dünyanın herhangi bir yanından gelen insanların göz önünde bulundurması gereken önemli bir etkiye sahip olabileceğine inanılmaktadır. Allah'ın ayetine dayanarak diyor ki: " أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ"[164](*Onlar yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar kendilerinden daha çok, daha güçlü ve onların yeryüzündeki eserleri daha üstündü. Fakat kazanmakta oldukları şeyler onlara bir fayda vermemişti*)[165].

Diyorum ki, hâkimlerin ve sultanın iktidarı, toprakları bakım ve onun üzerinde vesayet altına alarak yeniden canlandırırlarsa, atalarının yaşamış oldukları tarihi alanlarının içeriğinin yolunu açarak ona erişimi kolaylaştırırlar. Bu da bu şekilde yeniden canlanır, bu nedenle ekonomik olarak verimli hale gelen bir topluma, turizme, ülkedeki herkese faydası olur.

[162] Tâvus'un Hadisi, Mursel Hadis, Şafii, *Musnad Şafii,* Hadis no. 1786.
[163] Nebiyullah Saleh kentinde yasamaktaydı.
[164] Gâfir ,82.
[165] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- I Kerim Meâli*, Ankara - 2011 s. 526.

2. İhyâ Edilecek Arazinin Üzerinde İrtifak Hakkı Olmamalı.

Bu şartta; Belediye halkı tarafından yakınınızda ya da uzakta, yakacak odun, mera otu, bir kulübe (bir araya geldikleri bir oturma yeri), at müsabaka yeri, develik, bir kül dökümü ve bir kuyunun, sokakların ve yolların haremi olan yerlerdir. Bu şart, Ebu Hanife'ninki gibi, tercih edilen görüş olarak mezhepler arasında kabul edilir[166].

Ayrıca tahrip edilmiş topraklar, hima, izinsiz girişler ve benzerleri gibi bazı kamu haklarıyla birlikte oluşturulabileceğinden tahcir ve iktaa toprağı gibi bazı mahsus haklardan da oluşabilir; yeniden canlandırılana kadar kişinin sahip olması mümkündür. Fukaha tarafından ele alınan en önemli haklar, **umumi** ve **mahsus** hakların oluşturulmaması için İhyâ edilen toprakların ihtiyacını vurgulanmıştır. Buradan hareketle, **umumiyet (kamu) haklarının** açıklanması ile başlayacağız aşağıdaki gibidir:

1) Umumiyetin İrtifak Hakkı

i. İrtifak Hakkı

İrtifak hakları iki bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölüm: irtifak hakkı nedir, onunla intifa hakkı arasındaki fark, hükmün tanımı ve genel hükümleri tanımlanacaktır.
İkinci bölüm ise irtifak türleridir.

Birinci bölüm: irtifak hakkı ve intifa hakkı arasındaki fark, hükmün tanımı ve genel hükümleri tanımlanacaktır.

[166] el-Ganîmî,*el-Lubab fi Şerhu'l-Kitap*, II/219. ed-Derdîr, *Şerhu'l-Kabîr*, a.g.e, IV/66-69. eş-Şerbînî, a.g.e. *Mugni'l-Muhtaç*, IV/363. Eş-Şîrâzi, a.g.e, *el-Muhazab*, I/423-424. El-Buhuti, a.g.e, *Keşêf'l-Kanâa*, IV/208

a) İrtifak hakkının tanımı

Sözlük anlamı bir şeyin kullanımıdır. Istılâh anlamı ise; eksik mülkiyet türlerinden biridir[167]. İrtifak hakkı da ayni hakkıdır[168]. Ayni hakki ise, mülk/mal üzerinde kısıtlanmıştır. Komşu topraklarından su geçirme veya kirli suların belirli bir kanalizasyon bankasına boşaltılması gibi bir başkasının sahip olduğu başka bir mülkün yararlanması veya birinin evinin üzerine inşa edilmesi (teali hakkı) vb. olan haklardır Söz konusu arsanın mülk sahibi veya mülkünün mülkiyeti ne olursa olsun yerleşmiş olup olmadığı irtifak hakkı ayni hak olarak tanımlanır. Eğer iki mülk tek sahibine ait ise, ayni hakkı denemez.

b) İrtifak hakkı ve intifa hakkı arasındaki fark

Bu iki haklar, ayni hakdır ve şahsı (kişisel) hak değildir, ama aralarında farklılıklar var[169].

1- İrtifak hakkı mülk/mal ile ilgili belirlenir. İntifa hakkı ise, bir kişi için bir menfaat kararıdır. Bir araziden diğerine mecra hakkı, ikinci toprak için sabit bir haktır ve arazinin her sahibi bundan yararlanır. Ancak İntifa hakkına gelince, faydalanan kişiye özgüdür bir kişi ölürse hakkı biter mesela icâra, iâra, vasiye ve vakfı gibi.

2- İrtifak her zaman bir mülk üzerinde belirlenir ve bu nedenle bu tür, bir haktan arınmış topraklardan daha az değerlidir. İntifa hakkı ise, ödünç verilen araziler gibi taşınmazlarla ilgili olabilir ve bir kredi defteri gibi taşınır mallarla ilgili olabilir.

3- İrtifak hakkı zaman içinde bitmez. İntifa hakkı geçicidir ve faydalı bir kimsenin ölümüyle birlikte arazi yararına olan sona ermektedir.

---

[167] Mülkiyet; iki tip olarak bilinir: mükemmel bir mülkiyet: bu zatihi şeye ve menfaate sahip çıkması. ve eksik mülkiyet: O, bir şeyin menfaatin mülkiyetidir. Menfaat mülkiyet: Kullanıcının, kişiyi takip eden kişisi için değil, sahip olduğu mala göre gerçekten kişisel bir şahıs olabilir ve gerçekte, her zaman sahip olunan mala bağlı herhangi bir kişi, kişiden kişiye hareket edebilir.

[168] Kanunun ıstılaha göre, hak iki türden oluşmaktadır: bir ayni hakkı ve şahsi/kişisel hakkı. Birincisi, bir kişi ile mülkiyet hakları ve irtifaklar gibi belirli bir şey arasında doğrudan bir ilişkidir. Kişisel hakkı: İki kişi arasında meşru bir ilişki var olandır. Birisi işe teklif eder, diğeri işten çekilmekle suçlanıyor, alacaklı ve borçlu aralarındaki ilişki gibidir.

[169] Ali el-Hafif, *Muhtasar Ahkâm eş-Şeriat,* Dâru'l-Kalam, Damaşkı 1423/2002, s. 15-16.

c) Fıkhın tanımı

Hanefilere göre[170] irtifak hakkı, mülk değil, sahibini kullanması için garanti eden bir mülkiyet hakkıdır. Hanefilere göre mülk olmadığına işaret eden şey: Araziden ayrı bir şekilde satılmasına izin verilmez, ancak arazi ile birlikte satılır ve mülkiyete sahip olduğu için ona verilemez ya da kredi verilemez ve bir soyut hak olduğu için mülkiyeti karşılayamaz. Ayrıca, para davayı ya da ruh içinde intikam alma hakkı bulunan bir davada ya da başka bir deyişle, mutabakatın satış anlamında, yani finansal değiş tokuşun içinde olduğu ve satılmasına izin verilmediği için, davaya yer verilmesi de mümkün değildir.

Evlilik sözleşmesinde Mehir vermek için geçerli değildir, çünkü sahiplenmeyi gerektirir ve irtifak hakkı mülkiyeti kabul etmez, fakat bu durumda, misli mehir lazımdır.

d) Mali hakkı olarak[171](yani irtifak hakkı):

Bu miras edilebilir, çünkü Hanefi'deki miras mali ve bazı haklar mesela kusur muhayyerliği hakkı olarak gerçekleştirilir. Kullanılması tavsiye edilebilir, bir erkeğin, belirli bir süre için barajın içme hakkını(şirbu/içme hakkı) sulamak için tavsiyet etmesi gibi ve miras olarak vasiyet, para ve haklarda irtifak hakkıdır, ancak ölmüşse vasiyet emri geçersiz kılınacaktır. Araziyi irtifak hakkı olmaksızın satma hakkına izin verilir ve örneğin şirbu hakkı gibi irtifak hakkı, belirtilmedikçe ya da neyin belirttiğinden bahsedilmedikçe, arazi satışı için geçerli değildir. Satıcıya," tüm hakları veya irtifakları ile toprağı satıyorum" söylemek gibidir.

e) İrtifak hakkı genel hükümleri:

İrtifak haklarının umumi ve hususi hükümleri vardır, fakat husus olanlara irtifak türleri ile değinilecektir. Umumi hükümleri ise aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

1- İrtifak hakkı kullanımı başkalarına zarar vermemeli, Kullanımı kurala göre "zarar yoktur veya zarar bil mukabele zarar da yoktur" işler. Topraklarından

[170] el-Kâsânî, a.g.e, VI/189-195. Ez-Zeylai, a.g.e, Tebyyin'l-Hakaik, VI/43.
[171] İbn Âbidîn Muhammed Amin b. Ömer b. Abdülaziz Âbidîn (ö. 1252/1836), *Reddu'l-Muhtâl Âla Dura'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fıkır, Beyrut 1412/1992, V/316.

geçerek başkalarına zarar vermesine izin verilmez. Arazisini şirba hakkıyla sulayan bir kişi için bu şekilde suyu boşa harcamasına izin verilmez, böylece ondan sonra arazilerini şirb hakkıyla sulayacak kişilerin topraklarını tehlikeye sokar.

2- Kamu ya da özel mülke irtifak haklarını ispat etme. Kamu mülkiyeti: Nil, Dicle ve Fırat gibi büyük nehirler veya birinde tahsis edilmeyen köprüler ve yollar gibi, bunlar ise kamu hizmetleri için ve tüm insanlar için irtifak hakkıdır, Ebu Hanife kimsenin izni olmadan buna erişilir. Bir bireyin veya bireylerin mülkiyeti ile ilgili olarak, irtifak hakkı sahibinin izni dışında faydalanılması caiz değildir.

3- İrtifak hakkının gerekçesini bilmiyorsa, mal sahibinin hakkından yararlanabilmesi için hak bırakılır. Kuralı temel alan (eski, eski statüsünde bırakılır/ القديم يترك على قدمه) varoluş nedeni ile bugüne kadar çalıştığı eski hak sayılır. Komşuların kuyularını kirleten kanalizasyon yolu gibi diğerlerine zararlı olmamak şarttır; ya da bir adamın kadınlara bakabileceği bir pencere, mesela zarar durumu olarak olursa, zararın kaynağı, bir önceki kural için bir sınırlama / mukayyed olan bir kural gereğince kaldırılmalıdır: (zararın olduğu hal üzere bırakılmaz/ الضرر لا يكون قديماً)[172].

f) İrtifak çeşitleri:

Hanefilere göre irtifak hakları altıya sınırlanmaktadır; bunun ise: şirb hakkı, yol, su kanalı (mecra), kanalizasyon kanalı (masir), teali ve civarı, Hanefiler diğer yeni irtifak haklarını tesis etmek için izin vermez. Çünkü kuruluşunda bir mülkiyet kısıtlaması vardır ve asıl olarak mülkiyetin kısıtlanması kabul edilmez ve kısıtlı olan mülkiyeti istisnadır, genişletilmesi caiz değildir. Malikilere göre, Hanefiler tarafından belirtilenle sınırlı değildir. İhtiyaç halinde diğer irtifak hakları kurulabilir, örneğin, bir şahsın arazisinin bir bölümünde bir ağaç inşa etmemesi veya dikmemesi veya belli bir yüksekliğe yükselmemesi halinde bir belediyenin

[172] Mustafa Ahmed Zarkâ, *el-Madhar'l-Fıkıhî el-Âmu*, Dâru'l-Kasım, Damaşki 1418/1998, s. 596 ve Sonra.

kamu kanununa göre ihtiyaç duyulabilir[173]. İrtifak türleri bazıların açıklanması aşağıda bulunmuştur.

1- Şirb hakkı/içme hakkı

Bu hak; tanımı, Suyun türleri, her türlü sahiplenme kuralı, suyun kullanımı için genel hükümler ve nehirlerin akışı alt konusunu olarak açıklanacaktır.

a. Şirb hakkının manası:

Şirb kelimesin sözlük anlamı[174], su damlası veya su nasbı, bazen içme zamanı manası olarak şirb/ içme manasına da gelir. Salih a.s. (Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun) dedi, Kur'an'da Allah'ın rivayet ettiği gibi: " هذه ناقة لها شِرْب ولكم شِرْب يوم معلوم"[175](Salih, şöyle dedi: "İşte bir dişi deve! Onun (belli bir gün) su içme hakkı var, sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır.")[176]. Istılâh manası ise; iki anlamla şeriat tarafından kullanılır. Şeriatta şirb: Bitkiyi ve ağaçları sulamak için kullanılan suyun payı anlamına gelir. Fukahanın çoğu böyle kabul eder. Vardiyaların su kullanımında veya sulama veya ekim için kullanım zamanlarında da kullanılabilir.

Şafat/dudak hakkı ona bağlıdır: Şafat hakkı ile içme hakkı aynıdır: insan ve hayvanın içmesi ile alakalıdır0. İnsan su içmesi ihtiyacına ulaşması ve hayvanlarının su içmesi amaçlanmıştır.

b. Şirb ve Şafat Hakkı İçin Su Türleri

Bu iki hak türlerin itibariyle su dört türe ayrılmıştır; Özel zamanda elde edilen su, göz suyu, kuyu suyu, nehir suyu veya diğer özel su masaları ve kamu nehir suyu.

Birinci tür:- Özel zamanda elde edilen su:

muhafazadan su sahip olunan veya kavanoz, tank, pamuk ve boru gibi özel şartlarda sahip olunan ve aynı zamanda su rolünü güvence altına almak için

[173] Ali el-Hafif, a.ge., s. 64.
[174] İbrahim Mustafa, Ahmed Ziyât, Muhammed Necâr, *Mu'camu'l-Vasît*, Dar Da'avat, Kâhire t.y, I/477.
[175] Şuarâ, 155.
[176] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- I Kerim Meâli,* Ankara - 2011 s. 410.

uzmanlaşmış şehirlerdeki su şirketlerini de içermektedir. Bu su, diğer mübahları kapsadığı gibi kabul edilerek elde etmiş olanlara aittir. Sahibinin izni olmaksızın herhangi birinin kullanılması yasaktır. Çünkü sahibi, onu satma ya da istediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Peygamber'in (Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun) "*sahip olduğu mülkiyeti dışında su satışını yasakladığı*" söylenir[177].

Yasak eden hadis, sadece ilave suyun yakacak odun toplayıcısının izin verilebilir satışı ile mukayese edildiğinde, Peygamber'in (Allah'ın selamı ve nimetleri üzerine olsun) tarafından bir adama "*Git ve yakacak odun topla, onları sat, insanlara dilenmekten uzak dur*." verilen buyruktan dolayı sınırlıdır[178].

Bu suyun sahibi tarafından sahip olunmasına rağmen, kendisinin öleceğinden korkan kişinin susuzluktan muzdarip olması durumunda ise izin verilir. Onun suyundan içmek ya da ihtiyaç duyduğunda, hatta zorlayarak, sahibinin ihtiyacından daha fazla içse, kendisi için ölümden kaçmak bunun gibi, bu ikisinin de sıcaktan terlememesi için yeterli su vardı ve muzdarip olan acı bir başka su bulamadı, bu yüzden onu kullanmasına izin verildi ancak su değerini ödemek zorundadır. Çünkü kurala göre (Zor durumda kalma başkalarının hakkını geçersiz kılmaz/الاضطرار لا يبطل حق الغير) veya zorunluluğun çözümü garantiyle çelişmez.

İkinci tür: Gözlerin, kuyuların ve havzaların suyu

Bir kişinin kendisinin çıkardığı sudur. Hanefiler'in hükmü: mülk sahibinin buna sahip olmamasıdır, fakat mubah arazide veya mülkte olup olmadığı konusunda ise kendisine mubahtır ve mülk sahibinin özel bir hakkı vardır. Su aslına göre herkese mubahtır. Peygamber'in (Allah'ın selamı ve nimetleri olsun) dediğine göre: (*insanlar üçte şeyde ortaktır: su, otlak ve ateş*)[179]. Bu nedenle, içme hakkı dışında bunun üzerinde dudak hakkının ispatlanması

[177] İbn Salam, a.g.e, *el-Amuvâl*, s. 302.
[178] Ebu Hureyre'in hadisi, Müttefekun aleyh Hadistir. Buhâri, *Sahih'l-Buhâri*, 34 k. el-Buyû'u, b.kasib raculi, c.3, s.57 (no.2074). Müslim, Sahihi Müslim, 12 k. zekât, 35b. Karâheti'l –meselet n-nâs, c.2, s.721(no. 1042).
[179] ez-Zeylai, *Nasbu Raya*, IV/294. Ebu Dâvûd, *Sünen*, k.el-İcâra, b. fî Man'i el-Mâi, c.3, s.278 (no. 3477). Ahmed, *Musnad Ahmed*, c.38, s.174 (no. 23082).

gerekir. Diğer insanların hayvanlarında ve evlerinde de kullanmaları sebebiyle tek kişinin istihkakı caiz değildir.

Kuyunun sahibi buna izin vermemesi durumunda, ihtiyacı olan kişi onu bir silah zoruyla elde eder ve zorla kullanır. Kuyu suyu mubah olduğundan, sahibi tek kişi değildir. Fakat ihtiyaç sahibi, kişinin kendisine yakın başka bir su bulamaması şarttı vardır.

Muhtaç hakkının delili ise: neredeyse susuzluktan ölecek olan hayvanlarının su içmelerini isteyen seyahat eden kişilerin suya yaklaştırılmaması ve sahibinin sudan içmesine izin verilmemesi olayı yaşanmıştır. Sonra Ömer bin el-Hattab'a (Allah'ın ondan razı olsun): "Keşke onları bir silahın altına koysaydınız"[180]şekinde bildirmiştir.

Bu iki türün hükümlerinin tamamen aynı olduğu açıktır. Ancak ilkinin sahibine ait olduğu ve ikincisinin sahip olmadığı bilinmektedir. Kendisine zarar vermekten korkanlar için, zorla bile ilaveten su alması gerekir. Ama ilk türle bir silah kullanılmazken, ikincisinde silah kullanılabilir. Bu irtifak hakkı türü diğerlerinden daha belirgindir.

Şafiiler'in en doğru ifadeleriyle şöyle söylemiştir: " Kişi, mevât arazide veya mülkiyetteki bir mülkte kazılmış kuyu suyuna sahip olabilir. Çünkü bu mülkünün büyümesidir, onun mülkünde filizlenen meyve ve süt ve ağaçlar gibidir. Safiiler'e göre sahibinin, ekim ve ağaçlandırma gereksinimlerinin ardında ek su kullanması gerekli değildir, onun içme suyu ve hayvanları için ya da diğer insanların içmeleri ve hayvanlarını içirmek için kullanmalıdır. Ruhun kutsallığı hakkı nedeniyle ve sahih hadise göre: (*ilave sularda çiftlik hayvanlarından korunmasını engellemeyin*)[181].

Üçüncü tür: Özel nehir suyu

Bazı insanlar tarafından sahip olunan nehir suyu veya küçük özel su masaları ve ikinci tür olarak su sahibinin kararıdır. Her insanın dudak pay hakkı vardır,

[180] Ebu Yusuf, *El-Haraç*, s. 97.
[181] Müslim, *Sahihi Müslim*, 22k. el-Musâkât, 8b. tehrîm bey'u el-Mâ'i, c.3, s.1198 (no.1566).

içme hakkına sahip değildir. Her kişinin kendisi ve hayvanları için, küçük bir hasar vermiş olsa bile kullanma hakkı vardır, çünkü "en şiddetli hasar en ufak bir zararla izale edilir./الضرر الأشد يزال بالضرر الأخف." Ancak sahibinin izni dışında bitkisini ve ağaçlarını sulama hakkı yoktur, Onun sularında özel bir hakkı olduğu için başkalarının bitki ve ağaçların sulanmasını engellemesine izin verilebilir (yani içme hakkı).

Hanefilerin görüşü sahibinin, bir gün veya daha fazla satarak, arazi olmaksızın tek başına içme hakkını satmasına izin verilmez, çünkü bu bir içme ve su hakkıdır ve haklar satış ve satın alma yoluyla bireyler tarafından karşılanamaz. Toprağı içme hakkıyla sattıysa, toprağa bağlı olarak izin verilebilir ve bağımsız olarak satmasına izin verilmez, satılırken başka bir şeye eşlik etmesine izin verilir. Yukarıda belirtildiği gibi, arazi satışında üzerindeki içme hakkı, açıkça belirtilmemişse veya ona ne belirtildiğini işaret yoksa mesela haklarını veya tesisleriyle sattım demese izin verilemez. Fakat elde edilen ya da sahip oldukları bilinen suyun satılmasına, dudak(şafat) hakkı dışında (insan ve hayvan içmeye) izin verilmiştir.

Malikiler, Şafiiler ve Hanbeliler ayrıca, araziden bağımsız olarak sahip olunan suyun satışına da izin verdiler, ancak sahibinin bir bedelsiz olarak kullanılması için mustahab olur. Susuzluk insanların ölümden korkması, onları (şafat/dudak hakkını) engellenmez.

Dördüncü tür: Kamusal nehirlerin suyu

Kimsenin sahip olmadığı kamusal alanda geçen sudur, ancak umumiyetin kullanılması hedeflenmektedir. Mesela Nil, Dicle ve Fırat ve diğer büyük nehirler gibidir.

Bunun hükmü[182] ise: Bu nehirlerde, ne sularda ne de kanalizasyonda kimseye mülkiyet hakkı yoktur, fakat tüm topluluğun hakkıdır. Herkesin içme suyu ve yararlanma suyu, ziraat ve ağaç dikerek kullanma hakkı vardır. Buradan hareketle hâkimin, nehre veya üçüncü şahıslara veya gruba zarar vermemesi

[182] el-Kâsânî, a.g.e, *Badâiussanâi*, VI/189-192. Ez-Zeylai, a.g.e, Tebyyin'l-Hakaik, VI/39. Eş-Şîrâzi, a.g.e, *el-Muhazab*, I/428.

durumunda, cemaatin her yönünü kullanmasını engellemesi mümkün değildir. Yolların veya kamu tesislerinin kullanımına dair karar olduğu gibidir. Zararlara neden olursa, her Müslüman, zarar görmemesi için eylemlerini engelleyebilir veya sınırlayabilir, çünkü bu genel Müslümanlar için bir haktır ve kamu hizmetleri için de böyledir. Bu nehirlerin hiç kimseye ait olmadığına dair kanıtlar vardır, fakat herkes için ortak olan haktır: Peygamber'in söylediği gibi (Allah'ın selam ve nimetleri üzerine olsun): (*insanlar üç şeyde ortaktırlar: su ve mera çim ve yangın*)[183].

Eğer zarar vermezse, her Müslüman için lazımdır çünkü bu, genel(kamu) Müslümanların hakkıdır ve haklarını bertaraf etme hakkı, kamu hizmetlerinin kullanımı gibi zararlardan kaçınılır. Ve bu nehirlerin hiç kimseye ait olmadığına ancak herkes için ortak olduğunu kanıtlar ki Peygamber: (*insanlar üçte ortaktır: su ve çim ve ateş*)[184].demiştir. Başka bir rivayette, ortak paylaşılan şeyler arasında tuz da yer almıştır. Hadiste ortaklığa göre ne kastedilmektedir; 1. Bir kimsenin, herhangi bir kimsenin kendi kapında tutmayı başardığı durum haricinde herhangi bir kimseye sahip olmak hakkına sahip olma hakkı yoktur. Bir gölün suyunun kamusallık bir hakkı olduğu gibi, bir konteynerde bulundurduktan sonra bir kimse konteynerin sahibinden izin almadan da kullanabilir. Mera otundan kastedilen, kendi başına büyüyen veya sulanan kimse olmadan kendi başına yetişen mera çimleridir, bu yüzden onun keserek saklanması sahiplik anlamına gelir.

c. İçme ya da su kullanma hakkı için genel hükümler

Su kullanımı için genel hükümler şunlardır:

i. Kuyu, gözün ya da nehrin (su akıntısı mecrai) kenarını temiz ve engelsiz tutmak: Eğer yapılmazsa, derenin sahibi, ona zarar vermesi engellenecektir. Öyleyse bu, Peygamber'in (Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun) hadisi: (*biri zarar görmemeli veya başkalarına zarar vermemelidir*)[185]. Bu nedenle, komşunun arazisine ve suya olağandışı bir

[183] Ez-Zeylai, Tebyyin'l-Hakaik, VI/39.
[184] Ez-Zeylai, a.g.e, VI/39.
[185] Ebu Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyüp b. Muteyri et-Taberâni (ö. 360/970), *Mu'cam'l-Avsat*, Dâru'l-Harameyn, Kâhire t.y, I/90.

şekilde sızması zarardır ve saldırının niyeti olan bir kimse için bunun cezası vardır. Hanefiler şöyle demiştir: Birisi arazisini suyla doldurursa sonra komşusunun arazisi suya batırılırsa, eğer normal bir sulama durumundaysa, o zaman cezalandırılmaz, çünkü bu ona zarar vermez. Eğer düzenli bir sulama yolunda değilse, o zaman teminat cezası ödemek zorundadır.

ii. Kullanıcı kamuya açık bir yoldan su geçirmelidir, eğer bulunmazsa, özel yolun sahibi, ihtiyaçlarının ne olduğunu kaldırarak suyun taşınmasına izin vermelidir. Umar r.a, ez-zihâk bin halîfa tarafından sorgulandığında, onu İbn Maslamat topraklarından su geçirmek isteyerek Muhammed bin Maslamat'a şöyle demiş: "*Allah'a yemin ederim, karnınızdayken bile suya koşmalılar*"[186].

iii. İçme hakkı miras olarak alınabilir ve devralınır ve emir / vasiyet olarak geçerlidir. Hanefiler söz konusu olduğunda dahi, dışarıda bırakılanlar hariç, hak ve menfaatlerin miras alınmadığını görüp. Daha önce açıklandığı gibi, toprağa içme hakkı eklendiğinde ve ayrı ayrı olmadan da satılabilir.

iv. Eğer su bir kişi tarafından sahiplenilirse, istediği gibi kullanma hakkına sahiptir, eğer su ortak bir grup veya çok sayıda insan içinse, ya aralarında adil olarak dağıtılmalıdır ya da belirli bir zamanda bir kimse suyu almalıdır[187].

v. Topraksız içme hakkı iddia edilebilir, Hanefiler'e göre bir zevk (istihsan) olarak kabul edilmek üzere kılınmaktadır, çünkü içme hakkı arzu edilir, yararlıdır ve topraksız bir miras veya vasiyet (irade) ile elde edilebilir ve içme hakkı olmadan yalnız bırakılıp toprağı satılabilir. Birisi Kendisini içme hakkı istila edip ele geçirirse, bu hakkın sağlam kanıtını göstermelidir[188].

vi. İnsanlar yağmur suyunu, selleri ya da insanların kalabalık olduğu küçük bir ırmağı kullanırlar: tepeden başlayarak, toprağa ulaşana kadar topraklarını örtecekler, sonra bir sonrakine gönderecekler, suya ulaşacak ve topuğuna

[186] Abdul-Rahman b. Ebu Bakar Celâl Din es-Suyûtı (ö.911/1505), *Tenvîr'l-Havâlki Şerh Muvata-i Malik,* Mektep Ticari el-Kubra, Mısır 1389/1969, II/218.
[187] Eş-Şîrâzi, *el-Muhazab,* I/428.
[188] Ez-Zeylai, a.g.e, , VI/40. es-Sivasî, *Fethu'l-Kadir,* VIII/147. İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâl,* V/315.

ulaşana kadar su tutabilecekler, sonra bir sonrakine gönderecekler[189]. Ubâdat'ın hadisi nedeniyle: Peygamber (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun) "*akıntıdan hurma ağacının içilmesini emretti: Alttaki sulamadan önce en üstteki sular, ardından suyu dibinde diğerlerine koşmak için bırakır*"[190].

2- Mecra hakkı

Mecra hakkının tanımı: Suyolundan uzakta bulunan arazinin sahibinin hakkıdır, sulamak için topraklarına su akıtmaktır. Aynı mecra, mecra sahibinin veya birçokları için arazinin sahibine veya her ikisi tarafından paylaşılmış olabilir.

Hükümleri:

Şeriattaki genel ilke, Ömer'in r.a yukarıda görüldüğü hadisine dayanarak[191], toprağın sahibi komşusunun topraklarında su akmasını önlememelidir.

Toprağın sahibi aynı zamanda akarsuyu yalnızca yerin sahiplerinin rızasıyla kendi yerinden geçirebilir ve onu yeniden kurma, su sızıntısını önleme, derinleştirme ve yanlarını güçlendirme hakkına sahiptir. Arazinin sahibi ayrıca, suyun mecrasının tamir edilmesi için onarılması gerektiğini de talep edebilir. Eğer mecrası bir grup tarafından paylaşılıyorsa, bunların hiçbiri herkesin rızası olmadan suyolunu değiştirmemeli, Eğer onu yönlendirmekten alıkoyduysa, suyu bir makineyle arazisine çıkarmak zorunda kalacaktı. Bu gereksinimin diğer yönlendirme yönünden kabul edilmesine dair kanıt, aşağıdaki kaide ifade eder: (tek bir kişi, grubun zarar görmesini engellemek için bir zararı elde eder).

[189] Eş-Şîrâzi, *el-Muhezzeb*, I/428. eş-Şirbînî, *Mugni'l-Muhtaç*, II/373. El-Buhuti, *Keşêf'l-Kanâa*, IV/219. İbn kudeme, *El-muğnî*, V/531.
[190] Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkân (ö. 1250/1834), *darâriyu'l-mâziyye şerh durar'l-buhayye*, Dâru'l-kutup el-ilmiyye, b.y, 1407h-1987m, II/283.
[191] BKZ, s. 58.

3- Mesir hakkı

Mesir hakkının tanımı: Topraktan, evden ya da bitkiden olsun, bir yüzey akışı ya da gizli bir boru aracılığıyla kanalizasyona ve kamu kanalizasyonlarına fazla veya gereksiz su tahliyesi hakkına mesir hakkı denir.

Mesir hakkıyla mecra hakkı arasındaki fark: mecra hakkı, topraklara iyi su getirmektedir; mesir hakkı, topraktan veya evden ve benzeri iyi olmayan suyu tahliye etmektedir.

Mesir, kullanıcıya veya geçtiği arazinin sahibine ait olabilir ve bir kamu tesisinde bulunabilir.

Eğer mesir hakkı eski ise, kamusal ya da özel maslahatlar için zararlı olmadıkça aynı kalır, o zaman zararın hala yapılmasından dolayı izale edilmesi gerekir kaidesine göre (الضرر يزال) ve zararolduğu hal üzere bırakılmayacağından zararın sınırlandırılması yapılmamalıdır, kaideye göre: (zarar olduğu hal üzere bırakılmaz/الضرر لا يكون قديماً) yani bulunan eski hasar, olduğu gibi bırakılmamalıdır.

Yararlanıcı, eğer elinde ise veya başka birinin elinde ise mesir onarımını yapmalıdır. Kamu arazisinde ise, o zaman mesir ıslahının gideri beytülmalinden alınır[192].

4- Geçiş/yol hakkı/murür hakkı.

a. Geçiş hakkının tanımı:

Bir kişinin içinden geçtiğin bir kamu yolu, ona ait özel bir yol veya başkalarına ait bir yoldan kendi mülküne, evine veya toprağına, ulaşmasıdır.

b. Geçiş hakkının kuralı/hükümleri:

Geçiş hakkının kuralı/hükümleri, yolun türüne göre değişir:

Eğer yol kamu yolu ise, her kişi onu kullanma hakkına sahiptir, çünkü içinden geçmek, bir çıkış veya ikincil bir yol açmak veya bir balkon ve benzerleri

[192] Ali el-Hafif, a.g.e, *Muhtasar Ahkâm eş-Şeriat*, s. 20.

oluşturmak için izin verilir ve hayvanları ya da arabaları durdurabilir ya da satış ve satın alma merkezi kurabilir. Sadece iki koşul gözlemlenmiştir[193].

i. İlk koşul: Sığınma olmamalı ve başkalarına zarar verilmemelidir, kaideye göre; (biri zarar görmemeli veya başkalarına zarar vermemelidir).
ii. İkinci koşul: hâkimden izin alınması gerektiğidir.

Yolcu veya yararlanıcı, trafiği engellemek gibi diğerlerine zarar verirse, bu önlenir. Yaptırımın herhangi bir zarara yol açmaması halinde, Ebu Hanife'ye göre izin almak şartı gerekmez Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre hükümdarın izninin alınması şartıyla Teali hakkı açıklanacak gibi izin verilir. Benzer şekilde, Şafiiler ve Hanbeliler'göre imamın izni de gerekli değildir, Hz. Peygamber (Allah'ın huzur ve nimetleri olsun), şöyle demiştir: "*Bir Müslümanın öncülüğünden önce kim gelirse, ona hakkı vardır*"[194].

Malikiler Müslümanların yoluna ya da mülküne bir yol eklenirse ittifak ile engellenmeli gerektiğini söylemişledir[195].

Ancak, özel yol ise: Bu hakkı, kullanma hakkı sahibi veya ailesi veya buna katılan müşterek kişilerle sınırlıdır; çünkü hiç kimse, aralarında bir kişi dışında bir kapı veya pencere açma hakkına sahip değildir. Kamu yolun trafiği yoğun olduğu zaman herkesin geçebilme hakkı vardır ve bunları kullanması engellenmemelidir.

5- Teali hakkı.

a. Teali hakkının tanımı ve hükümleri:

Üst tabakaya, alt tabakaya daimi bir karar verme ya da dayanma ve modern katların ortak mülkiyeti gibi tavanlarının kullanılması hakkıdır.

[193] eş-Şirbînî, *Mugni'l-Muhtaç*, II/182. Ez-Zeylai, Tebyyin'l-Hakaik, VI/142. es-Sivasî, *Fethu'l-Kadir*, VIII/330. İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâl*, V/319.
[194] Ebu Dâvûd, *sünen*, k.el-harâcı vel-imârât vel-fey'i, b. fî ihya el-mevât, c.3, s.177 (no.3071).
[195] Ebu Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Girnâti (ö.741/1340), *el-Kavânin'l-Fıkıhıyye*, b.y, t.y, s. 341.

Bu, alt tarafın pahasına, üst tarafın sahibi için kalıcı bir sabit haktır, bu nedenle üstteki kişi Hanefiler'e göre tavana sahip olmaksızın altta bir sabit kalmak ve sabitlemek hakkına sahiptir. Bu hak onu yok etmek, ya da tabanını ya da her ikisini tahrip etmek konusunda ortadan kalkmaz ve bu hak varlığını sürdürür ve mirasa sahiptir.

Malikiler[196] ise şöyle demişlerdir: İki kat arasındaki tavan, alt katın sahibi olana aittir, onu tamir ediyor ve eğer yıkılmışsa yeninden inşa etmek zorunda kalmaktadır. Üst tarafın sahibinin üzerine oturması gerekmektedir. Ebu Hanife tarafından da söylendiği gibidir.

Şafiiler[197] onun için şöyle diyor: Tavanın üstte biri ile altta biri arasında iki mülk arasında bir duvar faydaları için paylaşılmaktadır. Her ikisinin de onarımından sorumlu olduğu ve çökerse yeniden yapılandırılacağı bir ortak mülkiyettir.

Hanefiler şunları söyledi: Haklar mal olmadığı için teali hakkı bağımsız olarak satamaz. Ebu Hanife'den başka diğer kalan âlimler ise şöyle demişlerdir: Teali hakkını bağımsız olarak satmasına izin verilmektedir, çünkü onlara göre haklar maldır ve bu en makul, doğru, örfe ve etkili bir görünümdür.

6- Komşuluk hakkı

Komşuluk hakkı: Komşu komşunun hakkıdır: Komşu, sınırların ve komşuların bir sonucudur ve her bir komşu, komşusunun mülkiyeti ile aynı fikirdedir; böylece, zarar görmeyecektir.

Komşuluk hakkının kastedilen anlamı: yan komşunun hakkı: komşu sınırlardan, komşuluktan kaynaklanan ve her iki komşunun da mülke açık doğrudan zarar vermeyeceğini kabul etme hakkıdır. Peygamber s.a.v diyor ki: "K*omşusu ile olan sorunlarından emin olunmayan kimse cennete giremeyecektir*"[198].

[196] Ebu Kasım el-Girnâti, *el-Kavânin'l-Fıkıhıyye*, s. 341.
[197] eş-Şerbînî, *Mugni'l-Muhtaç*, II/193.
[198] Ebi Hureyre'nin Hadisi, Müslim, *Sahihi Müslim*, 1k. el-Aymân, 18b. Beyân tehrîm izâi el-Câri, c.1, s.68 (no.46).

Sonuç:

İslam fıkhındaki en güçlü eğilim, mülk sahibinin mallarını komşularına zarar vermeyecek şekilde kullanmasına izin vermektir, ancak aşırı zarar vermek veya durumu karmaşıklaştırmak için sergilediği eylem yasaklanmaktadır. Eğer mahalle huzuruna zarar vermeden eski hal duruyorsa, yeni komşusuna zarar vermediği sürece olduğu hal üzere kalır.

ii. Himâ Hakkı

İkinci açıklanacak umumi hakkı ise hima hakkıdır. İhyâ edilmesi amaçlanan mevât topraklarda koruma (hima) hakkından yararlanmaktan bahsetmeden önce hima'nın anlamını sözlükte, sonra da cahiliyet döneminde belirlenmesi ve sonra da İslam'daki anlamını açıklığa kavuşturmak gerekir.

1- Hima anlamı

Himanın sözlükte anlamı ise: "Kimsenin yaklaşmaya ve onun üzerinden iletmeye yetkili olmadığı yerdir"[199]. İbn Menzür de şöyle tarif etmiştir: "İnsanların hayvanlarının yetiştirilmesinde mera otlarıyla korunan bir yere hima denirdir"[200].

Cahiliyetteki Hima anlamı ise: cahiliyette, Araplar arasında onurlu ve şerefli insanın, dağın tepesindeki bereketli bir arazide kendi hayvanları için otlatmayı isteyebileceği bir âdet ya da sistem vardı. Köpeğinin havlamasını en son duyduğu son nokta olan toprağı ele geçirebilir ve aynı zamanda onun etrafında diğer otlaklardaki insanlarla ortak olmaktaydı.[201].

2- İslam'da Himanın Anlamı:

İmamın Müslümanların yararına özel bir yeri korumasıdır. Mücahitlerin atlarının otlatılması, hayırseverlerin devi, zayıf hayvancılık ve tuzun yeri

[199] el-Fayum, *musbahu'l-Munir*, V/185.
[200] İbn Menzûr, *Lisanu'l-Arab*, XII/1014.
[201] Şafii, *el-ummu*, III/270. İbn Kudame, *el-Mugni*, V/580.

ile İmam'ın Müslümanların ilgisini çeken ve başkaları için hima dilmeyen yerler bir hima olabilir.

Peygamber'in (Allah'ın huzuru ve nimetleri onun üzerine olsun) hima edilen yeri hiç kimse iptal edemez, ne de değiştirebilir, kim bir şeyi o yerde İhyâ ederse ona sahip olamaz ve diğer imamların Müslümanların yararına hima edilenleri, ihtiyaç olmadığına kadar sürece iptal edilemez. Bunun delili, Allah celal diyor ki: " وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا"[202] (*Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse, şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır*)[203]. Saab bin Casâma r.a dedi ki: "*Allah ve Resulü dışında hiçbir kimse hima ayrımını yapamaz."* Sonra dedi*: "Peygamber (Allah'ın huzur ve nimetleri olsun) naki-a himası ve Ömer şaraf ve er-rabza himası olarak ayrılmıştır*"[204] dediğini bildirmiştir.

3- Peygamber'in ya da Diğer İmamların Hima Olarak Ayırdıklarının Üzerinde Hükümleri

Bunu iptal etme veya değiştirmeye kimsenin yetkisi yoktur. Mademki hima yerine ihtiyaç vardır, onun hakkında nass olduğu için kimse o yerden bir şeyi İhyâ ederse, ona sahip değildir. Himanın ihtiyacı biterse, Şafiiler ve Hanbeliler'in bunun üzerinde iki görüş vardır.

i. Hima ortadan kaldırılması ve değiştirilmesi caizdir, çünkü ihtiyacı bitmiştir.
ii. Buna izin verilmez, çünkü Allah Resulü'nün (Allah'ın huzuru ve nimetleri onun üzerine olsun) anlattığı bir nasstır, bu yüzden içtihad ile geçersiz kılınmasına izin verilmez.

Eğer bir başka imam, Peygamberden sonra hima yeri tespit ederse ve kendisi ya da başka bir imam tarafından bu arazi değiştirilirse, buna bir kimsenin sahip

[202] Ahzâb, 36.
[203] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- I Kerim Meâli,* Ankara - 2011 s. 461.
[204] Buhâri, *Sahih'l-Buhâri*, 42 k. el-Musâkât, b.La Hima İla Lillah ve Resûlihi, c.3, s.113 (no.2370).

olmasına izin verilir. Fakat Şafiiler ve Hanbeliler'in bunun üzerinde iki kavli vardır.

i. İlki, ona sahip olmamasıdır. Allah Resulü'nün (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun) onu hima kurup tuttuğu gibi, imamın içtihadı da onu geçersiz kılmaya izin vermez.
ii. Ona sahiptir, çünkü imamın himaları içtihattır ve yeniden canlandırarak araziye sahip olmak bir nassa dayanır ve nassın içtihaddan önce dikkate alınması durumu kabul edilmez.

Ayrıca, Peygamber (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun), bu soyut edinimi cahiliyette yaygın olan bireyler tarafından yasaklanmıştır, çünkü halkın bir hakkı olduğu ve ortak olduğu bir şeyden yararlanmasını engellemesini zorlaştırmıştır. Buna dayandıran Buhar'den nakledilen hadisi, Saabu bin casâma r.a dedi ki: "*Allah ve Resulü dışında hiçbir kimse hima ayrımını yapamaz."* Sonra dedi: bize*: "Peygamber (Allah'ın huzur ve nimetleri olsun) naki-a himası ve Ömer şaraf ve er-rabza himası olarak ayrılmıştır*"[205]demiştir. (Hadiste: en-Naki-a, Medine'nin içinde yer alan yerdir. Şaraf, Mekke'ye yakın olan yerdir. er-Rabza, Mekke ve Medine arasında iyi bilinen bir yerdir)[206].

Himanın, Hz. Peygamber'in (Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun) bu hadiste yasakladığı aşağıdaki gibidir:

- Ölü arazilerin herhangi bir eylem ve çabadan arındırılmış ve üzerinde yeni bir yarar sağlamayan bir şekilde ele geçirilmesi, bir bireyden kendisine düşen ve cehalet döneminde zafer ve baskı temelinde var olandır[207].

[205] Buhâri, *Sahih'l-Buhâri*, 42 k. el-Musâkât, b.La Hima İla Lillah ve Resûlihi, c.3, s.113 (no.2370).
[206] Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacar el-Askalânî (ö.852/1448), *Fethu'l-Bârî Şerhu'l-Buhârî,* Dâru'l-Maarife, Beyrut 1379h, V/45.
[207] Şafii, el-Ummu, 3/266. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib El-Mâverdî (ö. 450/1058), *el-El-Ahkâmu's-Sultaniyye*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire t.y, s. 185.

- Çim, mera, su ve yangın arazilerine el koyulması meydana gelir bunlar üç şeydir yani İslam'ın insanlara verdiği su, mera çimleri ve ateşi ortak kıldığı hakkında bilgi verilmiştir[208].

İslam, Hz. Peygamber'e (Allah'ın huzur ve nimetlerini olsun) İslam devletinin temsilcisi olarak veya Peygamber'den sonraki Müslümanların imamları onun temsilcisine, Müslümanların kamu yararı ya da maslahatları ne olursa olsun, mevât arazilerinden veya söz konusu yukarıda bahsedilen diğer kaynaklardan korunması için hima olarak izin verilmiştir. İslami devlette meydana gelen bu meşru himanın örnekleri şunları içerir:

- Allah'ın yolunda cihat eden Müslümanlar ve onların arkadaşlarının atları için hima. Ahmed ve İbn Hibbân'ın, İbn İmar'ın anlattığı hadise dayanır: "Peygamber (Allah'ın huzur ve nimetleri olsun) Müslümanların atlarını korumak için kullanılan bir araziyi Naki-i himasını ayırmıştır"[209].

Belirli meşru şartlar yerine getirilmediği sürece meşru olarak hima kurulmaya izin verilmez:

- Araziyi hima tutan kişi imam ya da yardımcısı olmalıdır, bu toprakların bireysel olarak ayrılması için değildir.
- Hima sadece izin verilen arazide yapılır. Kimsenin hakkıyla ilgisi yoktur ve inşaat, ekim ve dikimden arındırılmış olmalıdır.
- Sıkışıklığa neden olmamalı ve halkın buna yakın olması zor duruma neden olmamalıdır. Hima, halkın yararlandığı uzak topraklarının ötesinde bir yerde olmalıdır. Böylelikle, bugün çevrenin sağlıklı doğasıyla ilgili hükümetten sorumlu hükümet sistemi, yeniden canlandırmak ve meşruiyetle projeler kurmak isteyenlere yasa koymuştur. İnsanın ve çevrenin doğasına aykırı herhangi bir olumsuzluğa yol açmamak için meşruiyetini haklı gösteren bir rapor almalıdır, mesela ÇED (Çevre Etki Değerlendirme Raporu).

[208] İbn Salam, *el-Amuvâl,* s. 273.
[209] eş-Şevkâni, *Neylu'l-Avtâr*, V/308.

- Müslümanların hima için onlara ihtiyaç duydukları yardım çağrısında bulunduğunda, halkının yararına olması için ihtiyaç duyması haricinde devlet Hima'ya başvurmaz. İslam devlet'in ilk dönemlerinde Allah' yolunda cihat için kullanılan atların himasına alternatif olarak devlet askeri havaalanlarının kurulması gibi ya da devletin sınırlarını korumak için ekipman, araç ve silah bulundurmak için çeşitli sitelerin kurulması, ya da vatandaşların özellikle tıkanıklığı önlemek için vatandaşların ileri ve geri hareketini kolaylaştırmak için sivil havalimanlarının kurulması, burada hima ihtiyacının, insanların ihtiyaçlarıyla orantılı olduğu görülür. Bu, Ömer bin el-Hatâb'ın r.a, meşhur ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır. "Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın uğrunda taşıdığım şey olmasaydı, hiçbir Müslümanların bir karış olsa bile toprak ayırmazdım"[210].

Hima'nın Müslümanların ilgisini çekmesi için bir inç'e ihtiyaç duyarsa, genel Müslüman toplumun genel olarak mubah malların haklarını garanti altına almak için Müslüman yöneticinin iki inçlik bir ölçüye takdir etmesi kabul edilmez. İslam'da kamuya ait malların genel olarak, Müslüman yöneticinin, istediği gibi kapsamını genişletmesi veya daraltması yoktur. Çünkü imam, keyfiliği tercih etmeyen bir çıkarımla en iyi seçim ve tecih yapandır, içtihat hukuku kuralına göre: (imamın kendi idaresi altındaki hareket etmesi, maslahat ihtiyacına göredir/ التصرف على الرعية منوط بالمصلحة)[211].

Önceki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, İslam'daki hima, Müslümanların yararına mubah olan mevât topraklarının İmam tarafındanbir kısmının korunmasıdır. Böylece bu mevât cemaatin mülkiyetine, Müslümanların yararına ve amaçlarına uygun olarak askıya alınmış durumdadır, dolayısıyla bu korunan arazinin yeniden canlandırılması için bireylere izin verilmemektedir. Son olarak, hukukçuların çoğunluğu, söz konusu mevâtın, yeniden canlanma koşulu olarak hima'yı içermemesi gerektiğini söylemeye devam etmiştir.

[210] İbn Salam, *el-Amuvâl,* s. 377.
[211] Mustafa Ahmed Zarkâ, *el-Madhar'l-Fıkıhî el-Âmu,* s. 1073.

Bu noktadan ise; diğer kamu hakları; bireylerin kendi haklarına sahip olamayacakları ya da onları yeniden canlandıramayacakları bazı kamu tesisleri vardır. Çünkü yollar, sokaklar ve meydanlar gibi kamu yararı olarak nitelendirilenlerin tabiatı gereği ve insanların maslahatlarını korunması ve ortak kullanım alanı olması birey mülkiyetini engellemektedir. Müslümanların ibadetlerini ve din zaruretlerini yerine getirmeye çalıştıkları mesela mina, arafât ve cemaat cami ibadet yerlerinin yanı sıra bu ibadetlere özel ibadet etmeleri ve dinin gerekliliklerdir. Hz. Ayşe'nın hadis'te söylediklerine göre: "Ey Allah'ın Elçisi, size gölge sağlamak için size bir ev mina'da inşa etmeli miyiz?, Resul Dedi, "*Hayır, ibadet için ilk sırada bir yer o alana aittir/ : قال مِنى مَناخُ مَن سبق ، لا*"[212] dedi, bu yüzden izin verilmemiştir.

2) Mahsus İrtifakının Hakları

İhyâ edilemeyen umumiyet irtifak haklarını ve hizmetlerini gördükten sonra şimdi İhyâ edilemeyen mahsus irtifak haklarından bahsedilecektir. İslam Hukuku'nda ilgilenilen en önemli mahsus haklar ve yeniden canlandırılmak için mevât toprağını mahrum etme ihtiyacının aşağıdaki haklar olduğu vurgulanmıştır:

i. Tahcir hakkı

Tahcir mülkiyetin mülkiyeti anlamına gelmez, aksine üst ve mahsusluk haklarını başkaları üzerinde ifade eder, mesela taşlarla, bir ağla, bir çukurla, bir tür engelle ya da delinmeyecek bir duvarla çevrilmesi gibi. Ya da bir kuyu kazar ve suya ulaşmazsa, ya da bir tarafı diğer tarafa bakmadan duvar inşa etmek vb. Bütün bu tür eylemler tahcir sahipliğini ifade etmemektedir. Ama diğerleri üzerinde münhasır hakların gösterileri vardır, çünkü mülkiyeti İhyâ edilmeden önce sahipleniyor ve bu İhyâ değildir fakat en haklı kişi olur. Böylece kim olursa olsun, kayyım ona onu canlandırmak için belli bir süre verdiğini belirtir, böylece onu canlandırdığında o zaman meşru bir canlanma olur, aksi takdirde onu elinden alır ve canlandırmak için isteyen başka bir canlanan sahibine teslim eder.

[212] İbn Mâce, *Sunen İbn Mâce,* Hadis no. 3007.

İhyâ edilmesi gereken arazi, canlanma için gerekli bir şart olarak tahcir hakkıyla bağlanmamalıdır. Tahcir, aynı zamanda taşlarla çevrelenmiş araziye sahip olma nedenlerinden sadece biri olduğu için, diğerlerinin tahcir faaliyetinde bulunan araziyi yeniden canlandırmasını engellemektedir. Hadis'in dediği gibi: "*herhangi bir mülkte kim önce ise, diğerinden önce sahip olmayı hak eder*"[213].

Buna dayanarak, üç yıllık eser haberinin belirlediği süre içinde, başkalarının, tahcir edilenlerinin topraklarını yeniden canlandırmasına izin verilmez, çünkü söz konusu dönemde ıslah ve yeniden yapılanmayı gerçekleştirmek için yalnızca tahcirden yararlanma hakkı vardır ve bu süre boyunca hakkını ihlal edemez. Ancak, eğer bu süre, araziyi yeniden sunarak ve sahibini ihmal ederek yeniden yapılanma ve yeniden inşa etme yolunda olumlu adımlar atmadan geçerse, onun hakkını feshedilecektir ve bu nedenle İmam ya da Sultan o arazinin İhyâ edilmesi için başkalarına da izin verilebilir.

ii. İkta Hakkı

İmam es-San'âni'nin Kadı İyad'dan alıntıladığı gibi, toprak iktidar hakkı olarak iktaa hakkını fukaha terminolojisinde iktaa kavramında açıklar: "imamın, Allah'ın zenginlikleri arasında gördüğü kişilere hükmetmesi, bu iktaa hakkı topraklarda çoğu durumda kullanılır. İmam dışarı çıkar ve toprakların bir kısmını kalıcı olarak inşa etmek ya da bir süreliğine bundan halkın faydalanmasını sağlar."[214]

Bu, iktaa kavramının hukukçuların görüşlerini bir araya getirerek aşağıdaki noktaları çizebilir[215]:

İmam, yeniden canlanmak için olmadığı sürece, ölü toprakların iktaa olarak vermesine izin verilmez; çünkü bu durumun başarısızlığa uğraması, kentleşmenin büyümesinin bozulmasına ve tarımsal üretimin büyümesinin ülke ekonomisinin refahına doğru geliştirmesine yol açar.

---

[213] Ebu Dâvûd, *sünen*, k.el-harâcı vel-imârât vel-fey'i, b. fî ihya el-mevât, c.3, s.177 (no.3071).
[214] San'anî, *Subla Salâm*, a.g.e, II/124.
[215] Şafii, *el-Ummu*, III/265-66. İbn Kudame, *el-Mugni*, V/571. İbn Abedin, *Red'l-Muhtar*, VI/433.

İmam, bir kimseye, iktaa üzerinde eklemeden İhyâ edilebileceği miktaar ya da alan dışında, bir kimseye mevât vermemelidir, çünkü bunu yapmamak, halkın en önemli üretim ve yaşam kaynaklarının sektöre yatırım yapmasını engelleyecektir ve halkı sıkıştırmasına yol açar.

İktanın aslı, imamın, tarımın iyiliği ve yararı ile sonuçlanabilecek tarımsal alanda ıslah ve tarım amacıyla toprak vermemelidir. Kaideye göre: "eylem maslahat dayanmaktadır/التصرف على منوط بالمصلحة."

İmamın, su, mera otu ve ateşin paylaşıldığı üç öğenin bulunduğu topraklar gibi Müslümanlar için zengin olan zenginlikleri kesmesine izin verilmez.

Bu nedenle, iktaa hakkının ayrımı, ikinci bölümün gelecek bölümlerinde incelenecektir. Kararları, düzenlemeleri, meşruiyet ispatları ve uygulaması açıklanacaktır.

3. Mevât Arazinin Kamu Hizmetine Tahsis Edilen Tesisler Kapsamında Bitişiğinde Bulunmaması.

Bu şartla, yeniden canlanan mevât toprağının üçüncü koşulu olan mevât toprağı, yeniden canlandırılmak için üzerinde anlaşılmış bir şart olarak herhangi bir yapıya harem olarak bağlı olmamalıdır. Yani, aşağıda olduğu gibi, anlamı, hükümleri ve kuralar üzerinde çalışılacaktır.

1) Harem anlamı

a) **Sözlük anlamı**[216]:

Yasak olan, ihlal edilmez veya dokunulmaz bir şeydir. Bir şeyin haremini çevreleyen haklar ve tesisler vardır, çünkü söz konusu mülk sahibi olmayan kişilerin kullanımına harcanması yasaklanmıştır.

b) **Istılâh anlamı**:

[216]İbrahim Mustafa, Ahmed Ziyât, Muhammed Necâr, *Mu'camu'l-Vasît,* s. 169. el-Fayum*, musbahu'l-Munir,* I/161. İbn Menzûr, *Lisanu'l-Arab,* X/845.

Harem, ıstılâhın söylediklerine göre kastedilen: "Binaları tamamen kullanmak için ihtiyaç duyulan şeylerdir"[217]. Ya da diğerinin tanımında ise: "Binaların tam kullanımı için gerekli olan ya da kuyu uzatma alanı, ev avlusu, yol, su mesiri, köy tesisleri gibi, ve kulüp (oturma yerleri), odun ve oyun alanları, at koşma yerleri ve deve tutma alanları ve kül dökümün yerleri gibi kamu hizmetlerinin yararına gerekli olan şeylerdir"[218].

Fıkıhçılar, mevât toprağındaki harem yokluğun İhyâ edilme şartlarından biri olduğunu düşünüyor ve bu durumu göz önünde bulundurarak herhangi bir anlaşmazlık olduğunu bilinmemektedir demektedirler. Dört mezhebin alıntılarına bunu açıkça bahsetmektedir; Şafiiler :"Bir binanın haremini canlandırmak sayesinde mülkiyetin sahibi olmaz çünkü bina sahibinin elindedir"[219]. Hanbeliler ise: "Binaya yakın olan ve yol, suyolu, çöplük alanları ve toprak ve tesislerinde inşa edilen herhangi bir şeyden faydalanmaları ile ilgili herhangi bir şey, mezhep arasında herhangi bir anlaşmazlık olmaksızın, onları yeniden canlandırmaya izin verilmez. Kuyu, göz suyunun haremin olduğu ve herhangi bir şeye sahip olduğu, halkın yararı olduğu sürece onu yeniden canlandırmak için geçersizdir"[220]. Benzer şekilde, Malikiler'in âlimleri[221], mevât araziler üzerinde sahiplenilmenin nedenlerinden birinin, binanın hareminin olmamasına dikkat çektiler. Bu nedenle, mevât toprağın harem olduğu gerçeği, canlanmanın önündeki bir engeldir aynı zamanda İhyânın gerçekleştirilmesi, bir şarttır. Benzer şekilde, Hanefiler'in âlimlerine göre[222], haremin örneğin mera ve mihtab (yakacak odun alan) gibi köye yakın olanları ve hasadı tuttukları yerleri köylülerin ihtiyaçlarını karşılamak için yeniden canlandırmayı yasaklanmıştır.

Yukarıdakilerden, fukaha'nın çoğunluğunun mutabakatından, iki ana nedenden dolayı harem olarak kabul edilen inşaata yakın olan mevât araziyi yeniden canlandırmanın mümkün olmadığı açıktır:

[217] Er-Remlî, *Nihayet'l- Muhtacı* V/334
[218] ez-Zuheyri, *Fıkıh'l-İslami ve Adilatihi*, VI/4631.
[219] Er-Remlî, *Nihayet'l- Muhtacı* V/334
[220] İbn Kudame, el-Mugni, V/566-567.
[221] el-Harşî, *Şerh Muhtasar Halil*, VII/66-67.
[222] el-Merginani, *el-Hidaye*, IV/100.

Yapının bu haremde kullanılmasından dolayı, yeniden canlanmayı kabul etsek bile, mal sahibinin mülkünü geçersiz kılacak ve inşaat insanlarının ihtiyaçlarını karşılamayacaktır[223].

Kavram, bir Müslüman'ın hakkına bağlandığında, sahibine ait olduğu için yeniden canlanmaya sahip olamayacaktır.

4. İhyâ'ya Konu Olan Arazinin Özel Mülkiyet Statüsünde Olup Olmadığının Tespit Edilmesi.

Malikilerin bazıları, sahip oldukları toprakların daha önceki sahiplikleri tarafından yeniden canlandırılmış, daha sonra tahribe doğru dönüp, mevât olmuş, bir başkası yeniden canlanırsa, ona sahip olur ve ilk sahibinin hakları düşer.

Fukahâ'nın çoğunluğu, arazinin İhyâ edilmesinden sonra yıkıldı ve terkedildi ve inşa edilmeden bırakıldı bir mülkün eski mülkiyetinin devam etmesini kabul etmiştir. Mevât toprakları yeniden canlandırdıktan sonra tekrar mevâta dönüşür, ilk İhyâ hakkı düşmemesini kabul edilmiştir. Hanefi, Maliki, Şafiî, Hanbeli'nin dört mezhebindeki fukahanın görüşleri bu konuya açıklık getirilebilir. Birisi mevât toprağı yeniden canlandırıp, yok edene kadar terk etse, toprağın mülkiyeti ilk canlandırıcıyla ya da mevâtın başkası tarafından yeniden diriltilmesine müsaade edilir mi?

Hanefiler'in âlimleri, bir kimse mevât olan bir araziyi İhyâ edip, sonra onu bırakır ve başkası gelip bitkileri dikerse ikincinin, mülkiyeti daha hak edeceğini söylemiştir. Çünkü ilkinin faydalanma hakkı vardır, onu kalıcı olarak sahiplenmemesi gerekir. Eğer bırakırsa, ikincisi daha çok hak eder. Mezheb'in en doğru görüşü ise birinci İhyâ eden ikinci İhyâ edenden mevât araziyi ele geçirmesidir. Çünkü: "*kim, bir mevât toprağı canlandırıyorsa, onu yeniden canlandırarak elde eder ve onun sahipliğini en hak eden kimse olur*" hadisine dayanılmıştır[224].

[223] İbn Kudame, el-Mugni, V/567.
[224] es-Sivasî, *Fethu'l-Kadir,* X/81.

Malikleri'in mezhebinde, eski mülkiyet, mevât toprağının İhyâ edilmesiyle elde edilmiş, daha sonra mevâta geri dönmüş, eski mülkiyetin yerinde kaldığı ya da İhyâ edilen toprak tekrar mevâta döndüğünde sona erdiğinin meselesi hakkında, üç kavil vardır:

1) İhyâ edilen mevât toprağının yıkımı, yıkım süresi uzun olsa bile eski mülkiyeti sona eremez; ikinci İhyâ eden, bu mevât arazi üzerinde mülkiyet hakkına sahip değildir. Bu Sahnun ve Dasûki'nin görşüdür[225].
2) İbn Kasım'a göre: İhyâ edilen mevât toprağının yıkımı eski mülkiyeti sona erdirir, ancak bu, yıkım süreci uzun ömürlülüğü ile sınırlanır. Bu, ikincinin canlanmasının, binanın yıkım zamanına yakın olduğu ve birincisinin cehaleti altında olduğu, yani ikincisinin değerinin eksik olduğu anlamına gelir. Nitekim ikincisinin yeniden inşasıyla ilgili bilgisinden sonra, birincisi susuyorsa onun sukutu ikincisine inşaatı teslim etmenin kanıtı sayılır[226].
3) Dasûk[227]; İbun Ruşd'ün "Bu, bazı Malikiler'in üçüncü bir görüşüdür; eğer tahrip edilmiş topraklar umranın yakınındaysa, mülk sahibi hala, ilk muhyi imamdan iktaa olarak kontrolünde bulundurur, eğer umrandan uzaksa ikinci muhyi buna sahip olabilir ve bu mudavanat'taki açıklamaya göredir"[228]dediğini nakletmektedir.

Şafiiler ise İslam devleti sırasında inşa edilmiş olan ve mülkiyet altında olanın bilinmemesi durumunda mevâta dönüşür; el-Mâverdi'den nakli edilmiştir ki[229]: Şafii mezhebe göre; eski sahibinin bilinip bilinmmeyen toprağın İhyâ edilmesi mümkün değildir. Müslüman ya da zimmi olsaydı, yani ardılı olsaydı, o zaman hala sahibi, onun sahibi olmaya devam eder. Eğer eski mal sahibi bilinmez ve İslam sırasında inşa edilmişse, o zaman imamın görüşüne göre karar verilen kayıp bir mal gibidir. Ya imam onu satar ve değer tutarını korur ya da sahibi tekrar

[225] Muhammed b. Ahmed b. Arafat ed-Dasûki (ö.1230/1814), *Hâşiyat'd-Dasûki Ala Şerhu'l-Kabîr,* Dâru'l-Fikir, b.y,t.y, IV/66.
[226] Ed-Derdir, *Şerhu'l-Kabîr,* IV/66. Muhammed Alîş, a.g.e, *Mınahu'l-Calil Şerh Muhtasar Halil,* IV/12.
[227] ed-Dasûki, *Hâşiyat'd-Dasûi Ala Şerhu'l-Kabîr,* IV/66.
[228] Muhammed Alîş, *Mınahu'l-Calil Şerh Muhtasar Halil,* IV/12.
[229] El-Mâverdî, *el-El-Ahkâmu's-Sultaniyye,* s. 190-191.

ortaya çıkana kadar beytülmale borç verir, aksi takdirde İmam'ın iktaa olarak verebileceği beytülmal mülkiyeti olur[230].

İmam Şafii, İhyâ edilme konusundaki ifadesinde şöyle demiştir: "dikimdeki İhyâ edilme: bir insan toprağını diktiği zamandır. Dikim, inşa etme gibidir, eğer bitkileri toprağa sıkıca ekersen, bir bina inşa etmek gibidir. Bitkiler düşüp hasat edilirse, yıkılmış bir bina gibidir. Dolayısıyla, arazinin mülkiyeti, eski canlandırıcının kendi iradesi dışında değişmeyen mülkiyettir"[231].

Hanbeli âlimler: "Mevât arazinin mülkiyeti İhyâ edilmesi ile ortaya çıkar eğer İhyâ ortadan kalkarsa mülkiyet de ortadan kalkar. İlk İhyâ eden bir masum (müslüman veya zimmi) olduğu zaman mevâtin mülkiyetini ikinci İhyâ eden İhyâ ederek kazanamaz. Bu hadise dayanarak: "*Kimsenin olmayan ölü bir araziyi İhyâ edilmek istenirse*", hadisi aynı zamanda: "*Kim, ölü bir araziyi İhyâ ederse*," hadisin mukayyet olanıdır. Ayrıca başka bir sebep olarak, eski mülkiyet diğer mülkiyetler için bir durum olduğu gibi bırakarak veya terkederek süresini sona erdiremez. Eski mülkiyetin masum olmayan bir şey olduğu bilgisine geldiğimizde, o zaman bu mevât, İhyâ edilmesinden sonra sahip olma sınırlaması olmayan asıl statüsü olan gibidir. Mülklerini kaybetmiş olan mevât ve sahibi, darü'l-islam'da ya da darü'l-harbde bulunup bulunmadığına bakılmaksızın, İhyâ edilmesine izin verilir"[232].

Bu şartın açıklanmasının özeti

Yukardaki tartışmalardan anlaşıldığı üzere, daha önce sahip olunan toprakların İhyâ izleri bitinceye kadar terkedilmiş olması durumunda geçersiz olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Daha önce, İslam'da İhyâ edilmiş topraklar sonra harap olup mevâta dönüşmüş arazilerin önceki sahiplerinin tanınmasında hukukçuların çoğunluğunun görüşünün değerlendirmesi yapılmıştır. Bu nedenle, tahribat(yıkım), sahipliği belirli olduğu sürece ilk canlandırıcı tarafından edinilen mülkiyeti geçersiz kılmaz. Satış, hediye ya da irade gibi mülklerin taşınması yoluyla yeniden satın alma ya da imha etme o kimsenin niyetinde olabilir. Bu yüzden, toprağın bir başkası tarafından yeniden canlanma hakkına sahip olduğunu,

[230] Din Er-Remlî, *Nihayet'l- Muhtacı*, V/332.
[231] Şafii, *el-Ummu*, IV/42.
[232] Mensûr b. Yunus b. İdris el-Buhûti, *Şerh Muntaha'l-İradât*, Mektep Salafiyye, Medine Munaverat t.y, II/459-460.

ancak asıl belirli bir sahibinin geçerli olduğunu söylenemez. Bu nedenle, bu Hz. Peygamber'de (Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun) hadisi şerifinde: "*Zalimin hakkı yoktur*" ibaresiyle açıklanır. Hişâm bin Urve bu hadisi yorumlarken : "zalim: başkasına ait bir mevât arazinin toprağına gelen ve kendi ekinlerinde yetişen adamdır"[233] şeklinde ifade etmiştir.

Malikiler[234], İhyâ edilme, ele geçirme gibi eylem yoluyla elde edilen mülkiyetler ve satın alma, satma gibi kelimeler yoluyla elde edilen mülkiyetler arasında ihtilafa düşmüşlerdir. Eylemle edinilmiş mülkiyet zayıf olduğundan dolayı mevâta dönüştükten sonra mülkiyet sona erer ancak sözle edinilmiş mülkiyet ciddi ve güçlü mülkiyettir, onun mülkiyeti mevâta dönüşse bile yinede sona ermez. Eleştirenler :"Tam tersi doğrudur. Kıyas'a dayandırmak; mülkün satın alınması ve satılması yoluyla elde edilen mülkiyet, toprak tahribatı da olsa mülkiyeti bitmez, aynısı canlandırma yoluyla elde edilen mülkiyeti için de geçerlidir. Genel kurala dayanarak: "Mülkiyetin sebebi tespit edildikten sonra başka sebep aksine olmaksızın sona eremez devam eder/ أن الملك يدوم بعد ثبوت سببه إلا أن يلزمه ما يناقضه "[235]. Bu cumhur âlimlerin ve Sahnün ve İbn Şâtu gibi bazı Maliklerin görüşüdür[236]. Nitekim bu şartın keşfedilmesi durumunda önceki İhyâ sahibinin sahipliğini geçersiz kılınmamasını ima ettiğini ifade eder.

[233] İbn Kudame, a.g.e, el-Mugni, V/564.
[234] Ebu Abbas Şihabudin Ahmed b. İdris b. Abdulrahman el-Karâfî (ö. 684/1285), *el-Furûk*, Âlim'l-Kutup, b.y,t.y, IV/42.
[235] Ahmed b. İdris b. Abdulrahman es-Sanhâci el-Karâfi, İbn Şâtı, Muhammed Ali Hüseyni, *el-Furûk-Anivâr'l-Burûk fi Anivâ-İ'l- Furûk,* Dâru'l-İhya el-Kutup el-Arabiya, Mısır 1431h-2010m, IV/43.
[236] İbn Kudame, el-Mugni, V/563-564.

İKİNCİ BÖLÜM

MEVÂT ARAZİNİN İHYÂ EDİLMESİNİN HUKUKİ SÜRECİ VE İHYÂ EDİLİŞ ŞEKİLLERİ

I. MEVÂT ARAZİNİN İHYA EDİLMESİNİN HUKUKİ SÜRECİ.

A. Mevat Arazinin İhyâ Edilmesinin Kademeleri

Mevat arazilerinin toprak sahiplerine devredilmesinin tahcir, ıslah, üretim ve yatırım olmak üzere üç kademesi vardır. Bu kısımda, her bir kademeyi sırasıyla ele alacağız.

1. İhyâ edilecek arazinin sınırlarının belirlenmesi (Tahcir):

1) Tahcirin Anlamı:

Tahcirin konumuza ilişkin sözlük anlamı, sınırları aşmayı engellemek için set çekmektir. Mesela, tahcir durumundaki arazinin taş duvarları ile çevrelenmesi, başkalarının ona tecavüz etmesini engellemek için yapılan, aynı zamanda mülkiyeti gösteren bir işarettir[237].

Tahcir kavramı hukukçuların ıstılahında birçok manaya sahiptir: Hanefiler şöyle demiştir: "Tahcir, başkalarının o toprağı elde etmesini engellemek amacıyla bir arazinin etrafına taş ya da sınırlar koymak anlamına gelen ifadedir"[238]. Şafiiler'e göre, mevatı İhyâ etmek için, taş kullanarak başvurulan koruyucu bir şeriat işlemidir. Diğer taraftan çitlerin kullanılması; toprağın toplanması ya da sınırların çizilmesi ile bir inşaat işareti tahcir olabilir[239]. Hanbelî müçtehitlerine göre; mevat tahciri, toprak, taş veya kısa bir duvarla çevrelenerek mevat arazinin İhyâ edilmesine denir.[240]. Malikiler'e gelince, bu mezhepte tahcir ifadesine ilişkin olarak taşlarla çevrilmeden ziyade onun İhyâsı

---

[237] İbn Manzûr, *Lisan El-Arab*, IV/171.
[238] es-Sivasî, *Fethu'l-Kadir, X*/73. el-Kâsânî, , *Badâ-iu Sanâ-iu*, VI/195.
[239] En-Nevevi, *Revzat Talibîn*, V/286.
[240] İbn kudeme, *El-muğnî*, VI/172.

üzerinde durulmuştur. Taşların çevrilmesiyle İhyâ gerçekleşmez, bu yüzden tahcir ile İhyâ doğmaz[241]. Hukukçuların tanımlarını esas aldığımızda,

"tahcir" …kelimesinin anlamının, genel uygulama yönteminde tanımlanmayan genel bir anlam olduğu düşünülmektedir ve bu anlam da zamana ve yaşamın ilerlemesine göre değişmektedir. Tahcirin önemi, İhyâ edilme isteğinin belirtilmesinde daha fazlasını ifade etmez. Bu, tahcirin anlamının tanımlanmasına ve bazı özelliklerin insanların çağlarına ve zamanlarına aykırı koşulların kısıtlanmasına bağlı olduğu anlamına gelir ve bu da metinlerdeki tahcirin öneminin ortaya çıkmasını doğrular.

2) Tahcir ile Elde Edilen Haklar

Hukukçuların tanımlarından ve sözlerinden yola çıkıldığında, toprak sahiplerinin topraklarını tahcir ettiklerini belirtmeleri hukukçular nezdinde kabul edilir nitelikte olmadığı görülür.

- Hanefi fukahasına göre: Eğer mevat arazileri tahcir edilirse bile, tahcir eden kişi ona sahip değildir, çünkü mevat İhyâ edilme hakkına sahiptir ve tahcir İhyâ değildir. Fethu'l-Kadir'in yazarının ifadelerine göre: " İhyâ imardır ve tahcir ise etraftaki insanlara çevrili bölgenin bir sahibi olduğuna işaret etmektir."[242].
- Malikiler bu görüşe katılarak "mevat toprakların etrafı taşlarla donatılsa dahi bu durum İhyâ sağlanamaz, bu yüzden bu tür tahcir İhyâ değildir"[243].demişlerdir.
- Hanbeliler'nin görüşüne göre ise : "Eğer mevat çevrelense bile bu araziye sahiplik söz konusu olamaz. Sahiplik ancak İhyâ etmekten geçer ve tahcir bir İhyâ türü değildir. Sadece mevatı İhyâ edecek olanın tahciri haklı görülür"[244].
- Şafii fukaha'nın görüşleri ise şu şekildedir: "Şeriat'a göre, mevat arazilerin İhyâ edilmesinde tahcir yapan kimse, tahcir bitse dahi

[241] el-Buhûti, *Muntaha'l-İradât*, II/459-464.
[242] es-Sivasî, *Fethu'l-Kadir, X*/73. el-Kâsânî, a.g.e, *Badâ-iu Sanâ-iu*, VI/195.
[243] el-Helveti, *Bulgat Sâlık*, VI/93. Ed-Derdiri, a.g.e, *Şerhu'l-Kabîr*, IV/69.
[244] İbn kudeme, *El-muğnî*, V/420.

mülkiyet hakkına sahip olmaz. Tahcir, sadece onu diğerlerinden daha haklı konuma getirir[245].

Dört mezhebin yukarıdaki görüşlerinden, tahcirin sadece bir ilk İhyâ süreci olduğuna dair yeterli işaret vardır. Tek başına tahcirin, mülkiyet hakkına sahip olmaya yeterli olduğu söylenemez. Tahcir edenin sahip olduğu tek hak, diğerlerinden önce mevat toprağı yeniden canlandırmaya başlamak için en haklı kişi olarak kabul edilmektir.

3) Tahcir Hakkı Üzerindeki Kısıtlamalar

Fakihler, tahcir sahibinin, yeniden canlanma için öncelikli konumda kabul edilmesinde hakkı olsa bile, tahcir sahibinin mevat arazilerin mülkiyetini kazanamadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Tahcir hakkı sınırsız bırakılmamıştır, fukaha bu süreyi sınırlandırmıştır. Hanefilere göre: "Kim toprağını tahcir ederse ve üç yıl boyunca inşa etmeden kalırsa, imam onu ondan çıkarır ve başkalarına verir"[246]. İbn Kudame diyor ki: "Tahcir dönemi çok uzun sürerse imamın tahcir edene ya araziyi kendisinin diriltmesi ya da İhyâ etmesi için başkasına bırakmasını söylemesi gerekir. Bunun nedeni, kendi aralarında ortak olan mal diğer insanlar üzerinde baskıya sebebiyet verir"[247]. Şafiiler'ın kitaplarında şöyle belirtilir: "Tahcir yapıldıktan sonra inşaat gerçekleştirilmesi gerekir, eğer tahcir süresi uzarsa, imam İhyâ etmesi için ona şunu söylemelidir: "İhyâ edin veya o topraktan elinizi çekin"[248].

Tahcir dönemi için sınırsız zamana açık bırakılmasına fukaha tarafından temkinli yaklaşıldığı yukarıdaki alıntılarında gözlemlenmekte olup, bu dönemin genel kamu yararı ve tahcirin koşullarına göre değerlendirilmesi yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur. Günümüzdeki teknolojik gelişmelerin yanı sıra büyüyen nüfus artışı da bilinmektedir. Arazi ve gıdaya, İhyâ etmek ve kiralamak için her zamankinden fazla ihtiyacımız olduğundan, arazinin konum, verimlilik ve

[245] En-Nevevi, *Revzat Talibîn*, II/279.
[246] Es-Sivasî, *Fethu'l-Kadir, X*/72.
[247] İbn kudeme, *El-muğnî*, V/420.
[248] En-Nevevi, *Revzat Talibîn*, V/288.

üretim unsurlarına bağlı olarak, tahcir süresinin müddetinin daha az olarak belirlenmesi gerekmektedir.

Tahcirin bir başka kısıtlaması ise, tahcir yapanın kabiliyetinin ve potansiyelinin ötesinde bir alana taşmaması gerektiğidir. Bu durum, bir kişi üzerinde büyük bir kamu arazisi yığınının oluşmasına sebep olacak, dolayısıyla diğer insanların bu araziden yararlanmalarını engelleyecektir. Bu nedenle, tahcirin sürdürüldüğü alanın İhyâ kabiliyeti ile orantılı olması gerekmektedir.

Sahabe ve selef-i sâlihînin meseleye ilişkin görüşleri aşağıdaki alıntılarında görüldüğü gibidir.

- İbun Ubeyd'in görüşüyle başlıyoruz: "*Ebu* Bekir, *tapuyla topraklarında Talha bin Übeydullah'a iktaa vermişti ve Ömer de insanlar tarafından şahit tutulmuştu. Talha, daha sonra Ömer'e başka bir tapu onayı için gelerek ona şöyle dedi: lütfen bu tapu belgesi üzerine damga vurunuz. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: Bu belgeye onay vermeyeceğim diğer insanlardan farklı olarak size niçin böyle bir hak tanı mısın*?"[249]. Bu, Talha'nın, kendi yararlanma hakkının ötesinde büyük bir toprak elde etme durumunda olduğunu gösterir.
- Bu, Ömer bin el-Hattâb'ın Bilal bin el-Hâris'e söylediklerini şöyle anlatıyor: "*Allah Resulü (Allah'ın huzur ve nimetleri üzerine olsun), iktaa arazilerini, halkı mahrum bırakmak için değil, yararlanmanız için size verdi. Şu halde iktaadan kapasitenizdeki şeyi alınız ve geri kalan araziyi bırakınız*"[250].

Tahcir üzerindeki daha önce belirtilen kısıtlamalar nedeniyle, İslamin ekonomik sistemi, ekonomik kaynaklardan özellikle toprak ve insan gücü üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu sistem, Müslümanların maslahatlarına olan temel yansımaları, onlara yiyecek sağlamayı, gıda işleme hareketini arttırmayı, milli geliri artırmayı, İslam Devletinin ilerlemesini, refahını ve refahını yönlendiren tamamlayıcı ve dönüştürücü yatırımları da önemsenmektedir.

[249] İbn Salam, *el-Amuvâl*,s. 289.
[250] İbn Salam, a.g.e, s. 302.

2. Arazinin Tarıma Elverişli Duruma Getirilmesi (Islah Ve İhya)

Yukarıda İhyâ meselesi üzerinde durulduğundan[251], daha önce zikredilen konunları burada tekrarlamayacağız.

1) Genel Olarak İhyâ

Bu konuyla ilgili olarak yukarıda anlatılanlar göz önünde bulundurulduğunda, İhyâ kavramının; tarım, inşaat veya başka herhangi bir amaçla arazinin elverişli hale getirilmesi ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu nedenle, üretim ve yatırım kapasitesinin yerinde olması gerekir. Tamamen dikim, çiftçilik ya da bu türlerle ilgili olmayıp, İhyâ ilk aşamadan nihai tüketim düzeyine kadar tarım dışı diğer sektörlerden oluşmaktadır. Şafiiler arasındaki er-Remulî[252] bunu açıklıyor. Mevat toprağının İhyâ edilmesi, tarım şartı olmaksızın, içinde uyumadan bir ev inşa edebilmesi gibi de gerçekleşebilir. Hanbeliler bunu, mevat arazilerin farklı amaçlar için yeniden canlandırılabileceğini söyleyerek açıklamıştır[253]. Yeniden canlanma amaçları için, nasıl yeniden canlandırılacağının ayrıntılarını belirten veya listeleyen kesin şer'i bir yol yoktur. Bu nedenle fukaha, zaman zaman ve yer yer değişiklik gösteren İhyâ zamanı ve yerine hâkim olan örflere ve geleneklere başvurmayı kabul etmiştiler[254].

Tarıma elverişli bir mevat toprağının nasıl İhyâ ya da ıslahının edileceği ile ilgili olarak, toprağa suyun ulaşamaması veya suyun toprağa dökülmesi halinde, toprak tahribatındaki problemin bilinmesi gerekmektedir. Arazi tahribatı, arazide su tutulmasının sonucuysa, suyun drenajının ayarlanması gerekir. Eğer yıkım; kum, tuzlu su, alkalli veya kireçli su bileşimi gibi verimliliğini yitirmesi sonucunu doğuruyorsa, toprağın yeniden gübrelenmesi gerekir.

2) İhyâ ile Elde Edilen Haklar

Dört mezhep hukukçularının çoğunluğu, mevat toprakların İhyâ edilmesiyle iktisabı edilebileceğini belirtmektedirler. Bu, Allah Resul'ünün (Allah'ın huzur ve lütfu onun üzerine olsun) hadisleriyle kanıtlanmıştır. El-Muğni kitabında: "Mısırlı

[251] BKZ, s. 12.
[252] Er-Remli, *Nihayet'l- Muhtac,* V/340.
[253] IbnKudame, *el-Mugni,* V/416.
[254] Şafii, *el-ummu,* iii/265. Er-Remli, *Nihayet'l- Muhtacı* V/338.

çoğu âlim, Mevat'ın İhyâ edilme ile elde edilmiş olduğunu kabul ederler fakat şartlarda farklılaştıkları görülmektedir."[255]Şeklindeki açıklamalarla bu doğrulanmıştır.

Yukarıda İhyâya ilişkin verdiğimiz açıklamalara göre, âlimler tarafından mevat toprağın üretkenliğe ve üretime hazırlanmasının ardından İhyâ sayesinde sahiplenme hakkının elde edildiği kabul edilmiştir. Çünkü bu, yeniden canlandırma anlamına gelmektedir.

3. Tarıma elverişli hale getirilen arazinin kullanılması(İstismar)

1) İstismarın Anlamı:

İstismarın semer eyleminin kaynağı olduğuna ve soyut eylemin meyve olduğuna dikkat çekilmektedir. El-Vesit sözlüğünden istismar anlamına baktığımızda: "herhangi bir olgunluğun ve tamamlanmanın meyveleri semerdir. Mal hususunda ise istismar, malın artırılması ve çoğaltılması demektir"[256] açıklamasıyla karşılaşılmaktadır. Herhangi bir şeyin artırılması ve çoğaltılması, istismar anlamıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle, toprağa ilişkin olarak istismarın luğavi anlamının, mahsulün arttırılmasını sağlamak için kullanımının geliştilmesi, olduğu söylenebilir.

Fukaha, istismar veya üretim yapma sürecinin İhyânın doğasının dışında bir şey olduğunu düşünmüşlerdir. İstismar ile bir fayda elde ediliyorsa da fayda İhyânın kapsamı dışında bir şeydir. Hukukçulara göre yapılan istismar ve yatırımlar fayda sağlamalıdır. Nitekim yararsız bir şey için, hiçbir meyvesi yoktur, denilmektedir.

Gerçek şu ki, istismar süreci ıslah sürecinin bir sonucudur, ancak bu durum yeniden canlandırılan araziye sahip olmayı gerektirmez. İhyâ hedefiyle yeniden canlanan arazinin üretkenliği ve verimliliğinin azalması nedeniyle başlangıçta düşük üretim sağlanacaktır. Bu, üzerinde harcanan maliyetlerden daha az getiri

[255] IbnKudame, *el-Mugni*, V/562.
[256] İbrahim Mustafa, Ahmed Ziyât, Muhammed Necâr, *Mu'camu'l-Vesît*, I/100.

sağlar ve ekonomik alan sınırın altında kalır ve sonra marjinal hale gelene kadar tedricen iyileşir ve üst sınırın üzerindeki bir araziye dönüşür.

2) İstismar ile Edinilen Hakkın Kapsamı

Hukukçuların çoğunluğu tarafından mevat'a sahip olma ve sürdürme hakkının, İhyâ yapan kişinin üretim ve istismar sürecinde olduğu müddetçe geçerli olduğu kabul edilir. Muhyi, belli şartlar için üretim ve istismarı durdurup topraklarını terk edip yatırım yapmaz ve bundan faydalanmazsa, hukukçuların çoğunluğu mevatın İhyâ edilmesinin toprağa sahip olma için yeterli olduğunu söylemiştir. Söz konusu durdurma ve terk, İhyâ yapanın hakkının geçersizliğine neden olmaz, çünkü İhyâ edilen arazi, yasal şerî araçlar dışında, sahibinden alınıp kamulaştırılamaz. Nitekim mülkiyet İhyâ suretiyle elde edilirse, İhyâ ile elde edilen mülkiyet, diğer sahiplik nedenleri ile kazanılmış mülkiyet gibidir. Bir İhyâ, mülkiyetin bir kişi adına tesciline sebep olduğu zaman; satış, hediye, vb. gibi mülkiyeti sona erdiren sebepler dışında, İhyâ eden mülkiyet hakkını kaybedemez. Ebu Yusuf'un El-Harac kitabında[257] yukarıda bahsedilen şu sözleri bu durumu desteklemektedir: "Bir mevat topraklarını İhyâ eden kişi, o toprağa sahiptir, onu dikmeye, başkalarının da dikmesine, kiraya vermesine, maden aramasına ya da maslahatlarına göre bina inşa etmesine izin verilir. İmam, aleyhine ispat olunmuş bir hak dışında kimseyi, kendi hakkından mahrum etme salahiyetine sahip değildir."

Bizim görüşümüze göre, muhyi, yeniden canlanan toprakları, mali kriz vb. nedeniyle kendi başına dikerek kullanamazsa, onu kullanma fırsatını kaybetmemelidir. Ancak bu noktada toprağın tarımdan mahrum bırakılmasının zarara yol açtığı, zarara yol açmanın ise yasaklanmış olduğu gündeme gelebilir[258]. Örneğin, bir kimse İhyâ yoluyla kazandığı arazisini, ödünç verme ya da hediye yolu ile ekebileceği gibi bir geri dönüş elde etmek için de onu bir başkasına verebilir. Canlandırılan arazinin faydasını elde etmek için çiftçiyle paylaşabilir ya da bu araziyi kiralayabilir. Eğer çiftçi kendi arazisini, başka bir çiftçinin ekme veya istismar etme yoluyla kullanmasına izin vermemesi ya da bizzat kendisinin yararlanma, kiralama ya da başka bir şekilde kullanmaması halinde, yeniden

[257] s. 40-41.
[258] eş-Şevkâni, *Neylu'l-Avtâr*, V/278.

canlanmanın faydasını üretim ve kullanma yoluyla tamamlayabilmesi için bu araziyi başka birisine satmak zorundadır. Bu sayede, yeniden canlanan toprak sahibine zarar vermeden kamu yararı için araziden yararlanarak yeniden canlanmanın arzulanan faydasını elde etmenin bir yolu bulunmuş olur.

3) İhyâ Edilmiş Arazilerin İstismar Edilmesinin Ekonomik Faaliyete Etkisi

Mevat topraklarının yeniden canlanmasının meşruluğu tarım, madencilik, sanayi, konut ve turizmden kaynaklanan ekonomik faaliyetlerin büyük etkisi ve büyük ilgi nedeniyle yeniden canlanan bu toprakların istismarıdır. Bu fayda, ülke ekonomisini desteklemek ve ticaret dengesini güçlendirmek için ürünlerin ihracatını artırmayı da kapsamaktadır.

Mevât topraklarının yeniden canlanmasının, bir yandan insan kaynakları öte yandan toprak kaynakları arasında kaybolan dengenin yeniden sağlanması üzerinde büyük bir etkisi olduğu şüphesizdir. Bu durum aynı zamanda, canlandırıcı (muhyi) ve sahip olunan yeniden canlandırılan toprak arasında bir tür bağlantı bulunmasının bir sonucudur. Söz konusu canlanma yüksek nüfus yoğunluğu ile ülkelerin yaşadığı gıda ve konut krizinin çözülmesine katkıda bulunur. Mevat alanlarının canlanması ve yatırımı, aşağıda sıralanan çeşitli yarar ve ekonomik faydalara sahiptir:

i. Yeni ekonomik kaynakların eklenmesi

Tarım ve ekimde yararlanılan ekili araziler devlet içinde ekili alanlarda artışa neden olmakta ve böylece ülkede gıda ve giyim üretimini artırmaktadır. Ayrıca, tarımın gıda, giyim ve konut mobilyaları ile ilgili topluluk gereksinimlerini karşılamak için tarımsal hammaddeleri kullanan yerel endüstriler için çok fazla hammadde sağladığına ve bu şekilde bireylerin ekonomik refahını sağlamak için ulusal ekonomiyi yönlendirdiğine dikkat çekilmektedir.

ii. Yeni istihdam ve iş alanlarının açılması.

Bireylerin mevat topraklarını yeniden canlandırması için alan açılması ya da finansal ve teknik açıdan desteğe ihtiyacı olan insanlara yararlandırma için devlet tarafından mevat topraklarının bir kısmının teslim edilmesi mümkündür.

Bu, bireyin üretkenliğini ve kişisel yeteneklerini kullanarak, bireyin ilerlemesini artıran ve ülke seviyesini ekonomik olarak yükselten bir üretken işçinin yaratılmasına yol açar. Özellikle İslam hukuku, ziraatta çalışmayı tercih etmeyi, daha önce de açıklandığı gibi, bu dünyada ve ahirette kazanmanın, ödüllendirilmenin ve bereketlenmenin en büyük nedenlerinden biri olarak kabul etmiştir.

iii. İhracat alanlarına yol açılması

Üretilen mal ve gıda maddeleri dâhil olmak üzere yeni mevat arazi yatırımı sadece ülkenin ihtiyacına katkıda bulunmayacaktır. Ülkenin gelişmesi için gerekli olan makine ve yatırım malları devlet kaynaklarının geliştirilmesi ve gerekli sanayi altyapısının kurulması için ihtiyaç duyulan yabancı parayı nakit almaya ve hatta diğer ülkelere fazlalığı ihracat ederek tarım ürünlerinin tanıtılmasıyla artan gelire katkı da sağlanacaktır. Dolayısıyla ulusal sanayilerin kurulmasını teşvik edici olarak devlet, öncelikli üretim teknikleri, tarımsal ihracat ve daha sonrasında döviz gelirlerinin değerini artırarak ülkenin milli gelirine katkıda bulunmaktadır.

iv. Coğrafi olarak nüfusun yeniden dağılımı.

Devletin yatay bir tarımsal genişleme politikasını üretmesi, elverişli toprakların yeniden canlandırılmasında İslam'ın, kırasal bölgelere göçe izin vermesiyle karşılanmaktadır.

v. Artan Devlet Bütçe Gelirleri.

Ziraatın zekâtı, Allah'ın sözlerinde de belirtildiği gibi yararlanıcılarına ödenirse: " إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ"[259] (Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir)[260]. Tarım vergisi, Devlet bütçe gelirlerine eklenir, böylece oluşabilecek bütçe yükü veya açığını azaltır.

[259] Tevbe, 60.
[260] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an-ı Kerim Meâli,* Ankara - 2011 s. 212.

B. İslam Devletinde Bireylere Tanınan İhyâ Hakkı

İslam'ın bazı hükümleri, yabancılar ve vatandaşlar arasındaki diğer bir deyişle Darü'l-Harb ve Darü'l-İslâm halkları arasında öngörülen ayrıma dayanmaktadır. Bu ayrım yabancılar ve vatandaşlar arasındaki hukuki ayrılığın temelini oluşturmuştur, İslam, insanları İslam devletine olan bağlılıklarına göre ayırmıştır:

1) Müslüman
2) Gayri müslimler yani zimmiler, müste'miler (sığınma isteyenler) ve ehli harbler (savaşçılar) ayrımı olarak teşkil edilmiştir.

İslam, bu şekilde İslam devletindeki bireyin durumunu belirler. Müslüman, devletin sorumluluklarına sahip olma ve çeşitli ihtiyaçları yerine getirme zorunluluğu bakımından yükümlülüklerin veya görevlerin en ağırını taşımaktadır. Zimmiye gelince, asıl olarak bu zorunlulukların yerine getirilme sorumluluğu Müslümanlarda bulunmasına rağmen *(Zimmi, Müslümanların kendileriyle Müslüman olarak aynı haklara sahiptir*)[261], hadisine göre onların da bazı sorumlulukları vardır. Fakat onlar için sorumluluklar bakımından bazı sınırlamalar ve istisnalar getirilmiştir. Bu hükükmler, devletin düzenlemelerinin doğası gereği bireylerin inancına dayanmaktadır. Ne müste'minin (sığınma isteyenler) ne de ehli harbin (savaşçılar), bu yükümlülüklerin herhangi birini uygulamak için İslam vatandaşı olarak görülmesi doğal değildir. Vatandaşların en önemli özelliği, araştırmamızın konusu olan İhyâ ederek bir toprağa ve sahip olmayı elde etmeleridir. Toprağın ekonomik ve politik açıdan özel öneminden dolayı, bu bölüm İslam devletine bağlılık açısından iki kısımda ele alınacaktır.

1. Müslümanların İhyâ Etme Hakkı

İslam ülkesinde ve dışarıda yaşayan Müslümanlar, kökenine göre veya belirli bir bölgede yerleşmeleri sebebiyle değil, sahip oldukları inanç dolayısıyla, toprakla ilgili haklardan ve yeniden canlanma hakkından yararlanmanın ön saflarındadır.

Buna göre, bir Müslüman genellikle İslam devletinin vatandaşıdır ve vatandaşı olmasa da bir Müslüman İslam devleti sınırları içinde toprak edinme ve

[261] el-Kâsânî, *Badâiussanai,* VII/100.

yeniden canlandırma haklarına mutlak olarak sahiptirler. Fukaha arasında, buna aykırı görüş belirtenler bulunmaktadır.

Bazı fakihler "muhyi'nin Müslüman olması gerektiğini"[262] şart olarak ortaya koymuştur. Bu nedenle bir Müslüman, İslam Ülkesine ister yerleşsin isterse bunun aksi bir konumda bulunsun bu hakka sahip olmalıdır[263].

2. Gayri Müslümanların İhyâ Etme Hakkı

İslâm hukukunun, gayrimüslimlerin, darü'l-islam içindeki mevatı İhyâ etme hakkı ve daha sonra sahip oldukları haklara ilişkin görüşüne gelince, bu hükümler aşağıda sıralanmıştır.

1) Ehli Zimmi

Fukahâ İslam devletinin sınırları içinde kalan ehli kitabın mevat topraklarını İhyâ edip etmemesi konusunda iki gruba ayrılmıştır:

i. Hanefi, Maliki ve Hanbeli fukaha, zimmi ile Müslümanlar arasında, İhyâ etmenin müsaade edilebilirliği konusunda ve mevat toprak üzerindeki mülk edinme kararları arasında hiçbir fark olmadığını kabul etmiştir. Bu görüşün sahipleri görüşlerini şu deliller ile desteklemiştir;

- Peygamber'in genel sözü olan (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun): "*Kim mevat bir araziyi diriltse, o araziye sahip olan o kimsedir*"[264]hadisinden de anlaşılacağı üzere bir Müslüman ile inanmayan bir kimse yani zimmi arasında canlanmada/İhyâda fark yoktur.
- Zimmiler, darü'l-islam halkı arasındadır ve bu ülkenin diğer insanları ile birlikte, yeniden dirilme hakkı da dâhil olmak üzere, eşitliğe ihtiyaçları vardır[265].
- İhyâ edilme, mülkiyetin nedenlerinden biridir ve zimminin mülkiyetinin sebebi, diğer sebepler gibidir[266].

---

[262] Ebu'l-Hasan Ali b. Abdulkâfi b. Ali es-Subkî (ö. 756/1355*), el-İbhâc fi Şerh el-Minhâc*, Dâru'l-Kutup el-İlmiyye, Beyrut 1416-1995, I/178.
[263] Ali Mensûr, eş-Şeriat ve Kavânîn'd-Duveli, İslami İşler Yüksek Konseyi, Kâhire 1965, s. 94.
[264] Ebu Dâvûd, *sünen*, k.el-harâcı vel-imârât vel-fey'i, b. fî ihya el-mevât, c.3, s.178 (no. 3073).
[265] İbn Kudame, *el-Muğnî*, V/577.
[266] Muhammed b. Ebu Bekir b. Eyup b. Şemsudin b. Kayyım el-Cevzi (ö. 751/1350), *Ahkâm Ehlu'z-Zimme*, Remâd Neşri, Damâm 1418-1997, II/710.

ii. Şafiiler[267] ve Maliklerin başka bir görüşünde ise, zimminin, aşağıdaki delillere dayanarak, darü'l-islam'daki mevat arazisini İhyâ etmesine izin verilmediği söylenmiştir.

Malikiler, imamdan izin alması şartıyla zimminin İhyâsını kabul eder[268]. Şafiiler ise, imamdan izin alsa bile yeniden dirilişe(İhyâya) izin vermez, çünkü İhyâ sadece Müslümanlara yönelik bir üstünlük hakkıdır.

- Peygamber'in (Allah'ın huzuru ve nimetleri üzerine olsun) şöyle der: "*Toprağın mevatı Allah ve Resulü içindir, ondan sonra da sizin içindir*." Bir başka ifadeyle: "*Âdi topraklar Allah'a ve Resulüne aittir, sonra sizin içindir*"[269] ve bu bağlamdaki benzer hadisler, mevat toprakları Müslümanlara nispet etmiş olup Müslüman olmayanlar için bir şey bırakmamıştır[270].
- Cabir bin Abdullah şöyle buyurdu: Allah Resulü (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun) şöyle dedi: " *Kim ölü bir arazi canlandırırsa ona sahip olur ve âvâfî tarafından yenenler ona sadaka olacaktır*." [271] İbn Hibbân, bu hadislerin zimminin mevat sahibi olma hakkına sahip olmadığını, bu haberin başkalarını dışarıda bırakacak şekilde Müslümanlara yöneldiğini ve bu hadis'te Zimmi'nin ele alınmadığını söylemiştir. Sadaka kelimesi müslümanlar dışında başka bir kimse için sadaka anlamına gelmediğinden dolayı, ölü bir araziyi yeniden canlandıran bir zimmi onu alamaz[272].

Delillerin değerlendirilmesi

İslam devletinde zimmilerin mevat arazisini İhyâ etmelerinin caiz olduğunu kabul edenler ve etmeyenlerin delillerine baktığımızda, bunların her birinin delillerinin zayıflık içerdiği görülmektedir. Caiz olmadığı taraftarlarının getirdikleri hadise bakıldığında, hadisin bir ifadesinde (*âdi*)

[267] eş-Şirbînî, *Mugni'l-Muhtaç*, IV/361.
[268] Ed-Derdiri, *Şerhu'l-Kabîr*, IV/69.
[269] İbn Salam, *el-Amuvâl*, s.347. Şafii, a.g.e, II/268.
[270] İbn Kayyım el-Cevzi, *Ahkâm Ehlu'z- Zimmi*, II/710.
[271] Nesâi, *Sunen el-Kubra Nesâi*, 24k. el-Arâya, b. fî Adâbat Tuswîbu Biriciliha, c.5, s.336 (no.5757). İbn Hibân, *Sahih İbni Hibân*, c.16, s.536 (no.2766).
[272] Muhammed b. Hibân b. Ahmed b. Hibân (ö. 354/965), *el-İhsan fi Takrîb Sahih IbnHibân, Muasasat'er-Risale*, Beyrut 1408-1988, VII/219-220.

başka bir ifadede ise (*mevten*) lafzının geçmesi zayıflığa sebep olmaktadır. Bu bir Mürsel hadisdir.

Hadis'teki (sizinki) kelimesi, sadece Müslümanları belirtmez, İslami devlette zimmileri de kapsar. Bunun sadece Müslümanlara özgü olduğunu kabul ettiğimizde, bu, İslami devletteki genel kimliği zedeler niteliktedir. Hadite geçen bu ifade zimminin dışlandığı anlamına gelmez.

İbn Hibbân tarafından, ödüllerin sadece Müslümanlara yönelik olduğu söylenmiştir. Bu, Hadis'teki emrin sadece Müslümanlar için olduğu anlamına geliyor. Fakat bu, Taberi'nin kâfirin ödül aldığına dair yorumunu çürütmektedir. Buradaki ödüllendirme sadece bu dünyadaki ödüllendirilmeyi ifade etmektedir[273].

Özetle:

Zimmi, imamdan izin aldığı sürece, İslam devletindeki mevat topraklarını Müslüman gibi İhyâ edebilirler. Yasal standartlara tabi olan zimmiler, bu ülkenin uyrukluğunun veya vatandaşlığının milliyetinin sahipleri olarak kabul edilmiştir. Bedaiu's-Sana'i kitabında[274], Allah Resul'ünün (Allah'ın huzur ve nimetleri onun üzerine olsun) "*Zimmîlerin sözleşmelerini kabul ettikleri takdirde, Müslümanlarla aynı haklara sahip olduklarını bildirirsiniz*"[275] sözleri zikredilmiştir.

Öyleyse arazilerin ehli zimmi tarafından darü'l-islam'ın içinde yeniden İhyâ etmelerinde Müslümanlara hiçbir zarar yoktur, çünkü Müslümanların topraklarını ıslah etmesi, geliştirerek kullanıma hazırlamasında maslahatlar vardır ve bunda Müslümanlar için hiçbir sakınca yoktur.

2) Müste'min (Sığınma arayanlar)

i. Müste'min'in anlamı

[273] İbn Hacer *Fethu'l-Bârî Şerhu'l-Buhârî,* V/19-20.
[274] el-Kâsânî, *Badâiussanâi,* VII/100.
[275] ez-Zeylai, , *Nasburraya*, V/235. Müslim, *Sahihi Müslim*, 32k. el-cihâd, 2b. Ta'mîr'l-İmâm, c.3, s.1357 (no.1731).

Müste'min sözlükte; iste'mene kelimesinden türetilmektedir. Anlamı; sığınma/emniyet arayışıdır. Yani müste'min sığınma/güvenliğini arayan bir kişidir. Kelime ayet-i kerimede şu şekilde geçmektedir: " وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ." التوبة/6.[276] (Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah'ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir)[277].

Müste'min'in ıstılah anlamı ise, Müslüman bir otorite bulunmayan bir bölgede, İslamin yasalarının uyulmadığı darü'l-harp halkından oluşan bir gruptan oluşan, siyasi veya ticari amaçlar için geçici bir süre için emniyet arayıp darü'l-islam'a gelen insanlardır. Bu güvenlik anlaşması olduğu sürece Müslümanlar tarafından onlara zarar verilmesi kabul edilmez.

ii. Muste'min'in Üzerinde İhyâ Hakkı Hükmü

Şafiiler[278], Muste'min'i zimmi ile aynı kategoride sınıflandırır. Zimmi'nin asla mevat topraklarını İhyâ etmesi kabul edilmemiştir. Zimmi'nin mevat arazisini canlandırmasına izin vermelerine rağmen Hanefiler, Malikiler ve Hanbeliler muste'mi'ne bu hususta izin vermezler.[279] Mustaminin, zimmiden farklı olarak İslam devleti vatandaşlığı edinme hakkı yoktur. Bu nedenle, mustaminin darül-harp milliyetine üye olması nedeniyle, mevat topraklarını yeniden canlandırmalarına izin verilmez. Bu nedenle muste'minin, fukahanın ittifakıyla, mevat arazisini yeniden canlandırmasına izin verilmediği söylenmiştir.

iii. İhyâ Tam Mülkiyet İçin Bir Sebep Midir?

Devletin, halktan birine elverişli bir toprak parçasını yeniden canlandırma yetkisini vermesi durumunda verilecek hüküm nedir? Ya da ıslah ve İhyâ

[276] Tevbe, 6.
[277] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- I Kerim Meâli,* Ankara - 2011 s. 204.
[278] Er-Remli, *Nihayet'l- Muhtacı* V/332.
[279] İbn Kayyım el-Cevzi, *Ahkâm Ehlu'z- Zimme,* II/711. Ebu'l-hasan ali b. Süleyman el-merdâvi (ö.885/1480), el-insâf fi marifet er-râcih mina'l-hilâf, dar turâs'l-arap t.y, II/358.

sürecinin sonucu nedir? Ona, ayni ve fayda hakkı unsurlarıyla[280] yeniden canlandırdığı bu toprağın mülkiyet hakkı aktarılacak mıdır? Ya da bu hak, yararlanma mülkiyetini ve ihtisas hakkını kapsamamakta mıdır?

Bu, hukukçular arasında araştırma konusu olmuştur. Araziyi canlandıran kişinin özel mülkiyeti yeniden canlandırarak mülkiyet hakkına sahip olduğu sonucuna varılmıştır. İhyâ edilen arazilerin bu ihtisas mülkiyeti yalnızca kullanma ve ihtisas hakkını değil, aynı zamanda zimmet hakkını da kapsamaktadır. Bu, İhyâ edilme şartları olarak görüldüğü gibi, fukahanın çoğunluğunun da görüşü olan İhyâ edilen topraklar üzerine tam bir mülkiyet hakkı doğduğu görüşüyle de uyumludur. Ancak, elverişli araziyi İhyâ edenin, yalnızca intifa hakkı veya yetki hakkına sahip olduğu yönünde azınlıkta kalan bir görüş de bulunmaktadır. İki görüş de aşağıda sunulacaktır:

Birinci görüş:

Fukahanın çoğunluğu, mevat topraklarını yeniden canlandıranın tam[281] mülkiyetini kabul etmiştir. Hanefilerin[282] en esahh/tercih edilen görüşü[283] ve Maliklerin[284], Şafiilerin[285] ve Hanbelilerin[286] görüşüdür. Bu kavlin delilleri ise;

- Peygamberin s.a.v hadisi, İhyânın genel delileri: (*kim mevat arazileri İhyâ ederse o arazi onundur*). Peygamberin (s.a.v) (*o onundur*/فهي لـه) İhyâ etmenin kelimesinde, mülkiyeti temlîk/sahiplik durumu lâm harfi tarafından gösterilir[287].
- Bir başka delil ise, satış ve hediye ile İhyâ yollu mülkiyetin kıyaslanmasıdır. Bu karşılaştırmanın nedeni, tüm bunların sahiplik edinme yolları içinde olmasıdır.

[280] Bkz, s. 49
[281] Bkz, s. 49.
[282] el-Kâsânî, *Badâiussanâi*, VI/194-195.
[283] el-Merginani, *el-Hidaye*, IV/99.
[284] el-Harşî, *Şerh Muhtasar Halil*, VII/66-69.
[285] Şafii, *el-Umm*, III/264.
[286] İbn Kudame, el-*muğnî*, V/563.
[287] Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Bâbarati (ö.786/1384), *el-İnâyet Şerhu'l-Hidâyet*, Dâru'l-Fıkır, b.y, t.y, I/71.

İkinci Görüş:

Hanefi fukahasından Ebu'l-Kasim Ahmed el-Belhi, mevat'ın kendisinden faydalanmak için İhyâ edilmesini bir yerde oturma hakkına sahip olan kimselerle karşılaştırarak İhyâ eden kimsenin o yerde oturma hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir.

Bakıldığında, İhyâ arazileri üzerinde gerçekleşen bir İhyânın tam mülkiyetin bir sebebi olduğu tercih edilen bir görüştür. Bu yaklaşım, ıslaha ve aşağıdaki pratik sonuçları gerçekleştirmeye daha elverişlidir:

- İlk görüşün delillerinin gücü ve özgünlüğü nedeniyle, hadislerde gösterilen sahip olunan mülkiyetten kasıt, kullanım yetkisi sahipliğinden ziyade tam mülkiyettir.
- Hanefi hukukçu Ebu el-Kâsim el-Belhi'nin(ö.319/931), toprağın İhyâ edilmesiyle bir yerde oturanları mukayese etmektedir. Eğer oradan taşınırlarsa oturma hakkının süresi biter. Bu kıyas maa'l-fârika (farklı iki duruma ilişkin) bir karşılaştırmadır.
- Mevat topraklarının yeniden canlanması o mekânın faydasını elde etmek için beceri, güç ve mali güç potansiyeli gerektirirken, bir yerden oturarak yararlanma bu şekilde değildir[288].
- İhyâ etmenin toprak sahipliği yetkisini doğurması tam mülkiyettir ki Sufyân bin Saîd'den ve Yahya bin el-Kureyşi tarafından rivayet edilen haberde: "Bir kimse bir kez toprağı diriltecek olursa, sonsuza kadar o toprak onundur"[289] denilmektedir.
- Sonuç olarak, araziyi yeniden canlandırma üzerine elde edilen mülkiyetin tam olmasını, Allah insanı sahip olma fıtratı üzerine yaratmış olduğundan, insanın gerçekliğine daha uygum olduğu görüşündeyim. Bu mülkiyetin tanınması, İhyâ eden kişiyi araziyi geliştirmek için teşvik eder ve böylece kendisi araziyi yeniden inşa etme ve refahını iyileştirerek fayda sağlamak için yatırım yapar.

[288] Malik b. Enes, *el-Mudavanat*, X/196.
[289] Ebu Yusuf, *El-Harac*, s. 90. no. 283.

-

C. Mevât Arazilerinin İhya Edilmesinden Doğan Hukukî Yükümlülükler

İslam mevât olan toprakları yeniden canlandırma meselesini ortaya koyup bireylere yatırım için yeniden canlanan topraklara sahip olma hakkını verdiğinde, devletin harcamalarının ve mali sonuçlarının bir kısmını karşılayacak bazı yükümlülüklerle mali masrafın giderilmesi ve sosyal adaletin sağlanması için bazı güvencelerin ortaya konulması gerekmekteydi. Bu güvence, İslamiyetin farz kıldığı mali zekât ve aynı zamanda mevât topraklarının yeniden canlandırılması ve daha sonra bu tarımsal arazinden elde edilen çeşitli tarımsal ürünlerinin ve mahsüllerin zekâtı şeklinde, aşağıda sınıflandırıldığı gibidir:

Birincisi: Verim ile ilişkili olan zekâttır. Müslümanların tek başlarına ödemesi şeklinde sınırlandırılmıştır. "Öşür, ekin ve meyvelerin zekâtıdır" denir ve bu mahsulün verim oranlarına göre ödenir.

İkincisi: Arazinin kendisinde farz kılınan zekât, kira veya taska[290] vergi olarak toplanır ve bazen Müslümanların kendilerinden alındığı gibi gayrimüslimlerden de alınır. Bu zekât, mali zekât olarak haraç vergisi olarak tanımlanmakta olup, çoğunlukla bir arazi ya da vergi olarak ihtiyaç duyulduğu gibi arazi birimi bazında da işlevseldir ve devlet, maslahatların gerektirdiğini düşünürse, sonuca göre yüzde olarak bölünebilir.

Burada, mali birer sorumluluk olan öşür ve haracın delillerini tartışacağız. Mevat toprakları öşür ve haraç vergisiyle ilişkili olup mevat arazisinin ücreti toprağın mülkiyetinden etkilenir. Bu, sulh ve zorla/kuvvetle elde edilen topraklar altındaki mevat arazisinin mülkiyetini belirlememizi gerektirir. Ayrıca haraç vergisi, mülkiyet ile ilgili kısıtlamalar ve İslam devletindeki konumuna göre, arazinin ücretine bağlı olarak belirli ölçütlerle tespit edilen bir vergi türüdür. Bu bağlamda, İslam devletinin elinde bulunan bazı araziler ile öşür ve haraç gibi iki vergi türüne dair hükümlerden bahsedilecektir.

[290] Taska: Zorla elde edilen arazide alınan verginin bir ölçüsüdür. Arapça haraç anlamına gelen Farsçadan gelen bir terimdir. BKZ, Ali b. Muhammed el-huzâ-i, *tahriç delâlât's-sem-iyye*, Dâru'l-garp el-islami, Beyrut 1419h, I/532.

1. Öşür

1) Öşrün Anlamı

İslam şeriatı tarafından yoksullar için, hasat edilmiş tarımsal ürünlere öşür olarak adlandırılan bir zekât türü farz kılınıştır. Hukukçular, Kitab, sünnet ve ilk nesilin (selefi salih) uygulamalarına göre toprağı iki türe ayırılmışlardır. Bu noktada ekin ve meyvelerin öşür zekâtı ile ticarete dair öşür zekâtının birbirinden farklı olduğunun altı çizilmelidir.

Ticarette öşür zekâtı, ehlu'l-harbin parası ve ticari malları ile İslam topraklarında yaşayan ehli-zimminden alınan ücretlerdir. Bunu ilk uygulayan kişi Ömer b. el-Hattâb idi[291]. Bu, İslam devleti ile diğer gayrimüslim ülkeler arasındaki ikili ilişkiler ve ticaretin titizliğiyle hesaplanan bir mütekabiliyet olarak oluşturulmuştur.

Ekin ve meyvenin öşür zekâtında, yağmur suyuyla sulanan bitki ve meyvelerden kaynaklanan zekât miktarı, kuyu suyu ile sulanan arazinin öşrünün yarısıdır. Fukahaya göre öşür, tarımsal mahsullerinde Müslümanlara uygulanan zekât veya sadaka türlerinden biridir[292].

2) Öşrün Meşruiyetinin Delilleri

Ekin ve meyvelerin zekâtı, Kur'an-ı Kerim, Sünnet ve içtihâd ile meşru kılınmıştır.

a) Kur'an-ı Kerim'den delilleri

Allah, Kur'an-ı Kerim'de " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ"[293] (*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı*

[291] Ebu Yusuf, *El-Harac*, s.135. Kutub İbrahim Muhammed*, Siyaset'l-Maliyye li-Ömer b. Hatâb*, Mısır Genel Kitap Kurumu, Mısır 1984m, s. 79.
[292] İbn Abidin , *Reddü'l-Muhtar*, II/326-326.
[293] Bakara, 267.

şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye lâyıktır)[294] buyurmaktadır.

Burada harcamak emri zorunluluk ifade eder. Allah bunu, inananların imanının bir işareti kılmıştır. el-Cessâs'a göre, hayırseverlik/sadaka anlamına gelen (أنفقوا/harcamak), genellikle zekâtı harcamaya delalet etmektedir. (وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ / *Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın*). Yani sadaka verirsiniz ve bu, geçmiş âlimlerin üzerinde mutabık kaldığı anlamı ifade etmektedir[295].

Yüce Allah: " وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ"[296](*O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit Hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirinebenzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşürünü)[297]verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez*)[298]. Selefin birçoğu, bu ayette zikredilen hakkın, öşür ya da öşrün yarısı olarak farz kılınan zekât olduğunu belirtmişlerdir. İbnü'l-Arabi el-Maliki şöyle dedi: "İmam Malik, burada(yani ayette) zekâtın sadaka olduğu anlama gelir ve bununla çelişen bir tavır vehim takındığının olabilmesi söylenmiştir"[299].

b) Sünnetten delilleri

Sünnet, ayette gösterilen ve belirtilen hakların miktarını açıklamıştır. Cabir'den (r.a) Hz. Peygamber'in (s.a.v) den naklettiği üzere: "*Nehir ve yamur suyu ile sulananlardan alınacak olan öşür'dür ama su çarkıyla sulananlardan öşrün yarısı alınır*"[300]. Bu bağlamda, aynı anlamı taşıyan başka hadisler de vardır.

---

[294] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- I Kerim Meâli*, Ankara - 2011 s. 53.
[295] Ahmed b. Ali er-Râzi el-Cassâs (ö.370/980), *Ahkâm el-Kur'an*, Dâru'l-Kutup el-İlmiyye, Beyrut 1415-1994, I/457.
[296] En'âm, 141.
[297] Öşür, "onda bir" demektir. Toprak ürünlerinde bu oranda verilen zekâtın özel adıdır.
[298] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- I Kerim Meâli*, Ankara - 2011 s. 158-159.
[299] İbni Arabi el-Maliki Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Mâfiri, (ö. 543/1148), *Ârizat'l-Ahvez Bişerh Sahih Tirmiz*, Dâru'l-Kutup el-İlmiye, Beyrut t.y, III/133-134.
[300] Bu Hadis, Ahmed, Müslim, en- Nasâ-ı ve Ebu Dâvûd tarafından anlatılmıştır. BKZ, eş-Şevkân, a.g.e, *Neylu'l-Avtâr*, IV/139-140.

c) İcma Delilleri

İcma deliline gelince, ümmet, topraktan çıkarılmış olandan öşür ya da öşrün yarısının alınması gerektiğine icma ile karar vermiştir. Allah'ın nimetlerine şükür ve müminlerin günahlarından ve yanlışlarından arındırılması amacıyla bu zekât farz kılınmıştır[301].

3) Öşür Öğeleri

Tarımsal ürün ve meyveleriyle ilgili olarak, öşür veya yarısı olarak bilinen zekât, tarım arazilerinden çıkan her şey için zorunlu mudur? Fukahâ bu hususta iki farklı yaklaşım sergilemektedir:

i. Birinci Yaklaşım:

Fukahâ'nın bir kısmı, ekinlerin türünü ve zekâtın gerekli olduğu meyveleri belirlemek için özel bir odak noktası oluşturmaya çalışmışlardır. Malikler, Şafiiler ve Hanbeliler tahıl, ekinler ve meyvelerden saklanabilen, tartılan ve kurutulabilen, yenebilir yiyecek (kût) niteliğinde olan her şeyde öşür zekâtının farz olduğunu kabul edilmiştir[302]. Yenilebilir gıda (kût) ile kastedilen, insanların bir zorunluluk durumunda beslendikleri şeylerdir[303].

Bu bağlamda, Hanbelilerin ve diğer Maliki ve Şafii Fukahâ'nın da bu ölçütlerden her birini kabul etmediği belirtilebilir. Hanbeli, bunun tartılabilen şeylerde geçerli olduğunu kabul ederken, diğerleri (*Beş hurma torbasından az olmamak şartıyla tahıla sadaka gerekli değildir*)[304] hadisine dayanarak meyveler üzerinde anlaşmaya varmıştır, bir şekilde meyveleri Müslim kitabında söylerken, başka bir deyişle hurmaları söylerken, bu tartılabilen anlamına gelir[305].

---

[301] el-Kâsânî, a.g.e, II/54.
[302] Şafii, a.g.e, II/29. Malik b. Enes b. Âmir el-Asbahi el-Medeni (ö.179/795), Muvata-a Malik, Dar İhya Turâs'l-Arap, Beyrut 1406-1985, I/270. İbn Kudame, a.g.e, el-Mugni, III/3-4.
[303] Abdulrahman b. Muhammed İvad el-Cazîri (ö.1360/1941), *el-Fıkıh Ala Mezhep'l-Arba*, Dâru'l-Kutup El-İlmiye, Beyrut 1424-2003, I/558-560.
[304] BKZ, eş-Şevkâni, a.g.e, , IV/141.
[305] İbn Kudame, a.g.e, , III/3-4.

ii. İkinci Yaklaşım:

Bu eğilimi İmam Ebu Hanife benimsemiştir. Özel bir ölçüte gitmek yerine, belirli meyve ve ekin çeşitlerini belirtmek tercih edilmiştir. Arazinin gelişimi ve normal olarak kullanımını arttırma amaçlanarak bu zekât farz kılınmıştır[306]. Bu hükmün eğiliminin delilleri;

- Allah, önceden bahsedilen Bakara süresinin ayetinde: (وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ /*araziden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın*) genel anlamıyla bunu apaçık açıklanmıştır. Ayrıca Allah, zekâtın ödeyeni ile neyi ödeyeceği arasında hiçbir şekilde ayrım ve belirtim yapılmamıştır[307].
- Yüce Allah diyor ki: " وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ[308] لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ" (*O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez*)[309]. Yüce Allah, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini, narı ve bahçelerden gelen yiyecek türlerini zikreder. Ziraatın hasat gününde zekâtının ödenmesi asıldır. Ancak tahıl gibi ürünlerin zekâtını alınması, saflaştırılana ve hazır olana kadar ertelenir[310].
- Peygamberin hadislerinin genel görünüşü (Allah'ın rahmeti ve nimetleri üzerine olsun): "*Yağmur suyuyla yetiştirilende öşür gerekir iken sulama suyuyla yetişilen için öşrün yarısı gerekmektedir.*" Tahıllar ve sebzeler diye bir ayrımda bulunulmamıştır. Bu zekât yükümlülüğün sebebi, haraç vergisi ile

[306] İvad el-Cazîri, *el-Fıkıh Ala Mezhep'l-Arba*, I/558-560. el-Kâsânî, a.g.e, 2/58.
[307] Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasan Fehrudin er-Râz (ö.606/1209*), Tefsir el-Kabîr*, Dar İhya Turâs El-Arap, Beyrut 1420h, VIII/61
[308] En'âm süresi,141.
[309] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an- I Kerim Meâli*, Ankara - 2011 s. 158-159.
[310] el-Kâsânî, a.g.e, II/59.

gelişmekte olan topraklardır ve sebzelerin büyümesiyle bu yükümlülüğün yerine getirilmesini kolayca sağlanacaktır[311].

En doğru ve tercih edilmesi gereken yaklaşım, İmam Ebu Hanife'nin (r.a) zekât görüşüdür. Topraktan toplanan her şeyin farz kılınmasıdır. Bu, Kur'an ve Sünnetin bütün delilleri tarafından desteklenmektedir ve bu, zekâtın farz kılınma amacına yakın olan şeydir. Zekâtı, örneğin arpa ve buğday gibi tahıllar üzerinde zorunlu kılmak, daha karlı bir hızla büyüyen ve portakal, mango ve elma ya da sebze yetiştiricileri gibi bahçelerin sahibini muaf tuttmak Allah'ın hikmeti değildir.

Bazı ekinlerde ya da sınırlı sıfatlarda zekâtı kısıtlayan hadislere gelince, aralarında kusursuz bir hadis yoktur. Bu ya münkati bir hadistir ya da bazı ravileri zayıftır[312].

2. Haraç

1) Haraç Vergisi

Haraç kavramı, insanların yıllık olarak paralarından alınan belirli bir miktar, arazi rantı veya iade haracı şeklinde Arap dilinde birçok anlama sahiptir[313]. Hz. Ömer'in (r.a) döneminde, İslam savaşlar sırasında ele geçirilen topraklara uygulanan vergiyi ve İslam devletine bağlanan tarım arazileri olarak bilinen bazı bölgelerin daha sonraki katılımını ifade etmek haracın ıstılah anlamıdır. Halife Ömer, bu topraklarda yaşayanları bir ücret (haraç) adı altında bir vergi ödemekle yükümlü kılmıştır. Bu anlamıyla, haraç şeriatta özel bir terim haline gelmiştir[314].

Haracın aslı: "zimminin topraklarından haraç alınmasıdır. Çünkü Irak'ı feth ederken Ömer bin el-Hattâb, feth edilen toprakları halka bıraktı ve sahabenin rızasına başvurduktan sonra başkarına (zimmilere) cizye ve arazilerine haraç ödemeleri emrini verdi"[315]. El-Mâverdi haraca dair: "Elde edilen avantajlara göre arazi üzerinde uygulanan yaptırım vergisidir, haraç aynı zamanda bilinen bir arazi alanı için

[311] el-Kâsânî, a.g.e, II/59.
[312] eş-Şevkân, a.g.e, IV/143.
[313] El-Mâverdî, *el-Ahkâm es-Sultâniyye*, s. 266.
[314] El-Mâverdî, *el-Ahkâm es-Sultâniyye*, s. 266.
[315] Abdulkarîm Zeydân, *Ahkâm Zimmiyin ve'l-Musta'minin fi Dar El-İslam*, Dar El-Kudus, b.y, 1402-1982, s. 159.

onaylanmış bir haktır.” açıklamasında bulunmuştur[316]. Istılah anlamında ise topraklardaki vergi ya da ücrettir.

Kur'an-ı Kerim'de bu hususta açık bir nas yoktur, ancak; “ قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا”[317] *(Dediler ki: “Ey Zülkarneyn! Ye’cüc ve Me’cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?”*)[318] ayeti haracın Kur’an’daki delili olarak gösterilir. Tefsirci Taberi r.a diyor ki: Elif harfi okunduğunda (خراجاً) genel okunuştan(خَرْجًا), daha önce bahsedildiği gibi, haraç anlamına gelen başka bir açıklama daha vardır[319].

Sünnete gelince, haraca dair açık bir nass yoktur, ancak haraca delil olarak gösterilen bir hadis vardır. Bu hadis Peygamber’den (s.a.v) Ebu Hureyre tarafından rivayet edilmektedir: “*Irak dirhemi ve kafîzleri engellemiştir, Şam avuç ölçüsü (mudi) ve dinar’ı engellemiştir, Mısır da irdab’ı ve dinar’ı engellemiştir ve siz de başladığınız gibi duruma geri döneceksiniz*”[320]. Kafîz: Irak halkının iyi bilinen bir ölçü birimidir ve yaklaşık sekiz litredir. Mudi: yaklaşık on dokuz sâi'ye tekabül eden Şam ehlince iyi bilinen bir ölçü birimidir. İrdab: yaklaşık yirmi dört sâi'ye denk gelen Mısır ehlince iyi bilinen bir ölçü birimidir. Siz de başladığınız gibi duruma geri döneceksiniz: İslam’ın geldiği zaman insanlar için tuhaf olduğu, son nesiller boyunca aynı durumunda olacağı anlamına gelir. Âlimler bu hadisi iki anlam üzerinden açıklarlar: İlk anlam, söz konusu yerlerin halkı İslamiyet'e girecek ve cizye ya da haraç olarak ödemeyecekleridir. Diğeri, yabancıların ve gayrimüslimlerin bu yerleri istila edeceği ve İslam devletinin bu yerlerin ekonomik yararlarını kazanmasını engelleyeceğidir ki bu en çok kabul edilen açıklamadır[321].

Haraç, Halife Ömer (r.a) tarafından Kur’an ve hadiste bahsi geçen delillere dayanarak, diğer sahabenin yukarda açıklanan içtihadıyla ortaya konulmuştur. Hz. Ömer (r.a), Irak’ta ele geçirdiği toprakları vergilendirme, arazi hasılatının

[316] es-Sivasî, *Fethu’l-Kadir,* VI/44.
[317] Kehf, 94.
[318] Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur’an- ı Kerim Meâli,* Ankara - 2011 s. 326.
[319] Ebu Câfar Muhammed b. Cerîr b. Yazid b. Kasîr et-Tabari (ö.310/922), *Câmii’l-Bayân fi Teavîr’l-Kur’an,* Müessese Risale, b.y, 1420-2000, XVI/22.
[320] Müslim, *Sahihi Müslim*, 52k. el-Fitna, 8b. La Takûma Sâ’at, c.4, s.2220 (no. 2896).
[321] Ebu Zekeriya Muhyidin Yahya b. Şeref en-Nevevi (Ö. 676/1277*), el-Manhaç Şerh Sahih Müslim Bin el-Hacâc*, Dar İhya Turâs’l-Arap, Beyrut 1392h, XVIII/20.

değerlendirilmesi ve arazi ıslahı hususlarında kontrol etmek için, Osman bin Hanif'i görevlendirmiştir[322].

2) Haraç Öğeleri

Fakihler, toprakların öşür arazisi ve haraç arazisi olarak paylaşılması hususunda hemfikirdirler. Bunlardan ilki ekin ve meyvelerden alınan zekâta tabi iken ikincisi haraç vergisi için bir kalemdir.

3. Ondalık/Öşür ve Haraç Toprakları Arasındaki Fark

Toprağın kullanılan suya göre hasatlarından onda biri ya da yirmide bir oranında öşür vergisi alınır. Oysa haraç vergisi, hasatlara ve her mali yıl için Müslümanların kuvvetle veya sulhla/barışla ele geçirdiği topraklarda yaşayan gayri-Müslümanlara ilişkin olarak uygulanırr[323]. İmam Ebu Yusuf'a göre öşür topraklarına yakın üretken mevât arazilerinden öşür vergisi toplanır. Eğer mevat arazi haraç arazisine yakınsa, ürünlerden haraç vergisi alınır[324].

Fakihlerin çoğunluğunun kabul ettiği tercih edilen görüşe göre ise; Müslümanlar tarafından yeniden canlandırılan mevât toprakları öşre tabidir. Ekin ve meyvelere ilişkin olarak zekât Müslümanlara karşı bir görev olarak gereklidir. Kendilerine öşür gerekli olmayan zimmilerin yeniden canlandırdıkları topraklar haraç toprağı olarak kabul edilir.

4. Öşür ve Haraç Birleşmesi

Haraç ve öşürün bir araya gelmesi meselesinde iki temel görüş mevcuttur. İlk görüş, bir haraç toprağında bir Müslüman ekim yaptığında haraç ödeyecek ve öşürden muaf tutulacaktır. Bu görüş Hanefilere aittir[325]. Cumhurun görüşü ise iki vergi (öşür ve haraç) türünün bağımsız olduğu ve bir kişi üzerinde birleştirilemeyeceği yönündedir[326].

---

[322] El-Mâverdî, a.g.e, s. 229.
[323] el-Mâverdî, a.g.e, s. 229-30. Ali b. el-Murğineni a.ge, IV/389.
[324] el-Kâsânî, a.g.e, VII/195. es-Sivasî, a.g.e, VI/44.
[325] İbn Abidin, Reddü'l-*Muhtar*, II/326-326. Ebu Yusuf, a.g.e, s. 135.
[326] El-Mâverdî, a.g.e, s. 229-30. Ebu Ya'la el-Farâ Muhammed b. el-Hüseyni b. Muhammed b. Halaf (ö.458/1065), *el-Ahkâm es-Sultâniyye Lil'-Farâ*, Dâru'l-Kutup El-İlmiye, Beyrut 1421-2000, s. 169.

Hanefiler görüşlerini İbn Mesud'dan gelen bir rivayete dayandırırlar: (*öşür ve haraç bir Müslümanın toprağında bir araya gelemez*)[327]. Cumhur görüşünü bazı halifelerin uygulamalarına dayandırır:

i. Âmur bin Meymûn bin Mahran, bir haraç toprağına sahip bir Müslüman hakkında Ömer bin Abdülaziz'e soru sormuş. Kendisinin öşrün yanında haraç da ödemek zorunda olup olmadığını sorduğunda Ömer bin Abdülaziz şöyle yanıt vermiştir: "Haraç arazi için, öşür ise tahıllar içindir"[328].

ii. Peygamberin genel hadislerini de delil olarak getirdiler: "*Yağmur suyu tarafından sulanana öşür gereklidir*." Burada, bu toprakların tüm arazilerden haraç toprağının mı yoksa öşrün mü olduğu belirtilmeden, bu zekâtın genelleştirilmesi olduğuna dair bir işaret vardır[329].

Sonuç olarak, tercih edilen görüşün, iki tür verginin (öşür ve haraç) bağımsız olduğu ve nedenlerine göre farklı şekilde ödenebildiği şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Müslümanlar için öşür, bir görev ve bir ibadet eylemidir. Oysa haraç vergisi, bir haraç toprağına ilişkin olup, Müslüman olsun ya da olmasın, o topraktan kim yararlanıyorsa ondan alınacaktır. Hanefiler tarafından delil gösterilen hadis, İbn Kayyım tarafından söylendiği gibi Hz. Peygambere ulaşmayan bir hadistir ve batıldır[330]. Haraç vergisinin ilk olarak peygamberin ölümünden sonra halife Ömer (r.a) tarafından başlatıldığını gördüğümüz gibi, haraç hakkında doğrudan doğruya Hz. Peygamberden sözlü bir hadis almanın bir yolu yoktur. Bu nedenle, haraç toprağı bir Müslüman tarafından geliştirilirse, haraç vergisini ve öşür zekâtını öder. Müslüman olmayan bir kimse (zimmi) toprağı ekerse, İslami bir ülkedeki güvenlik ve korunmasının bir bedeli olan ve zimmi sözleşmesinin uygulanmasına yönelik bir yol olan haraç ve cizye vergisini öder.

Ayrıca öşür toprağının Müslümanlara ait olduğu ve bu arazilerin hasadının yağmur suyu ya da doğal su kaynaklarının bir sonucu olduğu şeklinde bir ayrım yapabiliriz. Oysa haraç toprakları, gayrimüslimlerden ele geçirilen ancak yine onların kullanımı altında kalan topraktır. Bu toprak mücahid savaşçılar arasında bir savaş ganimeti olarak bölünmeden devlet kontrolünde kalmaktadır. Dolayısıyla hasat, bu topraklardan

[327] el-Buhuti, a.g.e, , II/219.
[328] Ibn salam, a.g.e, s. 114.
[329] İbn Hazım, a.g.e, V/249.
[330] El-Buhuti, a.g.e, II/219. IbnKayyım el-Cevzi, a.g.e, , I/184.

haraç vergisi ile karşılanmaktadır. Bu demektir ki, öşür arazisinde mevât toprağı yeniden canlandırılsa, hasatları öşür ile vergilendirilecektir. Mevât toprağı haraç toprağında yeniden canlandırılıran Müslüman ise, kendisinden haraç ve öşür vergisi toplanacaktır. Oysa canlandıran zimmi ise, kendisinden sadece haraç vergisi alınacaktır.

II. MEVÂT ARAZİNİN İHYA EDİLİŞ ŞEKİLLERİ

Elverişli arazilerin İhyâ edilmesi ile, ölü olan topraklar İhyâ olana kadar uygulanabilecek canlanma türleri ve biçimleri kastedilmektedir. Bu yöntemler ve İhyâ türleri, İslamiyet'in başlangıcından bugüne kadar uygulanagelmiştir. Bu bölümde, bu tür ve yöntemlerden sadece dört tanesi ele alınacaktır. Bunlardan ilki iktaa olup canlandırma şartlarında bir özetinden bahsedilmiştir. Sonrasında ise ekincilik (muzâraa), musâkât ve mugârasa incelenecektir. Bu İhyâ çeşitlerinden bazılarına, İhyânın üçüncü aşaması olan topraktan yararlanma/istismar başlığı altında değil, ayrı bir başlığı gerektirdiğinden burada ele değinilmiştir.

A. İkta

1. İkta Kavramı

İster maden, ister toprak isterse kimseye ait olmayan mevât arazileri olsun, belirli insanlar bu maden ya da arazi üzerinde ayrıcalık hakkına sahip olurlar. İkta'dan bahsedilebilmesi için bu kaynakların, imam tarafından yararlanma hakkına sahip olan bir kişiye bağışlanması gerekir. Bu uygulama bilhassa arazide yaygın olarak kullanılır. İmam onu geliştirmesi için birisine verir, bu kimse de araziye sürekli ya da geçici bir süreliğine sahip olmuş olur[331].

2. İkta'ın Meşruiyeti

Araziyi İhyâ edebilme yetkisine sahip olan imamın, mevât arazi üzerinde iktaa vermesi caizdir. İkta, İslami şeriat yasalarında sünnetteki delillerle ve halifelerin ve diğer sahabenin eserleriyle meşrulaştırılmıştır. Vâil bin Hücri'nin rivayetine göre: "*Peygamber (s.a.v) ona Hadramevt topraklarından iktaa vermiş, sonra onun sahip*

[331] eş-Şevkâni, a.g.e, V/371.

olduğu iktaayı sonlandırmak için Muaviye'yi göndermiş"[332]. Vâil bin Hücri'nin Peygamber (s.a v) tarafından gönderilen Yemen sahabîleri arasında olduğu iyi bilinmektedir. Yukarıdaki hadis, İslam'da iktaa'ı meşrulaştıran birçok hadisten biridir. Bu delillere Halifelerden gelen bazı haberleri ekleyebiliriz:

i. Ebu Bekir'in Zübeyir'e iktaa verdiğini ve Ömer'in Ali'ye iktaa verdiğini ve Osman'ın Hz. Peygamberin iktaasını Zübeyir, Sâd, İbn Mesud, Habâb ve Usâma bin Zeyd olmak üzere beş sahabîye verdiği hakkında bilgi ortaya koyulmuştur[333].

ii. Neyf, Ebu Abdullah Ömer'e şöyle demiştir: "*Basra'da bir arsa bıraktık, haraç toprakları arasında değil, kullanıldığı takdirde Müslümanlara zarar vermez, eğer iktaa olarak verirseniz atlar için otlak alanı olarak kullanılsın mı? Ömer daha sonra Ebu Musa'ya yazmış: eğer söylediği gibiyse, ona iktaa olarak veriniz* "[334].

iii. Madenin, kalıcı bir mülkiyet tesis edilerek iktaa olarak verilmesi caiz değildir, kullanım için iktaa madenlerini vermesine izin verilir. İbn Abbas'dan bir nakle göre şöyle dedi: "*Peygamber s.a.v kabaliye, calisiye ve gevriye'deki madenleri ve çiftçilik için uygun bir olan bir araziyi, Bilal bin Haris el-Muzan'a iktaa olarak vermiştir.*[335].

3. İkta Türleri

İkta üç türden oluşmaktadır: Daim mülkiyetin ikta'ı, kullanım ikta'ı ve irtifak ikta'ı. Mülkiyet ikta'ı, mevât, inşa ve madenden oluşmaktadır. Kullanım ikta'ı ise; öşür ve haraçtan oluşmaktadır.

4. İkta' Olarak Mevât Arazilerin Verilmesinin Hükmü

Mevât arazilerin ikta' olarak verilmesi kabul edilir. Hz. Peygamber, akike'yi yukarıda görüldüğü gibi Bilal bin Haris'e iktaa olarak vermiştir. Verilen ikta'ın mevât topraklara sahip olma hakkını doğurmasıyla ilgili fakihlerin iki görüşü vardır.

---

[332] Tirmiz'in rivayet hadisi. Bkz, eş-Şevkâni, a.g.e, V/312.
[333] İbn Salam, a.g.e, No.,691, s. 353.
[334] İbn Salam, a.g.e, No.,689, s. 352.
[335] eş-Şevkâni, a.g.e, V/370.

İlk görüş, Malikilere aittir, iktaa olarak verilen mevât toprakları İhyâ etmeden kalıcı olarak sahiplenilmesini kabul etmişlerdir. Onlara göre bu topraklar hediye olarak verilebilir, satılabilirler ve miras olarak alınabilirler[336].

Diğer mezhepler ise, İhyâ gerçekleşmeden iktaa arazinin sonsuza dek sahiplenilmesini kabul etmemişlerdir[337]. Hanefi mezhebi ise, yeniden canlanmak için üç yıllık bir süre belirlemişlerdir. Eğer mülk sahibi onu diriltme konusunda başarısız olursa arazi o kimseden alnıp kamulaştırılabilir. Mesela Ömer (r.a), akike'nin yeniden canlandırılamamasından sonra bir parçasını Bilal'den kamulaştırılmıştır. Tahcir'e kıyasla bu hüküm verilmiştir. Bu, Ömer'in: "Arazide tahcir yapan üç yıl içinde İhyâ etmezse hiçbir hakka sahip değildir" sözlerine dayandırılmıştır. Bu sürenin haddinden fazla uzaması halinde, diğer insanlar için haksız bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle her halükarda, iktaa'ı yeniden canlandırma ve kullanma kabiliyetine sahip birinin gerekliliği kabul edilmektedir.

1) İkta Olarak İrtifak Hakkı Verilmesinin Hükmü

İmamın kabul edebileceği herkes için iktaa olarak irtifak hakkı verilmesi kabul edilebilir ki bunu destekleyecekcek olan bir hadisi şerif mevcuttur. (B*ir kimse zarar görmemeli veya başkalarına zarar vermemelidir*)[338]. Bir kimse, başkasına zarar yol açabilecek bir duruma veya adaletsizliğe sebep olduğu sürece kendisine bu hakkın tanınmasına izin verilmez[339].

2) İkta Olarak Maden ve Rikâzın Verilmesinin Hükmü

Burada, rikâz ve madenlerin tanımı, mineraller ve rikâz arasındaki fark, sahiplerinin hükmü ve mezheplere göre iktaa olarak bağışlanması konuları açıklanacaktır.

---

[336] El-Mâverdî, a.g.e, s. 183. Ebu Ya'la, a.g.e, s. 212. Ed-Derdiri, *eş-Şerh's-Sagir*, IV/90-93.
[337] el-Kâsânî, a.g.e, VI/194. İbn Kudame, a.g.e, V/441. El-Buhuti, a.g.e, II/219. Eş-Şîrâzi, a.g.e, I/423-427.
[338] Ebu Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyüp b. Muteyri et-Tabrâni (ö. 360/970), *Mu'cam'l-Avsat*, Dâru'l-Harameyn, Kâhire t.y, I/90.
[339] İbn Kudame, a.g.e, V/441. El-Buhuti, a.g.e, 2/219. Eş-Şîrâzi, a.g.e, I/423-427. El-Mâverdî, a.g.e, s. 183. Ebu Ya'la, a.g.e, , s. 212.

Madenlerin ya da metallerin, altın ve gümüş, bakır, demir ve kurşun gibi yaratılışın ilk devirlerinden beri toprağın alt katmanlarında bulunanlardır. Rikaz ise: güçlü bir deprem ya da rüzgâr gibi bir etkiyle, toprağa gömülü kalmış olan şeydir. Maden toprağının bir parçasıdır. Rikâz ise toprağın bir parçası değildir, insan tarafından depolanmış bir gömüdür. Bu, madenler ve rikâz arasındaki temel farktır[340]. Hanefiler[341], madenleri üçe ayırmışlardır:

i. Hareketli olabilir, saflaştırılabilir ve eritilebilir, eritilirse farklı hizmet ve ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılabilir olanlar. Mesela altın ve gümüş.
ii. Hareketli olmayan ve elmaslar, kristaller, kuhl ve arsenik gibi erimiş halde çözünmeyenler.
iii. Petrol, bitüm ve diğer mineral yağlar gibi sıvı mineraller.

Diğer mezheplerden Şafiiler ve Hanbeliler ise[342]; madenleri ikiye ayırmıştır:

i. Görünür / Zâhirî olanlar, toprakla karıştırılmayan, çıkarma veya erişme zorluğu olmayanlar petrol, katran, tuz, kuhl ve kükürt gibi.
ii. İç / Bâtınî: altın, demir, bakır ve kurşun gibi özütlemeye ve saflaştırmaya ihtiyaç duyulanlar.

a) Hanefi Mezhebi''nin Hükmü[343]

Mevât arazilerindeki tuz, bitüm, petrol ve benzeri gibi madenlerden Müslümanlar ve ümmetin tamamı mahrum bırakılamaz. İmam'ın ikta' olarak bir kimseye tahsis etmesine izin verilmez, çünkü bu madenler Müslümanların hakkıdır. Madenler ya da rikâza ilişkin zekât, Hanefilere göre beytülmale beşte bir olan zekâtı ödemek zorundadırlar. Zekât söz konusu olduğunda rikâz ve madenler arasında ayrım yapmazlar.

b) Maliki Mezhebin Hükmü[344]

Maliki mezhebinin görüşü modern yaklaşımlarla paralellik arz etmektedir. Buna göre, madenler devlete ait olup İmam gerekli görürse bu kaynakları ikta olarak da verebilir. Maliklere göre madenlerde gerekli zekât öşrün çeyreğidir, rikâzın ise beşte biri beytülmal içindir. Diğer kalan kısım ise arazinin mülkiyeti olmadığı

[340] Ez-Zeylai, Tebyyin'l-Hakaik, I/287. Ali el-Hafif, *a.g.e*., s. 29.
[341] el-Kâsânî, a.g.e, II/67-68.
[342] El-Mâverdî, a.g.e, s. 189. Ebu Ya'la, a.g.e, s. 219.
[343] el-Kâsânî, a.g.e, II/65-68. Ez-Zeylai, a.g.e, I/287-288. IbnÂbidîn, a.g.e, II/59.
[344] Ebu Kasım el-Girnâti, *el-Kavânin'l-Fıkıhıyye*, s. 101-105. Ed-Derdiri, *a.g.e*, I/650-654.

takdirde keşfeden içindir. Eğer arazinin mülkiyeti birine aitse, bu hususta rikazın mal sahibine ait olduğu görüşünün yanı sıra bulan kimseye ait olduğu görüşü derivayet edilmiştir

c) Şafii ve Hanbelî Mezheplerin'in Hükmü

Görünür madenlerde, Şafiilerin ve Hanbelilerin yaygın görüşü, bunların devlete ait olduğudur. Saklı madenlere gelince, bunlar da keşfedici tarafından sahiplenilmemiş olup devlete aittir. Madenler bir kişi tarafından canlandırılan bir arazide ortaya çıkarsa, canlandırıcı kişi Şafii'ye göre keşfedilen madene sahip olmak zorundadır. Hanbelîlere göre, bu yalnızca sıvı değil katı maddeye sahip madenler için geçerlidir. Madenlerin gerekli zekâtı ondalık çeyreğidir, rikâzda ise beytülmal için gerekli olan beşte biridir[345].

B. Muzâraaa Akidi

Elverişli arazilerinin İhyâ edildikten sonra arazilerin kullanılma biçimlerinden biri, bu arazilerin tarımda muzâraaa olarak kullanılmalarıdır. Burada muzâraaanın; anlamı, rükünleri ve gerekli şartları mezheplere göre incelenecektir.

1. Muzâraaa Kavramı

Muzâraaa tanımı: Hasatın üzerinde mutabık kalınan payların -özellikle ekinler ve meyvelerin- paylaşılması şartıyla, arazinin sahibi ile yatırım yapmak için arazide çalışan bir diğer kimse arasında yapılan yatırım akidi/anlaşmasıdır[346].

2. Muzâraaa'nın Hukukî Meşruiyeti

Muzâraa'nın İslam'daki meşruiyeti hakkında fakihler iki görüşe sahiptirler;

i. Muzâraa'nın peygamber tarafından yasaklandığını söyleyen İmam Azam Ebu Hanife ve İmam Şafi'nin görüşü şu hadis üzerine dayanmaktadır: "*Peygamber s.a.v muhâbara'yı yasaklanmıştır*"[347]. Muhabara'nın anlamı,

[345] eş-Şirbînî, a.g.e. I/394-396. Eş-Şîrâzi, a.g.e, I/157. Er-Remli, a.g.e, IV/253. El-Mâverdî, a.g.e, s.189. Ebu Ya'la, a.g.e, s. 219. İbn Kudame, a.g.e, III/17-27, V/520,524,544. El-Buhuti, a.g.e, II/259-265, IV/208.

[346] . İbn Kudame, *a.g.e*, V/382. Ebu Kasım el-Girnâti, a.g.e, , s. 280. Ez-Zeylai, a.g.e, V/278. eş-Şerbînî, *a.g.e*, II/323.

[347] Müslim, *Sahihi Müslim*, 21k. el-Buyû'u, 13b. Nehyi Ani Bey'i simâri, c.3, s.1167 (no. 1536).

muzâraa sözleşmesidir. Ayrıca sözleşmeden sonra mahsulün yokluğundan veya toprağın bilinmeyen miktarından dolayı sözleşme geçersiz kılınır[348].

ii. Hanefiler arasında Ebu Yusuf ve Muhammed; Şafiiler'in çoğunluğu, Malikiler'den Ahmed ve Zahiri mezhebinden Davud, muzâraaa görüşündedir sözleşmesine izin verildiği. Zira Hayber Yahudilerine ilişkin olarak bu sözleşme uygulanmıştır. Ayrıca para ve iş arasında bir sözleşme olduğu için, ihtiyaçlara cevap vermek için mudâraba ortaklığında olduğu gibi arazinin sahibi tarım konusunda beceri ve yetenek sahibi olmayabilir[349].

3. Muzâraaa Akdinin Unsurları

Muzara akdi, diğer akitler gibi üç rükünden oluşur: arazi sahibi, arazi, iş için uygun olması gereken arazi ve işe gidecek olan, o araziye yatırım yapacak işçidir. Hanefiler ve diğer mezhepler bunu "icâb ve kabul" ifadesiyle özetlemektedir[350]. Malikiler[351] bu akit için bağlayıcı (luzum) bir sözleşmedir demişlerdir. Hanbeliler[352] ve Hanefiler bunun bağlayıcı olmadığını her bir tarafın fesih hakkı olduğunu ve sözleşmede bir tarafın ölümüyle iptal edilebileceğini söylenmişlerdir.

4. Muzâraaa Akdinde Aranan Şartlar

i. **Hanefiler'in Şartları[353]**

- Sözleşmenin iki tarafının da aklı başında, makul ve anlayışlı olması gerekir.
- Ebu Hanife'nin görüşüne mürted olmamalıdır. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşünde ise bu şart aranmaz.
- Neyin dikileceğinin durumuyla ilgili olarak, sözleşmenin beyanında bilinmesi ve iyi belirtilmesi gerektiği söylenmiştir. Hasat zamanı itibariyle ekimden kaynaklanan dış şartlar için: hisseler, iki taraf arasında mahsulün belli bir miktarı olarak olmamalı sözleşmede bilinmesi gereken hisselere sahip olmaları ve mahsulün payı olarak paylaşılabilmeleri gerekir. Bu miktar hiç büyümemesinden dolayı taraflara adaletsizliğe yol açabilir.

---

[348] eş-Şirbînî, a.g.e. II/323-324. es-Sivasî, a.g.e, , VIII/32.
[349] eş-Şevkâni, a.g.e, V/272.
[350] el-Kâsânî, a.g.e, VI/176.
[351] Ez-Zeylai, a.g.e, V/278. Ed-Derdiri, *a.g.e,* , III/492.
[352] er-Ruhaybâni, a.g.e, II/154.
[353] el-Kâsânî, a.g.e, VI/176-180. Ez-Zeylai, V/279. İbn Âbidîn, a.g.e, V/193.

- Dikim alanı bakımından, dikim için uygun olduğunun iyi bilinmesi gerekir. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşüne göre, bu akitte aynı zamanda süre de belirtilmelidir. Fakat mezhebin fetva görüşü, bunun şart koşulmaması yönündedir ve bu Ahmed'in de görüşüdür. Şafiiler ve Malikiler, sözleşmenin bilinen bir süreseye sabitlenmesini şart koşmuştur.

ii. **Malikiler'in Şartları**[354]

- Bu sözleşme kira akdi gibi olduğu için arazi kira bedelini arazinin mahsulü olarak kabul etmiş sayılırlar. Bu sebeble tarla dışından getirilecek tohumlar, hayvan, gıda vb. akde konu kılınmamalıdır[355].
- Buğday, arpa veya fasulye gibi aynı türden olma gerekmemektedir. Her iki taraftan da olmak üzere toprağa yetiştirilecek tohumlar gereklidir. Bununla birlikte, mezhebin fetva görüşünün, Malik ve İbn Kasım'ın düşüncesi ile şartlandırılmaması gerektiği belirtilmektedir.
- İki ortağın, işin girdi veya çıktısındaki payları eşit olmalıdır.

iii. **Şafiiler'in Şartları**[356]

- Şafiler, her iki taraftan da girdi ve çıktılar için hisselerin eşitliğini asla şart koşmazlar.
- Ayrıca sözleşmenin hisse bedelinin, dışarıdan değil, toprak çıkışlarından olması şartını getirmişlerdir.
- Tohumlar arazinin sahibinden olması şartdır.

iv. **Hanbeliler'in Şartları**[357]

- Hanbeliler, hasat paylarının araziden olmasını ve eşitliği şart koşmazlar.
- Tohumların Şafiiler'in dediği gibi arazinin sahibinden olması gerekir. Fakat İmam Ahmed'in başka bir görüşüne göre eğer tohumlar işçiden gelirse, kabul edilebilir.

---

[354] Ed-Derdiri, a.g.e, III/372. Ed-Derdiri, *a.g.e*, III/492-494. Ebu Kasım el-Girnâti, a.g.e, s. 280.
[355] Rafi b. Hudeyci'nin hadisinden Ahmed, Buhâri ve Nasâ'i tarafından rivayet edilmiştir. Bkz, eş-Şevkâni, a.g.e, V/275.
[356] eş-Şirbînî, a.g.e. II/323-325.
[357] İbn Kudame, a.g.e, III/382, 388, 392. El-Buhuti, a.g.e, III/533.

- Her bir tarafın sözleşmede yer alacağı payı, tohumların türünü ve miktarını belirtmek koşuluyla akit ortaya koyulmuştur.

Muzâraaa sözleşmesi dört yol ile tamamlanır. Bunlardan üçü kabul edilir, biri kabul edilmez. Buna göre aşağıdakilerden ilk üçü kabul edilir sonuncusu ise kabul edilmez.[358]:

i. Toprak ve tohumlar bir taraftan gelir, diğer taraf ise iş gücü ve makine sağlar.
ii. Bir taraf araziyi donatır, diğeri ise makine, tohum ve iş gücü sağlar.
iii. Arazi, makine ve tohumlar bir taraftan gelir, diğer taraftan sadece iş gücü sağlanır. Bu nedenle mahsulün belirli bir payı için işe alınan işgücü onun maaşı olarak görür.
iv. Kabul edilmeyen durum ise; arazi ve makineler bir taraftan sağlanması, diğer taraftan ise tohum ve işgücü alınması halidir.

5. Muzâraaa Akdinin Sona Ermesi veya Muzâraaa Akdini Feshini Gerektiren Durumları

Muzâraa, sözleşmenin hedefine ulaşılmadan önce fesihle sona erebilir. Hanefilere göre aşağıdaki durumlarda böyle bir sonuçla karşılaşılabilir:

1) Muzâraa sözleşme süresinin sona ermesiyle sona ermektedir[359]. Ancak, sürenin sona ermesi ve hasattan öngörülen hisselere henüz ulaşılamaması halinde, sözleşme, hasat sağlanana kadar uzatılır ve sözleşmenin öngördüğü şekilde paylaşılır.
2) Muzâraa sözleşmesinin bittiği bir diğer hal ise, sözleşmenin taraflarından birinin ölümüdür[360]. Hanefiler ve Hanbeliler, sözleşmenin kira sözleşmesine kıyasla sözleşmenin taraflarından birinin ölümüyle tamamen bittiğini söylerler. Fakat Şafiiler ve Malikiler, sözleşmeyi kira sözleşmesi ile karşılaştırmış ve istihsanen ölümle bitmediğini söylemişlerdir. Buna göre, sözleşme süresinin bitimine kadar mirasçı tarafından sözleşme hükümleri yerine getirilir. Ölen arazinin sahibiyse,

[358] el-Kâsânî, a.g.e, VI/176-180. Ez-Zeylai, a.g.e, , V/281. IbnÂbidîn, a.g.e, V/195.
[359] el-Kâsânî, a.g.e, VI/180-185. IbnÂbidîn, a.g.e, V/197. el-Ganîmî, *el-Lubab fi Şerhu'l-Kitap*, II/232. es-Sivasî, a.g.e, VIII/43-44.
[360] İbn Kudame, a.g.e, V/568-572. el-Kâsânî, a.g.e, VI/184. Ez-Zeylai, a.g.e, V/282. IbnÂbidîn, a.g.e, V/198.

sözleşmenin sorumluluğu işçinin veya yatırımcının elinde kalır. Ölen işçiyse, sözleşme kira sözleşmesi burada sona erer.

3) Sözleşmenin uygulanmaya başlanmasından önce fesih nedenlerinden birinin gerçekleşmesi halinde, muzâraa sözleşmesi feshedilebilir veya iptal edilebilir. Sözleşme, arazinin sahibi veya işçinin mazeretiyle uygulamanın başlamasından sonra sona erdirilebilir ve sözleşmeyi feshetmenin bu mazereti kadı tarafından değerlendirilmelidir. Sözleşmenin doğru ve eksiksiz bir şekilde sona erdirilmesi için tarafların memnuniyeti gereklidir[361].

C. Meyvecilik Akidi (Musâkât)

Elverişli arazilerinin İhyâ edildikten sonra araziyi kullanma biçimlerinden biri, tarımda musâkât olarak adlandırılır. Bu başlık altında musâkât'ın anlamı, rükünleri ve gerekli şartları musâkât ve muzâraa arasındaki farklar incelenecektir.

1. Musâkât kavramı

Musâkât sözlük anlamı[362]: Arapça (سقي/sukya) kelimesi, sulamak demektir. Bu nedenle musâkât (sulama) olarak adlandırılmıştır, çünkü çoğu zaman sulama eylemiyle ilgilidir.

Istılah anlamı ise: işçinin, meyve hasat mahsulünden belirli bir pay karşılığında meyve ağaçlarına bakması ve sulamasına ilişkin yapılan sözleşmedir.

2. Musâkât Hukuki Meşruiyeti

Bu akid için de muzâraa gibi iki görüş vardır[363]. Ebu Hanife ve Züfer, musâkâtın caiz olmadığını söylemiştir. Meçhul ve gaip meyve ya da mahsül için hizmet alınması söz konusu olduğundan bu sözleşme yasaklanmıştır. Bu görüşü Hz. Peygamberin (s.a.v) şu hadisiyle desteklemişlerdir: "*Kim bir toprağa sahip olursa, onu kendinin dikmesi*

[361] el-Kâsânî, a.g.e, VI/183. IbnÂbidîn, a.g.e, V/196. el-Ganîmî, a.g.e, II/232. es-Sivasî, a.g.e, VIII/42-44. Ez-Zeylai, a.g.e, V/282.
[362] Ebu Mensûr Muhammed b. Ahmed b. Azhar el-Haravi (ö. 370/980), *Tehzîb El-Lugât*, Dar İhya Turâs'l-Arap, Beyrut 2001m, II/256.
[363] Bkz, s. 108

gerekir. Mahsülü, bir üçüncü, bir çeyrek ya da belirlenmiş bir yiyecek için başkasının işine vermesin"[364].

Diğer görüş, İmam Muhammed ve Ebu Yusuf ve Maliki, Ahmed, Şafii ve fukaha'nın çoğunluk görüşü olup musâkâtın caiz olduğu kabul edilmiştir. Bu görüşü İbn Ömer'in rivayetiyle delillendirmişlerdir: "P*eygamber, ehli-Hayber'i, mahsuller ve meyveler üzerinde anlaşılan ücretler üzerinde almıştır*"[365]. Peygamber (s.a.v), eşleri, rehber halifeler ve amel ehil-Medine tarafından ve genellikle sahabenin çoğunluğu tarafından kabul edildiği için İslam'da musâkât meşruiyeti vardır[366].

3. Musâkât unsurları ve İn'ikat Şartları

Musâkât, muzâraa sözleşmesi gibi, iki taraf (bahçenin sahibi ve işçi) ve üzerinde anlaşılan çalışma şeklinde üç rükünden oluşmaktadır. Hanefiler, ifadeyi (icâb ve kabul ifadesini) tek rükün olarak kabul etmişlerdir. Onlar ve Hanbeliler, lafza gerek olmaksızın, işçinin eylemi ile sözleşmenin bağlayıcı (lazım) olduğunu kabul edilmiştir. Malikiler ve Şafiiler, sözleşmenin kabul lafzisiyle lazım olduğunu söylemiştir. Bu akit, Hanbeliler dışında fukahanın çoğunluğuna göre lazım sözleşme arasında yer almaktadır[367].

1) Hanefiler, meyvelerin olduğu ya da olmadığı sulamaya ve korunmaya ihtiyaç duyduğu sürece, her türlü ağaç için musâkâta izin verilmiştir[368].
2) Malikiler, ağacın meyvelerinin büyümesinden önce sözleşmenin kararlaştırılmış hale getirilmesi gerektiğini söylemiştir. Eğer sözleşme süresi iki yılı aşarsa, o zaman mekrûhtur. İbn Kasım, ağacın sahibinin onları büyütememiş olması ve sözleşmede "musâkât" kelimesinin geçmesi gibi gereken bir başka şartları da eklenmiştir[369].

---

[364] Ebu Dâvûd, *sünen*, 22 k.el-Buyûu, b. fî t-Taşdîd fî zâlik, c.3, s.259 (no. 3395).
[365] Müslim, *Sahihi Müslim*, 22k. el-Musâkât, 1b. el-Musâkât Vel-muâmalat, c.3, s.1186 (no. 1551).
[366] es-Sivasî, a.g.e, , VIII/45. İbn Kudame, a.g.e, V/384. eş-Şirbînî, a.g.e., II/322.
[367] Ez-Zeylai, a.g.e, V/284. Ed-Derdiri, *a.g.e,* , III/713. IbnKudame, a.g.e, , III/372-384. eş-Şirbînî, a.g.e. II/322-328.
[368] el-Kâsânî, a.g.e, VI/186. IbnÂbidîn, a.g.e, V/200. el-Ganîmî, a.g.e, II/234. es-Sivasî, a.g.e, VIII/47. Ez-Zeylai, a.g.e, V/284.
[369] Ed-Derdiri, *a.g.e,* III/713-718. Ebu Kasım el-Girnâti, *el-Kavânin'l-Fıkıhıyye*, s. 279-280. Ebu el-Valîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ruşd el-Kurtubi (ö. 595/1198), *Bidâyet'l-Muctahid ve Nihâyet el-Muktasid*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1425-2004, IV/28-32.

3) Hanbeliler ve Şafiiler'e göre; musâkât sadece yenilebilir meyve ağaçlarında yapılmalıdır. Bu nedenle söğüt, kavak, tanen vb. gibi meyvesiz ağaçlarda yapıldığında geçerli değildir. Bu hususta Ehli Hayber'in hadisine dayanmıştır[370].

4. Musâkât ve Muzâraa Akitleri Arasındaki Farklılıklar

Musâkât, muzâraa sözleşmesiyle aynı şekil ve oluşuma sahiptir[371]. Fukaha'nın çoğunluğuna göre[372], Musâkât lazım bir sözleşmedir ki bu durumda taraflardan biri uygulamayı reddederse, onunla devam etmek zorunda kalır, çünkü devam ederse zarar olmaz. Hanbeliler, musâkâtın bir lazım akid olmadığını söylerken, taraflardan herhangi biri onu feshedebilir demişlerdir[373].

Musâkâtın süresinin dolması halinde, işçi görevini ödemesiz olarak sürdürür, ancak muzâraaada işçinin ücreti, araziden aldığı payla ödenmelidir.

Şafiiler[374] ve Hanefilere göre[375]: Musâkât ve muzâraaa sözleşmesi esas olarak icra sözleşmesi olarak kabul edilir. Hanbeliler ise musâkât'ı, mudâraba ortaklığı olarak kabul eder.

Musâkât, muzâraaa sözleşmesiyle aynı şartlara sahiptir. Musâkât sözleşmesinde tohum sahibinin, tohumların cinsiyeti, tarım arazilerine uygunluğu ve dönemin uzunluğunu belirtmesi zorunlu değildir.

Musâkât sözleşmesi, muzâraa ile aynı şekilde sona ermektedir. Hanefiler, Şafiiler ve Malikilere göre mazeretlerle bu akit bitmez.

Şafiiler[376], musâkâtın sözleşmenin süresinin bitimiyle sona erdiğini, eğer ağaçlar bu süre sonra meyve vermeye devam ederse, işçinin bu meyvelere sahip olmadığını söylemiştir. Hanbeliler, sözleşmenin bir mazeretle feshedilebileceğini söylemiştir, çünkü bu bir lazım sözleşme değildir. Meyveler büyüdükten sonra akidi sona ererse, hasatlar sahibi ve işçi arasında paylaşılır. Meyvelerin yetiştirilmesinden önce

[370] El-Buhuti, a.g.e, III/523. eş-Şerbînî, a.g.e. IV/420. Eş-Şîrâzi, a.g.e, II/237.
[371] Bkz, s. 109.
[372] İbn Âbidîn, a.g.e, V/201. eş-Şerbînî, a.g.e., IV/420. Ed-Derdiri, *a.g.e,* , III/713-718.
[373] İbn Kudame, a.g.e, V/290.
[374] eş-Şirbînî, a.g.e. IV/420.
[375] İbn Kudame, a.g.e, V/290.
[376] eş-Şirbînî, a.g.e. III/420.

feshedilirse, işçinin payı yoktur. Zira, musâkât işçisini mudâraba sözleşmesi işçisine göre karşılaştırır, böylece ortaklığın karla sonuçlanmadan önce feshedilmesi durumunda para kazanmaz[377].

D. Ağaçlandırma Akdi (Mugârasa/Munâsaba/Muşâtara)

1. Mugârasa Kavramı

Mugârasa tabiri ehl-i hicaz'da kullanılır. Ehl-i Şam'da ise; mugârasa yerine munâsaba ya da muşâtara terimini kullanılır. Sözcük, dikmek ve ekmek anlamına gelir. Istılah anlamı ise: bir insanın arazisini, topraklarına ağaç diken birine vermesi sözleşmesidir[378]. Şafiiler ise şöyle bir tanım getirmişlerdir: ağaçlarının dikilmesi için bir adama toprağın verilmesi olup bunun karşılığında ağaçlar arazi sahibi ile işçi arasında paylaşılır. Mugârasa tanımının en ayırıcı vasfı arazi sahibinin (herhangi bir şey olmayan bir toprak) onu, ağaç dikmesi için bir kişiye vermesi ve büyümenin ardından ikisi arasında eşit olarak ağaçların paylaşılmalıdır[379].

2. Mugârasa Akdinin Hukuki Sonuçları

Mugârasa, Malikiler dışında çoğu âlime göre caiz değildir. Sadece belirli koşullar altında izin verilir. Mugârasa akdi konusunda, fukaha iki görüşe sahiptir:

Birincisi: Üç mezhep, Hanefiler, Şafiiler ve Hanbeliler, şu sebeplerden dolayı mugârasa'nın cevazını reddeder. İki tarafını haklarını korumak için. Ağaç büyümesinin beklemesinden doğan büyük cehalet nedeniyle. Muzâraba ortaklığının sermayesinin paylaşılmasında, ortakların katılımı gibi, aslın (yani arazi) paylaşıma katılması. Mugârasa, güvenilir kimselerin başvurduğu sözleşmeler arasında olmadığı için. Hz. Peygamberin (s.a.v) sünnetinde olduğu gibi, ağaçların meyve vermesine kadar küçük ağaçlarda musâkât sözleşmesine izin verilmez[380].

---

[377] İbn Kudame, a.g.e, 5/290.

[378] Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed Tâhır b. Aşure et-Tûnusi (ö.1393/1973), *Makâsid Şeriat El-Islami*, Vakıf Ve İslam İşleri Bakanlığı, Katar 1425-2004, 2/456. Ebu el-Hüseyni Ali b. Abdüsselam b. Ali et-Tusûli (ö.1285/1868), *el-Bahcat fi Şerh et-Tuhfat'l-Hukâm*, Dâru'l-Kutub El-Ilmiye, Beyrut 1418-1998, 2/329-332. Cidde'de İslam Konferansı Örgütü Tarafından Isdarı, *Cidde'de İslam Konferansı Teşkilatı İslami Hukuk Akademisi Dergisi*, Cidde t.y, V/2799.

[379] eş-Şirbînî, a.g.e. III/423. İbn Kudame, a.g.e, V/171. Ahmet Muhtâr Abdülhamid Ömer (ö.1424/2003), *Mu'cam Lugât'l-Arabiye El-Muasır*, Âlam'l-Kutub, b.y, 1429-2008, II/1608.

[380] eş-Şevkâni, a.g.e, , V/292. İbn Kudame, a.g.e, V/290.

İkinci ise; Malikiler tarafında, ya icra sözleşmesi biçiminde olan (yani, işçinin bilinen bir ücret karşılığında ağaç dikmesi) veya caâla şeklinde olan (işçi, arazi sahibi için, ağaçlar dikilmesi ve o, bir ödeme olarak büyüdüğü ağaçlardan bir pay kazanır) mugârasaya izin verilmiştir. Ayrıca, tartışmalı formda olan mugârasa'ya da izin verilmiştir. Yani bir işçi, arazi sahibi için ağaç diktiği zaman, ağaçlar, meyveler ve toprak ikisi arasında paylaşılabilir. Ancak bunun için şu beş şart gereklidir:

- İşçi, kalıcı olarak sabit ağaç dikmelidir. Bunlar bitki, çalı veya bakliyat değildir.
- Aynı ağaçlar veya kalite bakımından benzer olanlar olmalı, farklı olmaları halinde, izin verilmez.
- Ağaçların beslenmesi (bakım) durumunda, büyümenin süresi çok uzun olmamalıdır. Eğer beslenmezlerse, uzun bir süre için de sözleşme geçerlidir.
- İşçinin, topraktan ve ağaçlardan kendi payına sahip olması gerekir.
- Mugârasa, vakif arazisinde olmamalıdır, çünkü mugârasa sözleşmesi satış sözleşmesi gibidir.

Sonuç Olarak;

Hanbeliler tarafından belirtildiği gibi, musâkât'ta olduğu gibi, işçinin belirli bir kısmına sahip olması durumunda mugârasaya izin verilir.

Hanefiler'in tarif ettiği gibi, işçi ağaçları, ağaç ve meyveler toprak sahibiyle ortak olacak şekilde diktiği takdirde sözleşme caiz olur.

Mugârasa akdine, satış sözleşmesi ve icra sözleşmesi yoluyla hem arazide hem de ağaçlarda ortaklık halinde ise izin verilir. Mesela, yetiştirilen ağaçların yarısı için arazinin yarısını arazi sahibinin satması ya da arazi sahibi, bir işçiyi üç yıl gibi belirli bir süre için ağaç yetiştirmek için bir işçi tutması gibi. Hanefiler tarafından da belirtildiği gibi, onun işi için bir pay olarak bir ücret ödenir.

Malikiler, mugârasayı şartlı olarak kabul edilmiştir ve Şafiiler, bunu hiçbir şekilde kabul etmemiştir, çünkü onlara göre bu sözleşmeye gerek yoktur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

UGANDA'DA MEVÂT ARAZİSİNİN İHYA EDİLMESİNE İLİŞKİN HUKUKİ DÜZENLEMELER VE İSLAM HUKUKU İLE MUKAYESESİ

I. UGANDA'DAKİ MEVÂT ARAZİLERİ BİLGİSİ VE BUGÜNKÜ İHYA ETME SEBEPLERİ

Mevât arazileri, tanımımızda olduğu gibi, mülkiyeti olmayan arazilerdir ve kullanılma durumunda değildir. Bu nedenle onları yararlanma aşamasına döndürmek, yukarıda tartıştığımız gibi üç aşamadan geçer. Bu kısımda, Uganda topraklarının oluşumu ve kullanımı, Uganda'daki arazi mülkiyeti, Uganda'da toprağa sahip olma hakkı ve araziyi yeniden canlandırma / geliştirme gereği tartışılacaktır. Yukarıdaki meseleleri tartıştıktan sonra, takip eden alt-kısımda İslam hukukundaki toprakları İhyâ etmeye kıyasla Uganda yasalarına göre toprakları İhyâ etme konusuna bakacağız.

A. Uganda Arazilerinin Oluşumu ve Kullanımı

Uganda 241.040 kilometrekarelik alanı kaplar bunun 197.100 kilometrekarelik kısmı arazidir. Tarıma elverişli arazisi % 27,4 oranındadır ve bunun % 11,2'si kalıcı ekin ürünlerden oluşmaktadır. Ekim alanlarının ise sadece % 0,1'i sulanmaktadır. Uganda nüfusunun 35.656.865 milyon kişi olduğu tahmin edilmektedir. 2008 yılında nüfusun % 13'ü şehir, geri kalan % 87'si kırsaldadır. Uganda bol suya, ormanlara, diğer doğal kaynaklar ve farklı ekosistemlere sahiptir. 2008 yılında tarım, GSYİH'nın yaklaşık % 22,7'sini oluşturmaktaydı. Bu oran sanayi için % 25,8; üretim için % 7,6 ve hizmet sektörü için % 51,5 oranındadır. Uganda'nın toplam işgücü 14.5 milyon (2008) olup bunun % 82'si tarımda istihdam edilmektedir. Sanayide % 5 ve hizmet sektöründe ise % 13 (1999) oranında bir istihdam söz konusudur. Arazi en uygun şekilde ve çoğu durumda sürdürülebilir bir şekilde kullanılmamaktadır. Arazi bozulması, sulak alanların tahliyesi, ormansızlaşma, aşırı otlatma ve toprak

erozyonunun neden olduğu önemli birer sorundur. Bu yüzden her zaman toprakları canlandırma ihtiyacı duyulmaktadır[381].

B. Uganda'daki Arazi Mülkiyeti Ve Araziyi Yeniden Canlandırma / Geliştirme Gereği

Mevât topraklarının yeniden canlandırılması ile ilgili olarak, araziyi İhyâ etmeye geçmeden önce sahiplenilmesi ve mülkiyetinin bilinmesi, dikkate alınacak temel faktördür. Bu nedenle Uganda'da yeniden canlanan topraklarla ilgili tezimizi yazarken, Uganda'daki arazi mülkiyetinin durumunu, İslam hukukunun elverişli arazilerinin İhyâ edilmesi karşılaştırmamızın temel noktası olarak ele almamız gerekmektedir.

İngilizler, ülkenin sömürge dönemi boyunca Uganda'da resmi arazi kullanma sistemini kurdular. Bağımsız olmasından beri (1962) Uganda, mülkiyet haklarına ilişkin resmi mevzuatını birkaç kez değiştirmiştir. En son 1998 Arazi Yasası ilan edilmiştir. Resmi yasalardaki değişikliklere ek olarak, diğer süreçler Uganda'da arazi mülkiyeti sistemlerini ve sonuç olarak artan nüfus yoğunluğu ve tarım ticaret gibi arazi piyasalarını etkilemiştir.

Sömürge yönetiminden önce, Uganda ülkesindeki arazi mülkiyeti hem yerleşik (sedentary) hem de göçebe çobanların sahip olduğu (pastoralist) birtakım geleneksel (customary tenure) mülkiyet sistemlerinden oluşmaktaydı. Genel olarak, yerleşik tarım topluluklarındaki alışılmış görevler, geleneksel norm ve uygulamalara göre kabilelere ve toplum hanelerine toprak tahsis eden krallar ve şefler etrafında süre gelmiştir. Buna göre, her bir kişi ve hane halkı geçimleri için yeterli topraklara erişim hakkına sahip olup bu hak, ya soyundan ya da kabileden ya da kişinin sadakat sözü verdiği şeften gelmiştir. Aktarım (kira, satma ve bazen de miras) hakları ise verilmemiş, arazi kullanılmamış veya arazi şefe iade edilmek istenmiştir. Uganda'daki soyların çoğu patrilinli olduğu için, bir aile içinde toprak dağıtıldığında, babadan oğula geçmiştir.

Taşkınlara maruz kalan ülkenin yarı kurak bölgelerinde, kabileler ve hane halkları tarafından araziye erişim, genellikle, yıl boyunca hanelerin ve büyükbaş hayvanların mera ve suyun mevcut olduğu alanlara taşınmasına izin veren diğer

[381] USAID, *Uganda—Land Tenure And Property Rights Profile,* Washington dc 2010, s. 3-4.

kabilelerle yapılan anlaşmalara dayanmaktadır. Böylelikle, hane halkı, barınma ve bitki mahsulleri inşa etmek için geleneksel sığır koridorları boyunca topraklara erişmeyi istememekteydi.

Sömürgeci dönemde, Afrikalı olmayanlar tarafından toprakların işgali, Kenya ve Güney Afrika gibi diğer Afrika komşu ülkelere kıyasla nispeten düşük seviyelerde tutulmuştur. Sonuç olarak, Afrikalı olmayanlar tarafından tutulan mülkler diğer Afrika ülkelerinde olduğu kadar yaygın değildir ve geleneksel mülkiyet sistemlerinin işleyişine devam etmesine izin verilmiştir.

Bu durum, ülkenin sömürge yönetiminden etkilenmediği anlamına gelmemektedir. İngilizlerin en büyük ve en iyi bilinen müdahalesi, 1900 yılında Uganda'nın (Buganda) merkezi bölgesine resmileştirilmiş bireysel mülkiyetin girmesiydi. Bu bölge sadece en önemli değil, aynı zamanda ülkenin en iyi tarım arazisidir. Bu nedenle, Uganda Anlaşmasının etkisi, Uganda'nın geleneksel mülkiyet haklarının bireyselleştirilmiş mülkiyet haklarına doğru dönüşümünü sağlam ve istikrarlı bir şekilde harekete geçirmesi bakımından önemlidir. Ülkenin diğer bölgelerinde, Ankole ve Toro'daki yerel seçkinler için kısıtlı mülklerin kurulması ve Taç (kamu) arazisi üzerinde özel mülklerin kurulması gibi benzer müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Bu topluluklar zaten bu toprakları işgal etse de, bu kamu mülkleri genellikle elitlere verilmiştir[382].

1. Toprak Mülkiyeti Rejimlerinin (Sisteminin) Sınıflandırılması

Temel olarak arazi kullanım rejimlerini sınıflandırmanın üç yolu vardır. Birincisi, görev süresini belirleyen yasal rejimler açısından, yasal / resmi veya geleneksel / gayri resmi. İkincisi, özel ya da kamu olsun, bu arazinin kullanıldığı şekil bakımındandır. Üçüncüsü, elde edilen hakların süresi bakımından, ister ebediyen hak sahipliğine, isterse de kiralanmış (leasehold) mülkiyete ait olsun. 1995 anayasası ve 227 sayılı Kara Hareketi yasası, arazi kullanım hakkını sadece birinci ve üçüncü olarak sınıflandırmıştır. Her iki mevzuat da, Uganda'daki arazinin, yani, geleneksel mülk(customary), mülkiyeti alınmış(freehold), mailo ve kiralanmıış(leasehold) olmak üzere dört farklı mülkiyet kategorisinde tutulabileceğini öngörmektedir. Ancak, bu

[382] Susana Lastarria-Cornhiel, Uganda Country Brief*: Property Rights and Land Markets,* University Of Wisconsin–Madison 2003, s. 2.

hukuki belgeler, arazi kullanım hakkını, özel mülkiyete, kamuya veya topluma ait olup olmadığına bakılmaksızın, bu arazinin düzenlendiği amaç açısından tasnif edilmemiştir[383].

Uganda'nın 1995 tarihli anayasası, toprak mülkiyeti hakkında şunları ifade eder: "*Uganda'daki topraklar, Uganda vatandaşlarına aittir ve bu Anayasada öngörülen arazi kullanım sistemlerine uygun olarak onlara aittir. Bu maddenin (1) maddesine bakılmaksızın - Hükümet veya bir yerel hükümet, bu Anayasanın 26'ıncı maddesine tabi olarak, kamu yararına arazi edinebilir ve bu edinimi yöneten koşullar Parlamento tarafından belirtilen şekilde olacaktır; Meclis tarafından yasayla belirlenen Hükümet ya da yerel yönetim, halk için doğal gölleri, nehirleri, sulak alanları, orman rezervlerini, oyun rezervlerini, milli parkları koruyacaktır ve herhangi bir toprağın ekolojik ve turistik amaçlarının tüm vatandaşların iyiliği esas alınarak ortak alan için ayrılacaktır. Vatandaş olmayanlar, Parlamentonun öngördüğü kanunlara göre arazide kira elde edebilirler ve bu kanunların öngördüğü kanunlar, bu paragrafın amaçları için bir vatandaş olmayan kişi tanımlayacaktır. (3) Uganda'daki arsalar, aşağıdaki arazi mülkiyeti sistemlerine geleneksel mülk(customary), mülkiyeti alınmış(freehold), mailo ve kiralanmıış (leasehold) şeklinde taksim edilir''*[384].

i. Geleneksel(Customary) Mülkiyeti

Geleneksel mülkiyet, geleneksel kurallar tarafından düzenlenen, belirli bir durum veya kişilerin sınıflarına göre işletilmelerinde sınırlandırılmış bir arazi kullanım hakkı sunan sistem, anlamına gelir[385].

Uganda'nın çoğunluğu arazilerini geleneksel kullanım hakları altında tutmaktadır. Bu durum, genellikle üç sorunla bağlantılıdır:

1- Toprak sahipleri için mülk güvenliği sağlamaz.

2- Arazi piyasasının ilerlemesini engeller.

3- Kadınlara karşı ayrımcılık yapar.

[383] Constıtutıon Of The Republic Of Uganda, 1995, *the land act,* chapter 227.
[384] Constıtutıon of The Republic of Uganda, 1995, *Land and Environment,* chapter 15.
[385] Constıtutıon Of The Republic Of Uganda, 1995, *the land act,* chapter 227.

1995 Anayasası ve Toprak Yasası (bölüm: 227), geleneksel mülkiyeti resmileştirmeye çalışması, onu istikrarsızlaştırması ve ilerici evrimi baltalamasından dolayı eleştirilmiştir. Geleneksel arazi mülkiyeti, olayların her zaman kesin bir tanımı olmayan karmaşık bir arazi ilişkileri sistemidir. Bu olaylar genellikle toplumdan topluma değişir. Tüm geleneksel hukuk sistemlerinde altta yatan ortaklık, hakların bir topluluğa üyelik sebebi ile türetilmesi ve bu topluluğun karşılıklı yükümlülükleri yerine getirilmesi sonucunda bu hakları elde tutulmasıdır. Uganda'daki geleneksel mülkiyet, yasal rejimin ihmaline rağmen uzun bir süre devam etmiştir. Uganda'daki arazinin % 70 -% 80'i, özellikle Kuzey Uganda'da, alışılmışın dışındadır. 60'tan fazla etnik grup olduğu için çok varyasyon vardır. 1998 Arazi Yasası, geleneksel/alışılagelmiş toprakların işgal edildiğini ve belgesel kanıt olmaksızın yasal haklar taşıdığını kabul eder. 1998 Arazi Yasası "Geleneksel mülkiyet belgesi"ni tanıtmaktadır. Her ne kadar 1998'den itibaren mümkün olsa da, ilk sertifikalar sadece 2011'de yayınlanmıştır. Bu başlıklar bireysel olduğu, kolektif olmadıkları ve yerel gerçeklere her zaman uymadığı için eleştirilere maruz kalmıştır. Dahası, insanlar bu yasaların nasıl çalıştığını iyi bilmemektedirler[386].

ii. Mailo ve Yerli Mülkiyeti

Mailo arazi mülkiyeti, 1900 Uganda Anlaşması uyarınca ve yasal yeterliliklere tabi olarak kayıtlı arazinin ebediyyen tutulması ve arazinin tahsisinde kökleşmiş ilişkilerin dikkate alındığı anlamına gelir[387].

Mailo ve yerli mülk mülkiyetleri, toprak sahipliğini, "yasal" ya da "bonafide/iyi niyet ile" yollarıyla işgalden ya da kalkınma mülkiyetliği elde etmiş kimselerden ayırır. Bu, aynı toprak parçası üzerinde haklar ve çatışan çıkarlara sebep olur. Arazi Kanunu'nda (bölüm: 227), "bonafide" dahiline girenlere tanınan hakların tanımına arazi sahiplerinin itirazları devam etmektedir. 2010 Arazi (Değişiklik) Yasası, "bonafide" ve "yasal" kanunları yolcuya ve onun arkasından gelenlere, öngörülen itibari (nominal) alt sınırın ödenmesi koşuluyla, herhangi bir keyfi tahliyeye karşı yasal koruma sağlamaktadır. Ancak, sağlanan zeminin rantı büyük oranda ihmal edilmekte

[386] The Republic Of Uganda Ministry Of Lands, Housing And Urban Development, June 2006, *The National Land Use Policy*. s. 18. Esther Obaikol, LANDac, *food security and land governance factsheet Uganda,* Netherland 2016, s. 4.
[387] Constıtutıon Of The Republic Of Uganda, 1995, *the land act,* chapter 227.

olup, kiracılar ile tescilli arazi sahibi arasında bir arazi kullanımının durması, dolayısıyla çatışmalar ve birçok durumda tahliyelerin oluşması göz ardı edilmektedir. Yasal olarak düzenlenmiş olan arazi sahibi ve kiracı ilişkisi dostane veya uyumlu değildir.

Uganda Anlaşması'nın bir sonucu olarak, Buganda bölgesindeki arazi mülkiyeti sistemi, toprak ve topluluk üyelerinin tarım arazisi üzerindeki hakları üzerinde bir şefin alanına dayanan geleneksel bir sistemden, "Mart, 1990 Uganda Anlaşması" kararıyla serbest çalışanlara yaklaşan bir sisteme resmen dönüştürülmüştür. Sömürge yönetimi, mailo mülkiyetleri olarak adlandırılan büyük toprak uzantıları için şeflere ve diğer dikkate değer şahsiyetlere bireysel mülkiyet hakları vermiştir. Mailo altında olmayan veya geleneksel olarak kurulmuş olan arazi, Taç (Crown) (kamu) arazisi olmuştur. Böylece Buganda'nın yaklaşık yarısı (8.000 mil kareden fazlası) resmi olarak özelleştirilmiştir.

Söz konusu mailo mülkleri zaten geleneksel mülkiyet kapsamında küçük ölçekli kişiler tarafından yerleştirilmişti. Bununla birlikte, onların intifa(usufructuary) hakları yasal olarak tanınmamıştır. Mailo sahipleri, köylülerinin, işgal ettikleri topraklara (kibanjalara) sahip olmalarına izin vermiştir. Mailo'nun mülkiyet süresi, onları geleneksel mülk sahiplerinden özel mülkiyetindeki kiracılara dönüştürmüştür. Mailo alanlarına yerleşmek isteyen diğer kişiler Mailo sahibine başvurmalı ve belirli bir arazi parçasını işgal etmek için izin almalıdır. Başlangıçta, çoğu kiracı özellikle büyük mülklerde az ya da hiç kira ve işçilik ödememişti. Mailo sahipleri kendi bölgelerinin lordları olarak kabul edilmiş ve kiracıları onların hizmetçileri olmuştur.

Mailo kiracıları yasal olarak kiracı olmasına rağmen, bu aileler topraklarına geleneksel haklar tanıdıklarını iddia etmeye devam ettiler. Arazi sahibine kira ödemiş olsalar da, topraklarının daimi sahipleri olduklarını düşündüler. Yürürlükteki mevzuat, bu hakları, kiracıları tahliye etmeyi çok zorlaştırarak kabul etmiştir. Sonuç olarak, insanların hangi haklara sahip oldukları ile ilgili bir kafa karışıklığı ortaya çıktı. Resmi olarak, arazi sahiplerinin toprağa yasal olarak özel mülkiyet hakları vardır, ancak kiracılar kira ödemelerine rağmen tuttukları topraklara daimi intifa hakları olduğunu düşünmüşlerdir. Mailo sahibi araziyi sattığında kiracıların arazide kaldığı anlaşılmıştır.

Tarımın ticarileşmesi ve piyasa ekonomisinin büyümesi ile, bir varlık olarak arazinin değeri, bazı posta sahiplerini, kiracılarından yüksek nakit kiralarını ödemeye başlamaya teşvik etti. 1920'lerin sonlarında, bu kiracıları keyfi tahliyeden korumak için mevzuat kabul edilmiş ve ödenecek kira miktarı belirlenmiştir. Aynı zamanda hem kiracının hem de toprak sahibinin hakları ve koşulları ortaya koyulmuştur. Kira iki türden oluşmaktaydı: "*busuulu*" ve "*envujjo*" (literatürde bunlara genellikle vergi denir). Busuulu rant arazinin kendisi içindi ve boyutlarından bağımsız olarak tutulan her kibanja/parsel için belirlenmiş bir miktardı. Envujjo peşin satılan mahsul ürünleri (pamuk, kahve ve mısır) ve diğer bazı ekonomik faaliyetlerin (satış için bira üretimi gibi) üretimi için ödenir. Envujjo, üretim birimi başına belirlenmiş bir nakit ödemeden oluşmaktaydı.

Kiracıların hakları ile ilgili olarak, mevzuat, tahliyenin asgari nedenlerinden (üç yıl boyunca rantı ödememek gibi) sadece mahkeme emriyle kiracılara izin vermiş, kiracılara sahip oldukları topraklara kalıcı ve güvenli intifa hakları sağlamıştır. Bu haklar kalıtımsal olmuştur. Ancak kiracılar kiracılığı devredemezler ve arazi sahibinin rızası olmadan araziyi başka bir kişiye satamazlar. Böylece, kiracılar özel mülkiyette yasal olarak faaliyet gösterirken, gerçek uygulama geleneksel normlara dayanmaktaydı ve "kiralar" aslında arazinin varlık değerini yansıtmamaktaydı.

Yasalar, 1920'de kira ödemelerinin her iki miktarını oluşturduğundan, zaman içinde değerlerinin aşınmasıyla nihayetinde gerçek anlamda oldukça küçük hale gelmiştir. Bazı toprak sahipleri, özellikle fakir çiftçilerden kira toplamakta bile zorlandılar. Diğer toprak sahipleri yeni busuulu kiracıları kabul etmeyerek bu kısıtlamaları atlatmaya başlamış, kısa vadeli (birkaç yıl) kiracıları keskin bir şekilde kiraya vermiş, yeni kiracılardan yüksek başlangıç primlerini ödeyerek ve nakit para çekme için ek ücret talep ederek bu iş gerçekleştirilmiştir[388].

iii. Freehold (Serbest Mülkiyeti Alınmış Arazi'nin) Mülkiyeti

Tescilli arazinin, yasal ve ortak hukuk niteliklerine tabi bir şekilde kalıcı olarak elde bulundurulması freehold mülkiyeti anlamına gelir[389].

---

[388] Susana Lastarria-Cornhiel, Uganda Country Brief*: Property Rights and Land Markets,* University Of Wisconsin–Madison 2003, s. 5.

[389] Constıtutıon Of The Republic Of Uganda, 1995, *the land act,* chapter 227.

Tescilli freehold mülkiyet hakkı altında kalan arazinin oranı daha küçüktür ve çoğunlukla Kampala'da ve eski Ankole, Toro, Kigezi ve Bugisu ilçelerinde bulunur. Freehold arazinin (mailo arazilerin tapu kayıtlarının yanı sıra) yer alanlarındaki işlemler Başlık Tescil Yasası ile düzenlenir. En sürdürülebilir görev süresine sahip olmasına rağmen, çağdaş Uganda'daki uygulamaları, büyük çaplı plantasyonlara ve dini kurumlara verilen başlıklarla sınırlı kalmıştır.

Temel olarak, standart freehold mülkiyet hakkı, tamamen elden çıkarma gücünün verilmesini ve ünvanın ebediyete dek ilgili kişi adına zorunlu tescili sağlar. Kamu politikasının, freehold mülkiyetini gelecekteki mülkiyet rejimi olarak gördüğü açıktır ki mevcut yasalar, kiralanmış (leasehold) mülkiyettenden ya da geleneksel(customary) mülkiyetten daha fazla bir şekilde freehold (serbest alınmuş) mülkiyetine önem vermekte ve diğer mülkiyetleri ona dönüştürmeye izin vermektedirler. Bu şart, ülkenin bazı bölgelerinde çekişmeli ve tartışmalı sonuçlar doğurmuştur. Test edildiği yerlerde yargılama, pekiştirme ve kayıt için önemli kaynaklar gerektirdiği için pahalıdır. Bazı durumlarda, mülk sahipleri sözleşmelerinin şartlı olmadığından dolayı kamu düzenlemelerine meydan okumaktadır[390].

iv. Kiralanmış (Leasehold) Mülkiyeti

Leasehold mülkiyeti, belirli bir süre için, kiraya veren ve kiralayan tarafından kararlaştırılabileceği koşullar altında, arazinin toplanması anlamına gelir[391].

Bu, her arazi mülkiyeti sistemi tarafından bilinen bir aygıttır. Üstün bir unvandan hakların türetilmesi, bu tür hakların rantının ödenmesi de dâhil olmakla birlikte belirli şartlar karşılığında kullanılmasını içerir. Leasehold mülkiyetleri herhangi bir arazi üzerinde daha yüksek bir menfaat sahibi olan herhangi bir mal sahibi tarafından ortaya çıkarılabilir. Toprak sahipleri ya da Uganda Arazi Komisyonu, 49 ya da 99 yıllık bir süre için mülkiyeti ya da mailo alanlarını kiralayabilir. Kira kontratı

[390] The Republic Of Uganda Ministry Of Lands, Housing And Urban Development, June 2006, *The National Land Use Policy*. s. 20.
[391] Constıtutıon Of The Republic Of Uganda, 1995, *the land act,* chapter 227.

"tapu senedi" almaya hak kazanır. Özel arazilerin çoğu zaman kira ödeme koşulları vardır, kamu arazileri üzerindeki kiralamalar ise kullanım koşullarına eşlik eder[392].

1995 anayasasının 237 (5). Maddesi, eski kamu arazisinden bir Uganda vatandaşı için verilmiş olan herhangi bir kira sözleşmesinin, freehold mülkiyetine dönüştürülebileceğini öngörmektedir. Geleneksel mülkiyet hakkı, yasal olarak haklarla ilgili kalıcı olarak tanınan haklar ile tanındığından, dönüşümün gözden geçirilmesi gerekmektedir. Şu hususlar bu bakımından yol gösterici ilkeler niteliğindedir:

1) 1995 Anayasası'ndan önce geleneksel mülk altında araziye sahip olan kişilere tanınan mülkler; eğer bu tür kiralar bonafide (hilesiz) ve yasal zilyet sahipleri tarafından engellenmezse, otomatik olarak freehold mülkiyetine dönmelidir.
2) 1995 anayasasından sonra mal sahiplerine ait malların kiracılarına yanlışlıkla verildiği durumlarda, bunlar otomatik olarak freehold mülkiyetine dönüşmelidir.
3) Ancak, herhangi eski kamu arazisinden verilen kiralanmış mallar bir alışılagelmiş (customary) haklar olmaksızın freehold mallara devredilmemelidir. Arazi, kira sözleşmesinin verildiği tarihte olağan mülkiyete ait olmadığı için, Uganda vatandaşları adına devletin geri dönüşlü çıkarları ile birlikte, kiracı olarak çalışmaya devam etmelidir[393].

Bir kişi ya da kurum, 49 ya da 99 yıllık bir süre için bir mülk sahibinden, muhatabı ya da mailo topraklarından ya da Uganda Arazi Komisyonundan (ya da bağımsızliktan önce İngiltere Kralı tarafından) bir kira alabilir. Kira kontratı, bir unvan belgesine göre hak kazandırır. Özel mülkiyet hakkı, genellikle devlet arazisine yapılan devlet teşvikleri ve vatandaş olmayanlar için geçerlidir (Kamu arazisi dışında Uganda vatandaşlarına tanınan kira hakları mülkiyet hakkına dönüştürülebilir") Özel arazilerin kiralarının çoğu zaman kira ödeme koşulları vardır. Kamu arazisi üzerindeki kiralamalar kullanım koşullarına sahipken, arazi sahiplerinin arazilerini kullanma veya

[392] Esther Obaikol, LANDac, *food security and land governance factsheet Uganda,* Netherland 2016, s. 4.
[393] The Republic Of Uganda Ministry Of Lands, Housing And Urban Development, June 2006, *The National Land Use Policy*. s. 21.

elden çıkarma konusunda önemli hakları vardır ve geleneksel arazilerin kullanımına ilişkin yerel kısıtlamalar burada da söz kousudur[394].

Tapu senedinin isimlendirilmesi ve tescili ise, 1950'lerin sonlarında ve 1960'larda arazi haklarının özelleştirilmesinde bir başka büyük çaba meydana getirmiştir. 1955'te, Doğu Afrika Kraliyet Komisyonu, diğer tekliflerin yanı sıra, arazi mülkiyetinin özelleştirilmesini, bireyselleştirilmesini ve arazi piyasası işlemlerinin kolaylaştırılmasını öneren Arazi Kullanım Teklifleri'ni yayınlamıştır. Bu tavsiyelerin bir sonucu olarak 1958 yılında Uganda'nın Kigezi İlçesi'nde bir pilot arazi kayıt programı başlatılmıştır. Arazi kayıt ve tescil birçok ilçede gerçekleştirilmiştir. Bağımsızlığın başlamasıyla ortaya çıkan idari sorunlar ve aksaklıklar nedeniyle, program tüm ülkeye yayılmamıştır. Ancak 1975 tarihli kibanja kiracılarını koruyan mevzuat da dâhil olmak üzere, mailoya dâhil diğer tüm mülkiyet haklarını sona erdiren ve önceki mevzuatı yürürlükten kaldıran arazi Reformu Kararı devlete ait tüm araziler için ilan etmiştir. Geleneksel ya da mailo mülkiyeti altında olsa bile toprak işgal eden bireyler uzun vadeli kiralamalar elde edebilirler. Bazı önemli değişiklikler, kiracılar üzerinde herhangi bir kısıtlama ve arazi sahipleri için kiracıları tahliye etme konusunda daha fazla esneklik içermemektedir. Bazı kiracılar ise bir araya gelmişler ve toprak sahipleri tarafından yapılan kötü uygulamalara başarılı bir şekilde karşı koymuşlardır.[395] Bunyoro ve Lango gibi Uganda'nın diğer bölgelerindeki kiralık düzenlemeler, kiracıların kira ödemeleri ya da nispeten büyük mülk sahipleri ile karşılıklı toprak kiracısı düzenlemeleri gibi mailo alanlarındaki düzenlemelere benzer. Yeni sahiplik modeline göre kişilerin sahip olma haklarını kodlayan bir mülkiyet yapısı hiçbir zaman tam olarak uygulanmadı ve mailo sahipleri ve kiracılar 1975'ten önce uyguladıkları yarı-geleneksel düzenlemelerde çalışmaya devam etmişlerdir.

1980'lerin ortasında, Uganda toprak haklarını açıklığa kavuşturmak ve korumak için yeni bir toprak kanununun gerekli olduğu fark edilmiştir. USAID fiilen mülkiyet sistemleri ve uygulamaları hakkında araştırmaları desteklemiş ve arazi mevzuatının reformu ile ilgilenen politika yapıcılara yardım sağlamıştır. Bir sonraki bölüm, 1980'lerde ve 1990'larda yapılan çalışmaların sonuçlarını sentezleyerek

[394] Constıtutıon Of The Republic Of Uganda, 1995, Section 237(5)]).
[395] Opyene, James E., *Recent Trends İn The Lango Land Tenure System*. Centre For Basic Research, Kampala, Uganda 1993, s. 59. *Centre For Basic Research Working Paper*, No. 36.

Uganda'daki arazi kullanım sistemleri ve arazi pazarlarına odaklanacak. Bu çalışmaların çoğu USAID tarafından desteklenmiştir.

Özelleştirme ve Toprak Piyasaları ise, bir önceki bölümden de anlaşılabileceği gibi, çağdaş Uganda'da arazi mülkiyetinin durumu, (kibanja) mülkiyet, özel mülk ve mailo devriye sistemlerinin bir karışımıdır. Ülkenin büyük bir kısmı geleneksel mülkiyet üzerinden faaliyet gösterirken (bazı akademisyenler bunun % 75,3 oranında olduğunu tahmin etmektedir), çalışmalar, arazi piyasasının iki özelliğinin Uganda'nın çoğunda etkin olduğunu göstermiştir: arazi haklarının ve arazi işlemlerinin bireyselleştirilmesi. Arazinin dağıtımı (Alışılagelmiş mülkiyet kapsamında arazinin tahsisi ve miras yoluyla) mülkiyet haklarının bireyselleştirilmesi sürecinden etkilenir. Bu süreçte dağıtımın az çok hakkaniyetli olup olmadığı tartışılmıştır. Özelleştirme bireysel mülk sahiplerinin dışlayıcı haklarını arttırdığından dolayı bireyselleştirme dinamiği; özellikle arazi, tapu ve kayıt altında özel olarak özelleştirildiğinden dolaylı, ikincil haklara sahip olan (örneğin, kadınlar, etnik azınlıklar, göçebe pastoralistler gibi) kişilerin kendilerini kaybedebileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Özellikle arazi, kayıt programları altında resmen özelleştirildiğinde arazi tapu isimlendirmesinin bireysel şahıslara olan etkisi, geleneksel bir topluluğun toprak üyeliği yoluyla tüm üyelerinin geçimini sağlama yeteneğini önemli ölçüde azaltmaktır.

Orta Uganda, ülkedeki en aktif arazi pazarına sahiptir. Bu nedenle, bu bölgede arazi piyasası operasyonlarını ve özelliklerini inceleyen bazı çalışmalar yapılmıştır. Uganda'nın arazi piyasasının özelliklerinden biri, bireyler arasındaki arazi işlemleri yaygın olsa da bazı geleneksel kuralları dikkate almasıdır. Bu, özellikle kırsal ve tarım arazileri için geçerlidir. Başka bir deyişle, alıcı ve satıcı çevrelerindeki topluluğun desteği ve onayı ile bir arazi işlemine girerler. Alıcı ve satıcı tarafından yapılan sosyal ilişkilerin bu kabulü, yalnızca toplumsal çabaların değil, aynı zamanda ekonomik olanların da bir soy, kabile, topluluk ya da tarımsal dernek olmak üzere destek grupları ile işbirlikçi bağlara bağlı olduğunun kabul edilmesidir[396].

[396] Heck, Simon, *Sales contracts and land tenure relations in Ankole, Western Uganda*. Boston: African Studies Center, Boston University, 1996, s. 21. *Working papers in African studies*, no. 205

Bu Ülke Brifinginde belirtilen çalışmalar aşağıda sıralanan hususlar hakkında değerli bilgiler sunmaktadır: (1) Mailo ve geleneksel arazi sahiplerinin çeşitli faydalanma hakları, aktarım hakları dâhil, (2) özelleştirme ve arazi piyasası faaliyetlerinin özkaynak üzerindeki etkisi; (3) 1950'lerin sonlarındaki tapu isimlendirme ve tescil çabalarının etkileri; (4) özelleştirmenin pastoralist alanlarda etkisi; ve (5) bireyselleştirilmiş mülkün ağaçları kapsama hususu üzerindeki etkisi.

Uganda'nın merkezindeki arazi piyasası herhangi bir mülkiyet rejiminde toprak hakları paketi üç tür haktan oluşur: Kullanım hakları (Uganda bağlamındaki kullanım hakları, diğerlerinin yanı sıra ağaç dikme ve kesme, ölülerin gömülmesi, kum, kil ve çakıl kazma ticari satış için), dışlama hakları (diğer şahıslara verilen izin hakları şunlardır: patikaların yasaklanması, su ve yakacak odun toplanması ve hayvan otlatma) ve transfer hakları (Transfer hakları şunları içerir: Verme -vivos/hibe veya mirasçılara- verme, kiraya verme, vaat etme ve başkalarına toprak satma). Troutt[397], Uganda'nın merkezindeki bireyselleştirilmiş arazi hakları ve arazi piyasası üzerine bir çalışma yürütmüştür. Buralarda ve 1900'lü yılların başından beri sedanter tarımın uygulandığı yerlerde hem mailo (freehold) ve hem de geleneksel mülkiyet rejimleri uygulanmıştır. Çalışmada, mailo ve geleneksel rejimler arasındaki bu üç arazi hakkı grupla ilgili farklılıklar ele alınmıştır. Troutt'un farklılıkları öngörmek için kullandığı değişkenler arasında mülkiyet rejiminin yanı sıra, nüfus yoğunluğunun ticaret ve tarımda bireyselleşme düzeyi değişkenleri de göz önüne alınmıştır. Çalışmayı yönlendiren genel hipotezler, artan nüfus yoğunluğunun ticaret ve tarımda gelişmesinin mülkiyet haklarının bireyselleştirilmesi sürecini yönlendirdiği yönündedir. Bu da, bir arazi piyasasının işleyişini kolaylaştırır, bu da ekonomik verime dayalı arazi işlemlerine (satış ve kiralama) yol açar.

Troutt, artan nüfus yoğunluğu tarım ticaretiyle bireyselleştirilmiş toprak haklarına katkıda bulunurken, bu sürecin tüm arazi sahiplerinin bireyselleşme ile aynı haklara sahip olması anlamında eşit olmadığı sonucuna varmıştır. Örneğin, başka kimselerden izin almadan ağaç dikme ve kesme hakkı, bazı topluluklarda toprak sahipleri tarafından edinilirken, diğer topluluklarda bu hak elde edilmemiş, ancak

[397] Troutt, Elizabeth, *Rural African Land Markets and Access To Agricultural Land: The Central Region Of Uganda*. C1994. VII/364.

başkalarının yakacak odun toplamalarını engelleme hakkına sahip olmuştur. Arazi pazarının geliştirilmesi, özellikle çoğu toplulukta önemli olan bireysel mülk sahiplerinin araziyi satma hakkını elde etmeleriyledir.

Diğer sonuçlar, en azından Uganda bağlamında, bireysel mülkiyet hakları ile mülkiyet güvenliğine ilişkin teoriye meydan okumaktadır. Troutt, bir bireyin algılanan görev süresi güvencesi ve (1) arazi haklarının bireyselleştirilme düzeyi ile (2) arazi sahibinin araziyi satın alıp almadığını ya da başka yollardan satın alıp almadığı arasında doğrudan bir ilişki olmadığını tespit etmiştir. Öte yandan Troutt, tarım altyapısına yapılan yatırımların ve verimliliği artıran uygulamaların, arazi piyasası faaliyetleri ile ilgili olmadığını ortaya koymuştur. Diğer bir deyişle, satın alınan parsellerin ve satın alınmamış parsellerin (mirasla devralınan toprak) sahipleri, bu yatırımlarla aynı düzeyde iştirak etmişlerdir.

Troutt'un çalışmasında dikkat çeken şey, sadece mailo alanlarında ve Uganda'nın geleneksel alanlarındaki arazi haklarının ve arazi piyasası işlemlerinin yüksek düzeyde bireyselleştirilmesidir. Bu bulgu, geleneksel mülkiyet sistemlerinin, nüfus yoğunluğunun artması ve tarım ticaretinin gelişmesi gibi değişikliklere uyum sağlamak için normlara ve uygulamalara cevap verilebileceğini ve ayarlayanabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, ilginç bir şekilde, nüfus yoğunluğu yüksek seviyelere ulaştığında ve arazi (ve dahi kaynaklar) daha az hale geldiğinde, işlemlerin ikisi yavaşlamaktadır. Troutt, nüfus yoğunluğu çok yüksek seviyelere ulaştığında arazi piyasası faaliyetinin azaldığını tespit etmiştir.

Baland[398], ayrıca nüfus yoğunluğunun arazi piyasası operasyonlarını etkilediğini de tespit etmiştir ki artan pazarda parsel büyüklüğü azalır ve arsa fiyatları artar. Bu dinamik ile birlikte, Baland, tarımsal verimlilik artmadığında artan nüfus yoğunluğunun artan yoksulluk ile ilişkili olduğunu bulmuştur. Nüfus yoğunluğu arttıkça arazi azalır gibi bir başka eğilim ise, toplumların belirli geleneksel kurallara, özellikle de su toplama ya da patika kullanma hakkı gibi bazı kullanım haklarını tahsis edenlere, bu kaynaklara doğrudan erişimi olmayan hanehalklarına karşı önyargılı olmamasıdır.

[398] Baland, Jean-Marie. *Poverty, Tenure Security and Access To Land in Central Uganda: The Role Of Market And Nonmarket Processes*. b.y 1999, s. 16.

Pastoralizm[399] ise, pastoral faaliyetler ve pastoral hayvancılık üretimine dayalı yaşam biçimi, ekolojik ve iklimsel koşullar yıl boyunca ve yıllar boyunca değiştiğinden, hayvanların ve insanların farklı coğrafi bölgelere taşınmasını öngörür. Kuru çiftlik, mera ve suların bulunduğu bir alana ulaştığında hayvan sahipleri hayvanları hareket ettirir. Bu, yıl boyunca (göçebe) veya sadece birkaç hamlede (yaylacılık) sürekli harekete yol açabilir. Kuraklık olduğunda koşullar bir bölgeye çarptığında, pastoralistler birkaç yıl boyunca geleneksel bölgelerinin dışındaki bölgelere taşınmaya zorlanabilirler. Bu hareket, ortak mülkiyet ile ilgili düzenlemelerin ve anlaşmaların, hareket alanlarında yaşayan topluluklarla yapıldığını varsayar. Bu düzenlemeler ve anlaşmalar, kullanım hakları konularını (örneğin, nerede ve ne zaman yaşamaları gerektiğiile alakalı hususları) ve kaynak yönetimini (örneğin kaç hayvan için hangi kaynak gerektiğinin ölçüsünü) içerir. Pastoralist sistem, geleneksel bir mülkiyet sistemi olmakla birlikte, yerleşik tarım toplulukları tarafından uygulanan geleneksel mülkiyet sistemlerinden oldukça farklıdır. Temel farklılıklar mekânsal ve zamansaldır. Tarım pastoralizmin çeşitli mekânlarda geçici haklara dayandığı sabit bir mekânsal alan için nispeten kalıcı (zaman içinde) haklara ihtiyaç duyar. Uganda'da Bahima, Basongora ve Karimojong gibi bir grup etnik grup pastoralizmi uygular. Ülkenin yaklaşık dörtte biri pastoralizm için kullanılmaktadır. Bu alanlar genellikle güneybatı ve kuzeydoğu bölgelerinde değişen ekosistemlere sahip yarı kurak veya kurak bölgelerdir.

Gördüğümüz gibi, sömürge dönemlerinden beri Uganda politikası bireysel özel mülkiyete imtiyaz verdi. Freehold mülkiyeti ve arazi piyasaları, ekonomik kalkınma için ilerici ve verimli yapılar olarak öne sürülmüştür. Bu nedenle, geleneksel pastoralizme izin veren geleneksel mülkiyet sistemleri, ortak otlak arazileri kişiselleştirilmiş özel mülkiyet haline getirerek kısıtlamıştır. Bu eğilim 1975 tarihli Arazi Reformu Kararnamesi'nde bile devam etti ve bu, yasa tüm arazilerin devlete ait olmasına karar verdi. Devlet yetkilisinin yazılı izni dışında, hiçbir kişi, kamu mülkünü hiçbir zaman geleneksel olarak işgal edemeyecektir. Bu kararname, özellikle

[399] Kisamba-Mugerwa, W., *Rangeland Tenure and Resource Management: An Overview Of Pastoralism in Uganda*. Kampala, Uganda; Madison, Wis.: Makerere Institute Of Social Research, Makerere University: Land Tenure Center, College Of Agricultural and Life Sciences, University Of Wisconsin-Madison, 1996. s. 37.

güneybatı kesiminde uzun vadeli özel mülkler aracılığıyla spekülatörlerin otlatma arazilerini gasp etmesini tetiklemiştir.

Mülkiyet hakları, erişim hakları ve kaynakların kullanımı ile ilgili ihtilaflarla ilgili olarak, toplu konutlar arasında bireyselleştirilmiş kullanımdan daha yüksek bir insidans vardı.. Buna ek olarak, katılımcılar bu çatışmaların daha yüksek otorite seviyelerinde olduğundan daha önce çözüldüğünü iddia etmişlerdir. Bu, işe alma kurallarının değiştiği gibi, otlatma kuralları hakkında bir belirsizlik olduğunu göstermektedir.

Yatırımlar ve iyileştirmelerle ilgili olarak, bireysel olarak işleten hanehalkı, araziye yatırım yapma hakkında (ağaç dikimi, mera ekimi, sondaj kuyularında) daha yüksek bir eğilime sahiptir. Ancak her iki gruptaki hanehalkı hayvanlarının sağlıklı kalmasını sağlayan benzer yatırımlar yapmaktadır. (veteriner tıbbı, teknik tavsiye gibi).

Son olarak, meralar bireyselleştikçe, otlatma görevinde çalışan çobanların kendilerini daha kurak alanlara çektikleri gerçeği ortadadır. Bu eğilimin sonuçları, bu haneler için daha yüksek yoksulluk seviyelerine ve bu topraklar açısından da bozulmalara yol açmaktadır.

Ağaçların İhyâ edilmesi ve mülkiyete konu kılınmalarıyla ilgili haklar çok sayıdadır. Özel mülkiyet altında, arazi sahibi ağaç dikmek, meyve toplamak, ağaçlardan yaprak toplamak, ağaç kesmek veya yakacak odun toplamak hakkına sahiptir. Bu haklara sahip olan kişiler, farklı geleneksel mülkiyet sistemleri kapsamında değişmektedir. Bazı topluluklarda, örneğin, insanların ortak ağaçlardan meyve toplamalarına veya ortak ormanlarda odun toplanmasına izin verilir. Uygun otoriteden izin alınmadan hiç kimsenin ağaç kesmesine izin verilmez. Topluluk tarafından bireylere tahsis edilen topraklarda, bu kişi ağaç dikebilir ve istediği zaman onları kesebilir. Ancak, bu araziyi yetiştirmek için kullanma hakkı verilen karısı, izinsiz olarak ağaç dikmeyebilir veya varolan ağaçları kesebilir: meyve hasat edebilir veya hayvancılık için dallar kesebilir.

Arazi haklarının ağaç ve bitki örtüsü üzerindeki artan bireyselleşmesinin etkileri nelerdir? Place[400], arazinin ve ağaç kaynaklarının yönetiminde tenör sistemlerinin ve nüfus yoğunluğunun etkisine dair bulguları rapor etmektedir. Nüfus baskısının oranının artan nüfus baskısı ile azalmasına rağmen, nüfus baskısının ormanlık alanların ve otlak alanların tarım alanlarına dönüşümünü önemli ölçüde etkilediğini bulmuşlardır. Ormanlık alandan tarım alanına yapılan bu dönüşüm, geleneksel kullanım alanlarında mailo ve kamusal alanlara nazaran önemli ölçüde yükselmiştir. Bu, alışıldık kullanım alanlarında ortak kaynakların yönetiminin bireysel olarak ve kamuya ait arazilerden daha zayıf olduğunu göstermektedir. Öte yandan, çalışma, , ister geleneksel olsun ister kamusal araziler olsun isterse de bireysel olarak sahip olunan araziler olsun ağaç dikimi ve ağaç korunmasının gerçekleştiğini tespit etmiştir. Böylece, ağaç örtüsünde önemli bir değişiklik, nüfus yoğunluğunun artmasına neden olmuştur. Bu bulgular, bu kısa alıntıda belirtilen diğer çalışmalarla çelişmektedir. Şöyle ki, toprak sahipleri, mülkiyetlerinin güvenliklerini arttırmak için ağaçların kısmen dikimini yapmaktadır. Bu, alışılagelmiş arazi kullanım sistemlerinin ağaçların dikimini ve yatırımını engellememesinin bir nedenidir.

Sonuç olarak, Uganda'nın arazisinin yukarıda ele alındı üzere neredeyse hepsinin bir sahibi olduğu söylenebilir. Sahipsiz arazi bulmak zordur. Bu nedenle, Uganda'da İhyâ edilen arazi, ilk önce sahibinden ister hükümet ister bireysel olsun izin almak için tek koşuldur. Uganda'da sömürgeleştirilmeden önce toprak mülkiyeti, geleneksel mülkiyet rejimleri altında gayri resmi bir konumda idi. Sömürgecilik sırasında ve sonrasında, arazi, farklı mülkiyetlere ve toprak canlandırma yaklaşımlarına göre yukarıda tartışıldığı gibi cebren resmi olarak bölünmüştür.

Uganda'da İhyâ etmeye elverişli toprakların nedenleri diğer ülkelerden çok farklı değildir. Uganda verimli topraklarla birlikte, en çok gerçekleştirilen faaliyetler ticari ya da evsel amaçlı tarımdır. Ülkenin kuzey ve güneybatı bölgelerinde nomadizm, transhumansyon ve pastoralizm amaçlı topraklar İhyâ edilmektedir.

[400] Place, Frank. *The Role Of Land And Tree Tenure On The Adoption Of Agroforestry Technologies in Zambia, Burundi, Uganda, And Malawi: A Summary And Synthesis*. Madison, Wis.: Land Tenure Center, University Of Wisconsin-Madison, [1995]. X/105.

Aşırı hızlı nüfus yoğunluğu, sığınma evleri ve yiyecek amaçları için arazinin yeniden canlandırılmasına ihtiyaç duyulmasını gerektirmektedir. Bu da sonuç olarak araziyi yeniden canlandırmak için başka bir sebep olarak arazi piyasasına yol açmıştır. Arazi piyasası ile arazi toplanır, arsalara ve parsellere ayrılır ve diğer irtifak kalemleri hesaplanır. Alıcıları çekmek ve satışa hazır hale getirmek için uygun ortam hazırlanır ve böylece yaşamı desteklemek için ideal arazi İhyâ edilmiş olur.

Arazi pazarlaması, arazi sahibinin ve kullananlarının, yukarıda görüldüğü gibi arazi üzerinde kendi hakkının belirlenmesini sağlamak için hazır, tapulanmış ve tescillenmiş araziyi gerektirir. Diğer arazilerin İhyâ edilme ve geliştirilme faaliyetleri kapsamında; tarla kiracısı (muzaraa ve musâkât gibi), tapu isimlendirme, arazi tescillendirme, ağaçlandırma gibi temel birkaç hususta bashedilebilmektedir.

II. UGANDA'DA MEVÂT ARAZİSİNİN İHYA EDİLMESİNE İLİŞKİN HUKUKİ DÜZENLEMELER VE İSLAM HUKUKU İLE MUKAYESESİ

Bu kısımda, Uganda yasalarına uygun olarak arazi İhyâ etme ve geliştirmenin İslam hukuku açısından karşılaştırılmasından derinlemesine açıklamaya gerek kalmadan basit bir şekilde bahsedilecektir. Bunun nedeni, yukarıda ilgili konuların ayrıntılarıyla ele alınmış olmasıdır. Uganda kanunlarının incelenmesinde esas alarak Uganda Cumhuriyeti'nin 1995 tarihli anayasasının 227, 237, 244 numaralı bölümleri esas alınmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde sıralanmıştır:

1) İslam hukukunda İhyâ edilen topraklar yeraltı mineralleri olmayan topraktır. Yukarıda görüldüğü gibi yeraltı minerallerinin, hepsi İslam devletine aittir. Bu nedenle, bunlardan yararlanılabileceği konusunda yetki vermek, vergi ve paylar koymak kamu yararına olan faydalarını sağlamak devlet reisisinin yani İmam'ın görevidir. Uganda kanunu söz konusu olduğunda da durum aynıdır. Bireysel yararlanma, yeraltı mineralleri olmaksızın, toprak üzerinde olmalıdır.

2) Yetkili kimselerden izin isteme şartı. Bu durum söz konusu olduğunda, İmamın izni, araziyi yeniden canlandırmak için şart koşulmaktadır. Bu şartı ihmal eden bazı fukaha olmasına rağmen, herhangi bir toprak parçasını yeniden canlandırmadan ve geliştirmeden önce uygulanacak metot İslam kanunlarında da düşünülmüştür. Uganda durumu söz konusu olduğunda, İngiliz sömürgecileri

tarafından kurulan toprakların resmi olarak sahiplenilmesinden önce, yeniden canlandırılacak ve geliştirilecek arazinin, gayri resmi mülkiyet biçimine sahip olduğunu gördük ki, o zaman etnik kabile şefi, arazi geliştirmek isteyenlere izin vermiştir. Mevcut yasal durumda ise arazi mülkiyeti bireysel olarak verilmiştir. Bu nedenle, bireysel mülkiyet altındaki topraklar için izin istenir, oysa hükümet / kamu arazisi için sorumlu hükümet yetkililerinden izin alınır. Burada yasalar İslam hukukuyla aynı yaklaşıma sahiptir.

3) İslam hukukunda, şehir içinde veya en yakın banliyö bölgelerinde bir arazinin yeniden canlandırılmasına izin verilmez, bu da dikkate alınan başka bir durumdur. Uganda yasalarına göre, şehirlerde ve kasabalarda arazinin yeniden canlandırılması ve geliştirilmesi, geliştiricinin sorumlu makamların yeri ve izni hakkında plan almasına izin verdiği sürece izin verilir. Bu, İslâmiyet hukukuna aykırı değildir; zira fukaha, İmam'ın iznini alması halinde bunu kabul etmişlerdir.

4) Arazi geliştirilmeden ve canlandırılmadan önce göz önünde bulundurulması gereken diğer şartlar söz konusu olduğunda, arazinin irtifak hakkı içerisinde olmaması şartı vardır. İslam hukuku, toprağın kamu yararına olan daha iyi durumlara dönüştürülmesinin dışında, arazinin irtifak tesisleriyle yeniden canlandırılmasını asla kabul etmemiştir. Uganda yasalarında irtifak tesislerinin yeniden canlandırılması ve geliştirilmesi iki yönlüdür. Yollar gibi bazı irtifak tesisleri devlet sorumluluğu altındadır. Diğer tesisler, kendi mülkiyet haklarına göre bireysel ve toplumsal dayanaklara sahiptir. İnsanlar, ülke genelinde kabul edilen kapitalizm anlayışına göre, kamu yararına olmayan bireylerin maslahatlarına olan diğer tesislerde bu irtifak tesis arazilerini yıkmakta ya da geliştirmektedirler. Çoğu durumda, İslam hukuku kamu yararına olan herhangi bir tesisi, herhangi bir kişisel yarar için yerinde bırakmayı tercih etmektedir. Bu nedenle, irtifak tesislerinin İslam hukukunda yeniden canlanmasına izin verilmezken, Uganda yasalarında gelişme ve yeniden canlanma açık ve serbesttir.

5) İslam hukukunda, imamın bir birey ya da topluluğa iktaa olarak toprak parçasını bağışlaması, İhyâ edilip geliştirmek ya da yaşam için bundan yararlanması bağlamında düşünülmektedir. Ayrıca, bir ihtiyaç olduğunda arazilerin kamu yararından dolayı tazminatsız kamulaştırılması da kabul edilmiştir. Aynı durumda,

Uganda kanununda, arazi kayması, mülteciler, felaket gibi durumlarda insanların hayata kavuşmaları için hükümet toprak bağışında bulunabilir. Bu topraklar kamu arazileri olmalı, eğer insanlar bireysel arazilere yerleştiyse, arazi sahipleri oluşturulan kamu fonundan karşılanır.

6) İslam hukukunda, iktaa yolu, toprakların yeniden canlandırılması ve gelişmesi yollarından biri olarak tanıtılmıştır. Bu, Hz. Peygamber'in Bilal'e akik topraklarını vermesi venazîr topraklarını ele geçirdikten sonra muhacirlere dağıtması hususlarına dayanmaktadır. Halifeler de aynı şeyi yapmışlardır. Aynı yöntem Uganda'daki sömürgeciler tarafından toprak geliştirme ve onu yeniden canlandırma yolu olarak da uygulanmıştır. 1900 anlaşmasından sonra, elitlere, diğer Ugandaların kalkınma ve refahlarını sağlamak için ve diğer topraklardan faydalanabilmeleri için mailo toprakları olarak bilinen araziler verilmiştir.

7) İslam hukukunun Uganda hukuk sisteminde de görüldüğü gibi arazi kullanım rejimlerinin sınıflandırılmasında öngördüğü belirli bir yol yoktur. Fukaha, sadece toplumun ortak ya da komünal olmayan mülkiyet sistemini sınıflandırılmaksızın toprağın kullanımı, geliştirilmesi, canlandırılması ve mülkiyetin elde edilmesindeki meşru yollardan bahsetmiştir. Onların yorumlarına derinlemesine bakmaya çalıştıkça, toprak rejimlerini kamu arazisi ve bireysel arazi şeklinde sınıflandırdıkları açığa çıkmaktadır. Kira sisteminde, zimmiye verilen kamu arazisinde kiralanan sistem uygulanmış ve bu vergiler haraç vergisine tabi tutulmuş olup, bireysel arazi kullanım bedeli icar olarak uygulanmıştır. Uganda hukuku arazi sisteminde, geleneksel, mailo, freehold(serbest tutulmuş) ve leasehold(kiralanmış) olmak üzere toprak mülkiyeti rejimi dört sınıfa ayrılmıştır.

8) İslam hukukunda, yeniden canlanan ve geliştirilen arazi, İhyâ edenlere ve geliştiricilerine aittir. Bu, sahip olunan arazinin daha önce mülkiyet sahibinin olmaması koşuluna bağlıdır. Uganda yasaları için, arazi kullanım durumlarında gördüğümüz gibi, Uganda'daki tüm topraklar ya kamusal ya da bireysel bazda mülkiyet altındadır. Herhangi bir kiracı bir toprak parçasına yerleşir ve izinli veya izinsiz olarak en az 12 yıl boyunca orayı İhyâ ederek geliştirebilirse, bu araziyi sürekli olarak sahiplenmeye ve geliştirmeye hak kazanır. Bu mesele, İslam hukuku ile çelişki arz etmektedir. İslam, arazi mülk sahibinden, kendi izni olmaksızın

gelişme amacıyla da olsa, mülkiyetin alınmasını kabul etmez. Çünkü burada mal sahibine yönelik bir haksızlık vardır. Mal (arazi) sahibi, kiracı ile görüşmeden ve müzakere etmeksizin bu araziyi satamaz. Bu şekilde kiracı ilk satın alma hakkına sahip olur ve bu da İslami yasaların şufa hakkını andırır.

9) İslam hukukunda, bir müslüman tarafından kullanılan toprak, oraya sahibi olduğu sürece ondan alınmaz, sadece o arazide elde ettiği hasatın zekâtını öder. Müslüman olmayanlar tarafından kullanılan hasat ve arazi, haraç vergisi ile vergilendirilir. Uganda yasalarında olduğu gibi, İslam hukukunda da hem kiracının hem de toprak sahibinin hakları ve ilgili koşullar ortaya konulmuştur.

10) Kira iki türden oluşuyordu: **busuulu** ve **envujjo** (literatürde bunlara genellikle vergiler denir). Busuulu rantı, arazinin kendisi ve boyutlarına bakılmaksızın tutulan her kibanja(parsel) için belirlenmiş ödenen bir miktardır. Envujjo, peşin satılan mahsulleri (pamuk, kahve ve mısır) ve diğer bazı ekonomik faaliyetlerin (satışı için bira üretimi gibi) üretimi için ödenir. Envujjo, üretim birimi başına belirlenmiş bir nakit ödemeden oluşuyor. Bu özelliği sebebi ile envujjo, hasattan alınan haraç ve öşür zekâtını andırıyorsa da İslam zekâtının şart ve koşullarını haiz değildir. Busuulu, İslam hukukunda araziye ilişkin kira ödemesi olan icar ve haraca benzemektedir. Bu durumda, İslam hukukunun bu ödemeleri inanç perspektifi açısından incelendiğini söylerken, Uganda yasalarının arazi ödemelerinin perspektifi, inanca bakılmaksızın geneldir.

11) Ekilebilir araziyi muzaraa, musakat, ikta ve mugarasa sözleşmesi yolu ile canlandırmanın yollarını gördük ki fukaha bu sözleşmeleri kiralama veya ortaklık sözleşmeleriyle karşılaştırmıştır. Dolayısıyla, bir taraf ölürse kendi hakları devredilir ve bu haklar onun soyundan gelenlere aktarılır. Aynı durumda, Uganda yasalarında, geliştirdikleri ya da yeniden canlandırdıkları topraktaki kiracıların bu topraktan tahliye etmelerine izin verilmez ve bu hak onların soyundan gelenlere de aktarılır. Nitekim arazinin yeniden canlandırılması ve geliştirilmesi nedeniyle elde edilen herhangi bir hak ve imtiyazın kalıtsal olarak kalmasına ve muhafaza edilmesine izin verilir.

12) İslam hukukunda, mevat arazileri geliştirmenin ve yeniden canlandırmanın bazı yollarının; muzaraa, iktaa, musâkât ve mugârasa gibi tartıştığımız yöntemlerden bazıları olduğu görülmektedir. Uganda yasalarında da benzer şekilde, toprak sahipleri açısından, topraklarını bir gelir aktivitesi olarak yeniden canlandırmak ve geliştirmek için toprak kirasını ürünle ödemeyi öngören çiftçilik sistemi (sharecropping) aynı yöntemleri benimsemiştir.

13) İslam hukukuyla, toprakları yeniden canlandırmanın ve geliştirmenin ilk aşaması, mülkiyet edinmede öncelik hakkı ayrıcalığını gösteren tahcirdir. Aynı şekilde, Uganda yasalarında, 1950'lerin sonlarında, arazinin İhyâ edilmesi, pazarlanması ve geliştirilmesi amacına yönelik olarak, çağdaş bir şekilde arazi tapu isimlendirme ve tescil yöntemi getirilmiştir.

14) İslam hukukunda üç şey; su, mera otu ve yakacak odun insanlar arasında paylaşılmaktadır. Özellikle de yukarıdaki bölümlerde tartışıldığı gibi insan yapımı bir kaynak söz konusu olmadığında bu kaynaklar sahiplenilmemelidir. Kamu kaynakları üzerinde bireylerin eşit kullanım hakkına sahip olduğu kabul edilir. Oysa Uganda yasaları için, göller, nehirler gibi doğal kaynakların bir kısmını içeren bir toprak parçasına sahip olan bir kimse, bu kaynakları kamu yararına açmakta, açmamakta yahut satmakta serbesttir.

15) İslam hukukunda, fukaha tarafından, bütün yeraltı minerallerinin ve diğer doğal kaynakların imamın idaresi ve denetimi altında olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca bunlardan toplanan tüm zekât gelirleri kamu yararı için beytülmale yatırılmaktadır. Aynı şekilde gördüğümüz gibi Uganda yasaları ile mineraller, sular vb. tüm doğal kaynaklar devlet kontrolündedir. Onlardan faydalanmak ve onları geliştirmek isteyen herkes, geliştirmeye devam edebilmek için izin almalıdır. Bu minerallerin ve kaynakların çıkarılmasından elde edilen gelirler kamu yararı için harcanır.

16) İslam hukukunda fukaha, esas olarak toprakları İhyâ etme ve geliştirme şartlarına odaklanmıştır. Bir kimsenin Müslüman olmasını, toprakları yeniden canlandırması ve geliştirmesi için şart olarak koşmuşlardır, çünkü bir kişi toprakları İhyâ ederse onu sahiplenmeye hazır hale gelir, ancak İslam devletin topraklarında gayrimüslimlerin toprak sahibi olma hakkı bulunmamaktadır. Bu nedenle, İslam

hukuklarında bu durum inanç perspektifine dayandırılmıştır. Oysa Uganda yasaları, kimin toprakları geliştirmesi ve canlandırması gerektiğine dair dini bir ayrım yapmamaktadır. Uganda vatandaşı olan herkes kendi inancına bakılmaksızın toprağı yeniden canlandırabilir ve geliştirebilir, çünkü Uganda İslam şeriati uygulanan bir İslam ülkesi değildir.

17) İslam hukukunda, fukaha yorumlarına göre, İslam devletinin vatandaşı olmayanların toprak sahibi olma hakkı yoktur ve bunlar da muste'min ve zimmi'dir. Ancak, üzerinde mutabık kalınan görüşe göre zimmi, toprakları yeniden canlandırma ve geliştirme hakkına sahiptir. Onlara kiralanan gelişmekte olan topraklardan alınan ücrete zekât ve öşür (haraç) denir. Oysa Uganda yasasında vatandaşı olmayanlar toprak sahibi olma hakkına sahip değildir. Sadece kira sözleşmesi ile elde edilen arazileri, süresi 49-99 arasında değişen arazinin sahibinden alıp kullanabilir. Vatandaşı olmayan kiracılar, bu kiralanmış mülkiyetten sürekli olarak faydalanmak için 12 yıl boyunca arazide kaldıktan sonra leasehold mülkiyeti freehold mülkiyetine dönüştürebilir. İslami kiralama şartları belirli bir süre için sözleşmeyi kısıtlamamakla birlikte, sözleşmenin geçerliliği İslam hukukunun ihlal etmemesi koşuluyla iki tarafın üzerinde anlaştığı şartlara dayandırılmaktadır. Aynı zamanda, İslam devletindeki vatandaş olmayanlar kiracıların, bir Müslüman gibi müstakil bağımsız bir toprak mülkiyetine sahip olmasının hiçbir yolu yoktur.

18) İslam hukukunda, ortak topraklar yalnızca doğrudan kullanım hakları ile sınırlıdır ve insanların sığırlarını otlatmak, yakacak odun toplamak, mezarlıklar, irtifak tesisleri vb. gibi arazilerden yararlanmayı kapsar. Dolayısıyla insanlar, bu ortak alanlar üzerinde konaklama için ayrı evler inşa etmezler. Oysa Uganda yasalarında, ortak topraklar geleneksel toprak mülkiyetinde yer alır. Bu topraklarda insanların, toprağın bulunduğu yerdeki geleneksel davranışa göre bireysel daimi konut evleri ve diğer bireysel ev işlerini yapma hakkı vardır.

SONUÇ

Bu tezin sonuçları aşağıda belirtilmiştir.

Tezin başlangıcında, tezin "mevat arazilerinin İhyâ edilmesi" yerine "İslam hukukunda tarıma elverişli arazilerin İhyâ edilmesi" ile isimlendirilmesinin nedenleri açıklanmıştır. Araziyi İhyâ etmenin temel amacından biri tarımdır. Bu amaçla beraber araziyi İhyâ etmenin diğer amaçları da başlıklar halinde incelenmiştir.

İslâm hukukunda İhyâ etme bahsinde, tanım, dayanılan deliller ve topraklar ele alınmıştır. Bu toprak, toprağın yapısından bağımsız olarak incelenen yüzey zemin toprağıdır. Toprağın yeraltı mineralleri, İhyâ edilebilecek arazinin sahip olması gereken bir şart mahiyetinde değildir.

İhyâ edildiği düşünülen mevat toprakla kastedilen, üretim dışı kalıp artık kullanımda olmayan, paylaşılan tesisler ve ortak özellikler olmadan, mülkiyetsiz ve artık yeniden üretilip kolaylaştırılıncaya kadar üretken ve kullanılamaz olan arazilerdir.

İslam hukukunda toprakların İhyâ edilmesi, mülkiyeti olmayan arazinin İhyâ etme ve gelişme amacına göre hazırlanması anlamına gelmektedir. Bu faaliyet, İslam şeriatında Kur'an, sünnet, sahabe kavli ve aklî delillerden getirilen kanıtlarla meşrulaştırılmıştır.

İslâm hukukunda toprakları İhyâ etme hükmü, zaman zaman İhyâ etmenin gerekliliğine ve şartlarına uygun olarak değişmektedir.

Araziyi yeniden canlandırmadan önce fukahaya tarafından tercih edilen görüş, ortaya çıkabilecek zararlardan, hasarlardan ve problemlerden kaçınmak için otoriteden toprağı yeniden canlandırma ve geliştirme için izin almanın gerekli olduğudur.

İrtifak haklarına, ortak paylaşımlı tesislere sahip olan toprak, İhyâ edilme için dikkate alınmaması gereken topraklar arasındadır. Bu koşullar hem İslam hukukunda hem de Uganda hukuk sisteminde geçerlidir. Kalkınma ihtiyaçları varsa, ilgili makamlardan izin alınması gerekir.

Arazi, İhyâ edilme sürecinde üç aşamadan geçmektedir. İlk olarak islam şeriatında tahcir denilen terim, günümüzde arazi sahipliğini belirli bir kişi ya da gruba ait kılan gelişmiş arazi tapusu ve tescili yöntemleriyle bilinir. İkincisi, İhyâ edilme ve gelişme süreci ve son olarak kullanım ve üretim aşamasıdır. İslam hukuku, mevat toprağına kalıcı olarak sahip olma hakkını İhyâ eden kişiye yetki verir ve bu hak miras yoluyla aktarılabilir. İlk iki aşamayı uyguladıktan sonra İslam hukukuna uygun olarak arazi İhyâ edildiği için sevap elde edilir.

Hem İslam hukuku hem de Uganda yasalarındaki doğal kaynaklar ve yeraltı mineralleri, imam ve hükümet yetkililerinin kontrolü ve otoritesi altındadır. Bu nedenle, onların gelişimi ve çıkarılması kamu yararına uygun olmalıdır.

Arazinin tarım yoluyla İhyâ edilmesi ve geliştirilmesi, hem İslam dünyasında hem de Uganda'da (tarla kiracısı/sharecropping) mugârasa, musâkât ve muzâraaa gibi farklı paylaşım biçimleriyle uygulanmaktadır. Günümüzde toprağın İhyâ edilmesi, tarımın ötesinde mültecilik, turizm, sanayileşme ve ekolojik amaçlar gibi farklı sektörlerle ilişkili hale gelmiştir. Buna ek olarak, bu toprakların İhyâ edilip geliştirilmesi amaç ve ihtiyaçları, zaman ve mekana göre farklılık göstermektedir.

Uganda'daki arazi; alışılagelmiş(customary), serbest alınmış mülkiyet (freehold), mailo ve kiralanmış (leasehold) dört farklı mülkiyetin rejiminden oluşmaktadır. Bu nedenle, Uganda'daki herhangi bir geliştirici, yatırımcı veya arazi İhyâ eden sahibinin, mülkiyetin niteliğine bakılmaksızın bu alana sahip olduğunu belirten yetkililerden izin ve tapu alma zorunluluğu olması gerektiği konusunda hiç şüphe yoktur. Yetkililer ayrıca, arazinin yerleşim planının talebine göre planlı kalkınma ya da İhyâ edilme niyetlerini onaylamalıdır.

Ugandalı Müslümanların, toprakların geliştirilmesi ve İhyâ edilmesi hususlarında İslam hukukuna göre hareket etmeleri halinde bu tez, kendilerine büyük ölçüde doğru yol gösterici bir nitelike taşımaktadır. Bununla birlikte, Uganda'nın hukuk sistemi İslami tarzda tasarlanmamıştır. Bazı yasalar İslam hukukuna uygunluk arz ederken bazıları için böylesi bir uygunluktan bahsedilememektedir. Bu nedenle, çalışmamızda benimsediğimiz yaklaşım, toprakları İhyâ etme ve geliştirme konularında Müslüman bir Uganda vatandaşının Uganda pozitif hukukunun İslam ile uyumlu hükümlerini benimsemesi yönündedir. İslam ile farklılık arz eden Uganda

yasalarının ise diğer insanlara zarar vermeyecek bir şekilde muameleye konu kılınmaları mümkündür. Zira, ve ne olursa olsun bu hususta bir faaliyetin yasallığı, yasalara göre geçerli olmasıyla mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

ÂBÂDİ EZ-ZABÎDİYİ, Ebu Bakar b. Ali b. Muhammed el-Hadâd (ö. 800/1397), *Cevharat'n-Neyrat*, Matbaa el-Hayriyet, b.y 1902, I-II

ABDULGANİYÜ, İbn Talip b. Hamâd b. İbrahim el-Ganimî (ö. 1298/1880). *el-Lubâb fi Şerh'l-Kitap*, Mektep'l-İlimiye, Beyrût t.y, I-IV.

AHMED b. İdris b. Abdulrahman es-Sanhâci el-Karâfi, **İBN ŞÂTI**, **MUHAMMED** Ali Hüseyni, *el-Furûk-Anivâr'l-Burûk fi Anivâ-İ'l- Furûk*, Dar'l-İhya el-Kutub el-Arabiya, Mısır 2010, I-II.

AHMED, Ebu Abdullah b. muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Asad Şeybânî (ö. 241/855), *Müsned İmam Ahmed Bin Hanbel*, Mü'essesetu'r-Risale,b.y. 2001, I-XLV.

AHMED RIZA, Ebu'l-Ula Bahau'din b. İbrahim b. Huseyn b. Yusuf b. Muhammed Rıza'l-Amır (ö. 1372/1953), *Mu'jam Metin'l-Luğa*, Dar Mektep'l-Hayat, Beyrut 1960, I-V.

AHMED, Muhtâr Abdülhamid Ömer (ö. 1424/2003), *Mu'cam Lugât'l-Arabiye El-Muasır*, Âlam'l-Kutub, b.y 2008, I-IV.

ALBÂNİ, Muhammed Nâsurdin (ö. 1420/1999), *İrvâ'l'-Galıl fi Tahric Ahâdis Manâr Sebil*, Mektep'l-İslami, Beyrût 1985, I-IX.

ALİ SABRÎ, Ali Hilal B Muhammed. *Kamu ve Özel Mülkiyet Perspektifinden Arazi ve Doğal Kaynakların Korunması İle İlgili Araştırma*, Umman Sultanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı, Umman 2009.

ALİ, Mensûr. *eş-Şeriat ve Kavânîn'd-Duveli*, İslami İşler Yüksek Konseyi, Kahire 1965.

ALÎŞ, Ebu Abdullah El-Maliki Muhammed b. Muhammed (ö. 1299/1881), *Mınahu'l-Calil Şerh Muhtasar Halil*, Dar'l-Fıkır, Beyrut 1989, I-IX.

ÂSKARÂNİ, Ebu'l-Fazul Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacar (ö. 852/1448), *ed-Dirâya fi Tahrîc Ahâdîs'l-Hidâyet*, Dar'l-Marife, Beyrût t.y, I-II.

ATIF Bey, *Arazi Kanunname-İ Hümayunu Şerhi*, Matbaa-İ Hayriye ve Şürekası, b.y 1330.

AYİN, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa Bedirdin (ö. 855/1451), *Umudat'l-Kâri Şerh Sahih Buhâr*, Dar İhya Turâsı'l-Arab, Beyrût t.y, I-XXV.

BÂBARATİ, Muhammad b. Muhammad b. Mahmud Akmal DİN Ebu Abdullah Cemal Din (ö. 786/ 1384), *El-İnayet Şerh'l-Hidaye*, Dar'l- Fıkır, b.y t.y.

BÂCÎ, Ebû'l-Velîd Süleyman Bin Halaf Bin Sad Bin Ayûb (ö. 474h/1081m). *El-Muntaka Şerh El-Muvata*, Matbaa El-Endolsî, Mısır 1913, I-VII.

BALAND, Jean-Marie. *Poverty, Tenure Security and Access To Land in Central Uganda: The Role Of Market And Nonmarket Processes,* m.y, b.y 1999. balazüri, Ebu'l-Lhasan Ahmed b. Yahya b. Cebir b. Davda (ö. 279/892). *Futuhu Elbulden*, Dar ve Elmektap el-Hilal, Beyrut 1988.

BERKİ, Ş. *Toprak Hukuku*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 1967.

BUCAYRAMÎ, Süleyman b. Muhammad b. Ömer (ö. 1221/1806), *Hâşiyet'l- Bucayramî Ala el-Hatîb*, Dar'l-Fikir, b.y 1995.

BUHÂR, muhammed b. ismail ebu abdullah el-ca'fî. *sahih el-buhar*, dar tûk en-nacât, damaşik 2001, I-IX.

BUHÛTİ, Mensûr b. Yunus b. İdris (ö. 1051/1641). *Şerh Muntaha'l-İradât*, Âlam'l-kutup, b.y 1993, I-III.

--------*Keşêf'l-Kanâa Anı Metin el-İknâi*, Dar'l-Kütüp el-İlmiye, b.y t.y, I-VI.

--------*Revzat'l el-Murabaʿ şerh zed'l-mustaknii*, Mektebat'l-Riyad'l-Hadis, Riyad 1970.

CASÂS, Ahmed b. Ali er-Râz (ö. 370/980), *Ahkâm el-Kur'an*, Dar'l-Kutup el-İlmiyye, Beyrut 1994, I-III.

CAZÎRİ, Abdulrahman b. Muhammed İvad (ö.1360/1941), *el-Fıkıh Ala Mezhep'l-Arba*, Dar'l-Kutup El-İlmiye, Beyrut 2003, I-V.

CİDDE'DE İSLAM KONFERANSI ÖRGÜTÜ, *Cidde'de İslam Konferansı Teşkilatı İslami Hukuk Akademisi Dergisi*, Cidde'de İslam Konferansı Örgütü, Cidde t.y, I-XIII.

DASÛKİ, Muhammed b. Ahmed b. Arafat (ö.1230/1814), *Hâşiyat'd-Dasûki Ala Şerh'l-Kabir*, Dar'l-Fikir, b.y t.y, I-IV.

DERDİRİ, Ebu Barakat Seydi Ahmed (ö. 1201/1786), *Şerh Akrab'l-Masalik İla Fıkıh Malik eş-Şerh's-Sagir*, Matbaa Muhammed Ali Sabah, Kahire 1931.

--------,*Şerh'l-Kabir Ala Muhtasar'l-Halil*, Matbat'l-Azhar, Mısır 1926.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1962.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI, *Kur'an- I Kerim Meâli*, DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI, Ankara 2011.

EBU ABDULLAH, Muhammad b. Kasım El-Ansâr Er-Râsı et-Tunisi El-Maliki, *Hidayet'l-Kâfî Eş-Şafiye(Şerh El-Hudud)*, Mektep'l-İlimiyye, b.y 1931.

EBU DÂVUD, Süleyman b. Aş'as b. İshâk b. Başîr b. Şadâd b. Âmru es-Secestânî (ö.275/888), *Sünen ebî Dâvud*, el-mektep el-âsriyye, beyrut t.y, I-IV.

EBU ÖBEYDİ, el-Kâsım b.Salam b. Abdullah el-Haravî (ö. 224/838), *Kitap'l-Emuvâl*, Dar'l-Fıkır, Beyrut t.y.

EBU YA'LA, el-Farâ Muhammed b. el-Hüseyni b. Muhammed b. Halaf (ö.458/1065), *el-Ahkâm es-Sultaniye Lil'-Farâ*, Dar'l-Kutup El-İlmiye, Beyrut 2000.

EBU YUSUF, yakub b. İbrahim b. Habıb b. Sad b. Habtat'l-ansar (ö. 182/798), *El-Haracı*, Mektabet'l-Zahriye Liturası, Kahire t.y.

EBU'L-FADULÎ, Macid-Din Abdullah b. Mahmud b. Mavdud El-Mûsılî El-Hanefi (ö. 683/1284), *El-İhtiyâr Litalîl'l-Muhtâr*, Matbaat'l-Halbî, Kahire 1937, I-V.

EBU'L-FARACI, Şemsu din Ebu'l-Faracı Abdulrahman b. Muhammad b. Ahmed b. Kudame El-Mekdis (ö. 682/1283), *Eş-Şerh'l-Kabır Ala Metin El-Muknii*, Dar'l-Kutub El-Arabiye, Beyrut 1983.

EBÜL'ÛLA Mardin, *Toprak Hukuku Dersleri*. Cumhuriyet Matbaası Yayınevi , 1947.

ÊL-ŞEYH, Muhammed b. İbrahim b. Abdul Latif (ö. 1389/1969), *Fetva ve Risale Şeyh Muhammed Bin İbrahim Bin Abdul Latif El- Şeyh*, Matbaa Hükümet Mekke Mukarramet, mekke 1978, I-XIII.

ESTHER Obaikol, LANDac,. *Food Security and Land Governance Factsheet Uganda,* m.y, Netherland 2016.

FEYYÛMİ, Ebu'l-Abbası Ahmed b. Muhammad b. Ali (ö. 770/ 1368), *Musbahu'l-Munir fi Garib'ş-Şerh el-Kabir*, Mektebet el-İlimiyye, Beyrut t.y, I-II.

--------*Musbahu'l-Munir fi Garib'ş-Şerh el-Kabir*, Mektebet el-İlimiyye, Beyrut t.y.

HAFİF, Ali el-Hafif. *Muhtasar Ahkâm eş-Şeriat*, Dar'l-Kalam, Damaşkı 2002.

HARAVİ, Ebu Mensûr Muhammed b. Ahmed b. Azhar (ö. 370/980), *Tehzîb el-Lugat*, Dar İhya Turâs'l-Arap, Beyrut 2001, I-VIII.

HARŞÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah Halîl (ö. 1101/1689), *Şerh Muhtasar Halil*, Dar'l-Fıkır'litabaa, Beyrût t.y, I-VIII.

HECK, Simon,. *Sales Contracts and Land Tenure Relations in Ankole, Western Uganda*, African Studies Center, Boston University, Boston 1996.

HUZÂ-İ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Musa b. Masüd (ö. 789/1387), *Tahriç Delâlât's-Sem-iyye*, Dar'l-Garp el-İslami, Beyrut 1998.

İBN ABEDİN, Muhammad Amin b. Ömer b. Abdul Aziz (ö. 1252/1836), *Red'l-Muhtar Ala D-Darı'l-Muhtar*, Dar'l-Fıkır, Beyrut 1992.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Amin b. Ömer b. Abdülaziz Âbidîn (ö. 1252/1836). *Reddu'l-Muhtâl Âla Dura'l-Muhtâr*, Dar'l-Fıkır, Beyrut 1992, I-VI.

İBN ASÎR, Ebû Sadât El-Mubârak b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Âbdu'l-Karîm El-Şeybâni el-Cezar (ö. 606/1209), *En-Nihayet fi Garîb el-Hadis ve Esâr*, el-Mekteb'l-İlimiye, Beyrût 1979, I-V.

İBN CUZAYİ, Ebu Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Girnâti (ö.741/1340), *el-Kavânin'l-Fıkıhıyye*, m.y, b.y t.y.

İBN HACAR, Ebu'l-Fedlu Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö.852/1448), *Fethu'l-Bârî Şerh'l-Buhârî*, Dar'l- Ma'rife, Beyrut 1959, I-XIII.

İBN HAZIM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (ö. 456/1063), *el-Muhalla bi'l-Esêr*, Dar'l-Fıkır, Beyrut t.y. I-XII.

İBN HİBÂN, Muhammed b. Hibân b. Ahmed (ö.354/965), *el-İhsan fi Takrîb Sahih İbn Hibân*, Müesseset'er-Risale, Beyrut 1988, I-XVIII.

-------- *Sahih İbn Hibân Bitartîb Bin Balbân*, Muasasat Risale, beyrut 1993, I-XVIII.

İBN KAYYIM, Muhammed b. Ebu Bekar b. Ayub b. Şemsudin el-Cevzi (ö. 751/1350), *Ahkâm Ehlu'z- Zimme*, Remâd Neşri, Damâm 1997, I-III.

İBN KUDAME, Ebu Muhammed Abdullah b. Ehmed b. Muhammed (ö 620/1223). *El-muğni*, Mektep'l-Kahire, kahire 1968.

İBN MÂCAH, Ebu abdullah muhammed b. Yazîd el-Kazvînî, *Sunan İbn Mâcah*, Dar İhya'l-Kutup el-Arabiyye, b.y t.y, I-II.

İBN MENZÛR, Ebu'l-Fadlu Cemaluddin b. Muhammed (ö. 711/1311), *Lisanu'l-Arab,* Dar –Sadri Matbat ve Neşir, Beyrut 1990, XV.

İBN NUCAYM, Zeyduddin b. İbrahim b. Muhammad el-mısıri (ö. 970/1562). Muhammad b. Huseyn b. Ali't-Turi (ö.1138/1725), *Bahru el-Ra-iku Şerhi Kanzu Dak-İku,* Dar el-Kutub el-İslami, b.y t.y, I -VIII.

İBN RUŞDİ, Ebu el-Valîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi (ö. 595/1198), *Bidâyet'l-Muctahid ve Nihâyet el-Muktasid*, Dar'l-Hadis, Kahire: 2004, I-IV.

İBN ASÎR, Ebû Sadât El-Mubârak b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Âbdu'l-Karîm El-Şeybâni El-Cezar (ö. 606/1209), *En-Nihayet fi Garîb el-Hadis ve'l-eser*, el-Mekteb'l-İlimiye, Beyrût 1979, I-V.

İBN KUDAME, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudame el-Makdis (ö. 620/1223), *el-Kâfî fi Fıkıh İmam Ahmed*, Dar'l-Kutup el-İlmiyye, b.y 1994, I-IV.

İBN NUCEYMU, Zeynudin b. İbrahim b. Muhammed el-Masrı (ö. 970/1562), *el-Baharu Râ-iku Şerh Kanzu Dakâ-İku*, Dar'l-Kütüp el-İslami, b.y: t.y, I-VIII.

İBN TEYİMİYYE, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusalam b. Abdullah b. Ebi'l-Kasım b. Muhammed el-Harânî (ö. 728/1327), *Siyaset Şeriat*, İslami İşler Bakanlığı, Vakıflar, Çağrı Ve Rehberlik, Suudi Arabistan 1997.

İBRAHİM Mustafa, **AHMED** Ziyât, Muhammed **NECÂR**,. *Mu'camu'l-Vasît*, Dar Da'avat, Kahire t.y, I-II.

İBN 'ARABİ, el-Maliki Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Mâfiri (ö. 543/1148), *Ârizat'l-Ahvez Bişerh Sahih Tirmiz*, Dar'l-Kutup el-İlmiye, Beyrut t.y, I-XIII.

İBUN'L-HÂCI, ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Abudari (ö. 737/1336), *el-Madhal*, Dar Turâs, b.y t.y, I-IV.

İDRİS, Abdulfatâh Mahmûd. "Eser İhya'l-Mevât ve Tehcîrih fi El-Fıkıh'l-İslamî." *Mecellet'l-ve'yî'l-İslamî* (2010).

KARÂFÎ, Ebu Abbasî Şihabudin Ahmed b. İdris b. Abdulrahman (ö. 684/1285), *el-Furûk*, Âlam'l-Kutup, b.y t.y, I-IV.

——---- *ez-Zehire*, Dar'l-Garbi el-İslami, Beyrut 1994. I-XIV.

KÂSÂNÎ, Ebu bakar b. Mesud b. Ahmed (ö. 587/1191), *Badâ-iu Sanâ-iu fi Tertib eş-Şerâi*, Dar'l-Kütüp İlimiye, b.y 1986, I-VII.

KISAMBA-Mugerwa, W., Madison, Wis.: Makerere Institute Of Social Research,. *Rangeland Tenure and Resource Management: An Overview Of Pastoralism in Uganda*, Makerere University: Land Tenure Center, College Of Agricultural and Life Sciences, university of Wisconsin, Kampala, Uganda; Madison,: 1996 .

KURTUBİ, Ebû Abdullah Muhammad b. Ahmed b. Ebu Bakar (ö. 671h/1273m). *El-Câmiî'l-Ahkâmu'l-Kur'an*, Dar'l-Kutup el-Masriyye, Kahire 1964, I-X.

KUTUB, Muhammed İbrahim, *Siyaset'l-Maliyye li-Ömer b. Hatâb*, Mısır Genel Kitap Kurumu, Mısır 1984.

MALİK, Bin Enes b. Âmir el-Asbahi el-Medeni (ö.179/795), *Muvata-a Malik*, Dar İhya Turâs'l-Arap, Beyrut 1985.

--------*El-Mudavanat*, Dar'l-kutub'l-ilimiyye, b.y t,y, I-IV.

MARDÂVİ, Âlâî Din Ebu'l-Hassan Ali b. Süleyman b. Ahmed (ö. 885/1480), *el-İnsâfi fi Marifet er-Râcihi Mina'l-Hilâfi*, Hicra Litabât ve Tevziî ve'l-İlâmi, Kahire 1995, I-XII.

MÂVERDİ, Ebu'l-hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b.Habib (ö. 450h/1058m). *Ahkâm sultaniye*, Dar'l-Hadis, Kahire t.y.

MURGÎNANÎ, Ali b. Ebu Bakar b. Abdu'l-Celil'l- Ferğani Ebu'l-Hasan Burhandin (ö. 593/1196), *El-Hidayet Şerhi Bidayet El-Mubtada*, Dar İhya Turası El-Arabi, Beyrut t.y, I-IV.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim Bin'l-Hacâc el-Kuşayriyü en-Neysâbûrî (ö. 261/874), *Sahih Müslim*, Dar İhyâu Turâsel-Arap, Beyrut t.y, I-V.

NESÂİ, Ebu AbdülRahman Ahmed b. Şüaybu b. Ali el-Hurasânî (ö. 303/915), *Sünen Nesâi*, Mektep'l-Matbûât el-İslamiyye, Herap 1986, I-IX.

NEVEVİ, Ebû Zakariye Muhyidin Yahya b. Şeref (ö. 676h/1277m), *el-Mecmû Şerhu'l-Muhazab*, Dar'l-Fıkır, b.y t.y, I-XX.

-------- *el-Manhaç Şerh Sahih Müslim Bin el-Hacâc*, Dar İhya Turâs'l-Arap, Beyrut 1972, I-XVIII.

--------*Revzat-Talibîn ve Ömdatu'l-Muftîn*, Mektep'l-İslami, Beyrut 1991, I-XII.

OPYENE, James E.,. *Recent Trends İn The Lango Land Tenure System*, Centre For Basic Research, Kampala-Uganda 1993.

PLACE, Frank. *The Role Of Land And Tree Tenure On The Adoption Of Agroforestry Technologies in Zambia, Burundi, Uganda, And Malawi: A Summary And Synthesis*.

Vol. X. Madison, [1995]. X/105.: Madison, Wis.: Land Tenure Center, University Of Wisconsin, 1995.

RÂZÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasan Fehrudin (ö.606/1209), *Tefsir el-Kabir*, Dar İhya Turâs El-Arap, Beyrut 1999, I-XXXI1.

REMULİ, Şemsu Din Muhammad b. Abdıl'l-Abası Ahmed b. Hamza Şiheb Din (ö. 1004/1595), *Nihayet'l- Muhtacı İla Şerh El-Minhacı*, Dar'l-Fıkır, Beyrut 1984.

RUHAYBÂNİ, Mustafa b. Sad b. Abdallah es-Suyût (ö. 1243/1827), *Matâlıb uli Nuha fi Şerh Gâyet'l-Muntah el-İrade*, Mektep el-İslami, b.y 1994, I-VI.

ŞAFİİ, Ebu Abdıllah Muhammed b. İdris b. Abası b. Osman (ö. 204/820) b. *El-Ummu*, Dar'l-Marife, Beyrut 1990.

-------- *el-musnad Şafii*, Dar'l-kutup el-İlmiyye, Beyrut 1979.

SAN'ÂNİ, Ebu İbrahim Muhammed b. İsmail b. Salih b. Muhammed (ö. 1182/1768). *Subla Salam*, Dar'l-Hadis, b.y t.y, I-II.

SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehli (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, Dar'l-Marife, Beyrut 1993, I-XXX.

ŞA'RÂVİ, Muhammed Mutevala (ö. 1418/1997), *Tefsir Şa'râvi-elhavâtir*, Matabi Ahbar el-Yavmu, b.y 1997, I-XX.

SÂVÎ EL-MALİKİ, Ebu'l- Abbas Ahmed b. Muhammed el-Helveti (ö. 1241/1825), *Bulgat Sâlık li-Akrab'l-Masâlık el-Mârûf*, dar'l-mâruf, b.y t.y, I-IV.

SEMARKANDÎ, Ebû Bakar Ala'-Din Muhammed b. Ahmet Ebî Ahmet (ö. 540/1145), *Tuhfatu'l-Fukahâ*, Dar'l-Kutup el-İlmiye, Beyrût 1994, I-III.

ŞERBÎNÎ, Muhammed b. Ahmed el-Hatip (ö. 977/1569), *Muğni'l-Muhtaç İla Marifet Mâni'l-Alfâz El-Minhac*, Dar'l-Kütüp el-İlmiye, b.y 1994, I-VI.

ŞEVKÂNİ, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah (ö. 1250h/1834m), *darâriyu'l-mâziyye şerh durar'l-buhayye*, Dar'l-kutup el-ilmiyye, b.y 1987, I-II.

--------, *Neylu'l-Avtâr,* Dar el-Hadis, Mısır 1993, I-VIII.

--------, *Fetih'l-Kadîr*, Dar Bin Kasîr, Damaşik 1993, I-VI.

ŞÎRÂZİ, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf (ö. 476h/1083m), *el-Muhazab fi Fıkıh İmam' Şafii*, Dar'l-kutub el-İlmiye, b.y t.y, I-III.

SİVASÎ, Kemaldin İbn'l-Himam Muhammed b. Abdulvêhid (ö. 861/1456), *Fethu'l-Kadir*, Dar'l-Fıkır, b.y t.y, I-X.

SUBUKÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Abdulkâfi b. Ali (ö. 756/1355), *el-İbhâc Fi Şerh el-Minhâc*, Dar'l-Kutup el-İlmiyye, Beyrut 1995, I-III.

SUSANA Lastarria-Cornhiel, Uganda Country Brief:, *Property Rights and Land Markets*, University Of Wisconsin, Madison 2003.

SUYÛTI, Abdul-Rahman b. Ebu Bakar Celâl Din (ö. 911/1505), *Tenvîr'l-Havâlık Şerh Muvata-i Malik*, Mektep Ticari el-Kubra, Mısır 1969, I-II.

TABAR, Ebu Câfar Muhammed b. Cerîr b. Yazid b. Kasîr (ö. 310/922), *Câmii'l-Bayân fi Teavîr'l-Kur'an*, Müessese Risale, b.y 2000, I-XXIV.

TABRÂNÎ, ebu'l-kasım süleyman b. Ahmed b. Ayûb b. matar (ö. 360/970), *el-Mu'cam'l-Avsat*, Dar'l-Harameyn, Kahire t.y, I-X.

THE REPUBLİC OF UGANDA, *Constıtutıon Of The Republic Of Uganda*, kampala 1995.

THE REPUBLİC OF UGANDA MİNİSTRY OF LANDS, Housing And Urban Development, *The National Land Use Policy*, m.y, kampala 2006.

TİRİMİZİYU, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevrat b. Musa b. Dihâki (ö. 279/892), *Sunan Tirimiziyu*, Şerkat Mektep ve Matbaa Mustafa el-Bâb el-Halbî, Mısır 1975, I-V.

TROUTT, Elizabeth. *Rural African Land Markets and Access To Agricultural Land: The Central Region Of Uganda.* Vol. Vii. b.y: m.y, 1994.

Türk Dil Kurumu Yayınları, *Türkçe Sözlük*, Türkiye 2010.

TÛNUSİ, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed Tâhır b. Aşure et-Tûnusi (ö. 1393/1973), *Makâsid Şeriat El-Islami*, Vakıf Ve İslam İşleri Bakanlığı, Katar 2004, I-III.

TUSÛLİ, Ebu el-Hüseyni Ali b. Abdüsselam b. Ali (ö.1285/1868), *el-Bahcat fi Şerh et-Tuhfat'l-Hukâm*, Dar'l-Kutub El-Ilmiye, Beyrut 1998, I-II.

ÛCEYLİ, Süleyman b. Ömer b. Mensûr (ö. 1204/1789), *Hâşiyet'l-Çemal Ala Menhac et-Tâlibîn*, Dar'l-Fikir, b.y t.y.

USAID, *Uganda—Land Tenure And Property Rights Profile*, USAID, Washington dc: 2010.

ZARAKŞİ, Ebu Abdullah Badru Din Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır (ö. 794/1391), *el-Baharu'l-Muhit fi Usul'l-Fıkıh*, Dar'l-Kutup, b.y 1994, I-VIII.

ZARKÂ, Mustafa Ahmed, *el-Madhar'l-Fıkıhî el-Âmu*, Dar'l-Kasım , Damaşki 1998.

ZEMAHŞERİ, Ebû'l-Kâsım Muhmûd b. Âmri b. Ahmed (ö. 538/1143), *El-Kaşâf Ani Hakaik Gavâz Atanzir*, Dar'l-kitab El-Arab, Beyrut 1986, I-IV.

ZEYDÂN, Abdulkarîm. *Ahkâm Zimmiyin ve'l-Musta'minin fi Dar El-İslam*, Dar El-Kudus, b.y 1982.

ZEYLAİ, Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed (ö. 762/1360), *Nasbu Râya li-Ahadis el-Hidaye*, Muasasat Rayan Litibaa, Beyrût 1997, I-IV.

ZEYLAİ, Ösmân b. Ali b. Mahcan el-Bârii Fehru Din (ö. 743/1342), *Tebyin'l-Hakaik Şerh Kanzı Dakaik*, Matbaat'l-Kubra, Kahire 1895, I-VI.

ZEYNUDİN, Muhammed Abdulra-ûf b. Tâcı'l-Ârifîne b. Ali el-Kahire (ö. 1031/1621). *Faydu El-Kadir Şerhi El-Câmii es-Sagîr*, Mektep Ticariye el-Kubra, Mısır 1937, I-VI.

ZUHEYRİ, Vehbat b. Muhammed Mustafa, Doğulmuş Tarih (17 Racab,1360h/ 10-8-1941m). *İhya'l-Mevât*, Merkez Neşri El-İlmi, Cidde t.y.

--------, *el-Mu'tamıdatu fi Fıkıh Şâfii*, Dar'l-Kalam, Damaşık 2011, I-VI.

--------, *Fıkıh'l-İslami ve Adilatihi,* Dar'l-Fıkır, Damaşık t.y, I-X.

ÖZET

Abdulhakim Rashid MWANJE, *İslam Hukukunda Tarıma Elverişli Arazilerin İhyâ Edilmesi (Uganda Hukuku İle Mukayeseli)*, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman Prof.Dr. Şamil Dağcı), Ankara Üniversitesi, 2019. VIII +145 sayfa.

Tez; giriş, üç bölüm, sonuç ve bibliyografyadan oluşacak şekilde hazırlanmıştır. Girişte, tezin içerik ve yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir.

Tezin birinci bölümünün kendi içerisinde dörde ayrılması uygun görülmüştür. İlk kısımda tarıma elverili olmayan arazinin ıhyâ edilmesi ve İhyâ ile doğrudan ilgili kavramlar, ikinci kısımda mevât arazilerinin İhyâ edilmesinin hukukî dayanakları, üçüncü kısımda ihya edilmeden ve ihya edildikten sonraki mülkiyeti, mevât arazinin unsurları ve ihya yöntemleri, dördüncü kısımda ise mevât arazinin ihya edilmesinde aranan şartlar ve önemi ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümünde Mevât arazinin İhyâ edilmesinin hukuki süreci ve İhyâ ediliş şekilleri incelenmiştir. İlk kısımda mevât arazinin ihya edilmesinin hukuki süreci ele alınmış. İkinci kısımda ise mevât arazinin ihya ediliş şekillerine yer verilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ise, Arazinin İhyâ edilmesi meselesinde İslam hukuku ile Uganda hukuku arasında bir karşılaştırma yapılarak aradaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlk kısımda Uganda'daki mevât arazilerinin bilgisi ve bugünkü İhyâ etme sebepleri, ikinci kısımda uganda'da mevât arazisinin ihya edilmesine ilişkin hukuki düzenlemeler ve islam hukuku ile kıyaslanması.

Tez üç ana bölümden sonra gelen sonuç bölümüyle sona ermektedir. Sonuç bölümünde, yapılan çalışma sonucunda konuyla ilgili elde edilen kanaatler ve öneriler yer almaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Arazi, İhya, Mevat, İrtifak, Hak, İkta, Uganda, Hukuk.

ABSTRACT

This is a master thesis written by Abdulhakim Rashid MWANJE entitled as "*Revivification Of Arable Land İn The İslamic Laws İn Comparison With The Uganda Laws"*. The Thesis is Supervised by (Prof. Dr. Şamil Dağcı), a lecturer of Ankara University, 2019, with VIII +145 pages.

The thesis consists of introduction, three chapters, conclusion and bibliography. The introduction comprises of the information about the content and methodology of the thesis.

The first chapter of the thesis is comprised of four sections. The first section discusses the definition and revivification of the deadland(wasteland) [land(arazi), revivification(İhyâ), dead/waste(mevat)] both the literature and conventional Islamic meaning of these terms. The second section deems the evidence both in reporting and logic, which illustrates the legitimacy of reviving the deadland(wasteland). The third section views the elements of the deadland(wasteland) and the situations of ownership before and after the reviving, whereas the fourth section is about the conditions of the land to be revived, the conditions of the reviver and the significancies of reviving land.

The second chapter of the thesis is about the legal issues, stages and modes of land revivification. This chapter has two sections; the first section deemed the legal issues and stages of the restoration of the land, whereas the second section, discusses modes and varieties of the land revivification.

The third chapter of the thesis focuses about the comparison between Islamic laws and Uganda laws in regard of land reviving and development. The first section reveals information about Uganda's land, usage and the reasons that have boomed its revivification and development. The second section discusses the comparisons between Islamic laws and Uganda laws in regard of land reviving and development.

The thesis ends with the conclusion of the three main chapters. In the conclusion section, the result, opinions and suggestions about the thesis study are included.

KEYWORDS: Land, Revivification, Arable, Deadland/Wasteland, Easement, Right, Feoff, Uganda, Laws.